

TURAN SEVDALISI

TURAN SEVDALISI

Məqalələr toplusu

Bakı – Azərneşr – 2023

Yayına hazırlayanı və elmi redaktoru:

Prof.dr.Almaz Həsənqızı

Rəyçilər:

Prof.dr.Bədirxan Əhmədli

Dos.dr.Sürəyya Sultanova

Turan sevdalısı (Məqalələr toplusu).

Bakı, Azərnəşr, 2023, 256 s.

Kitabda Azərbaycanın tanınmış folklorçusu, ədəbiyyatşünası və publisisti Əli Şamil haqqında elmi araşdırmalar, yaradıcılığı ilə bağlı məqalələr, həmçinin xatirə yazıları yer almışdır.

ISBN 978-9952-8142-9-0

© Azərnəşr, 2023

© Əli Şamil, 2023

TURAN YOLÇUSU

Ön söz

Tez-tez görüşdüyün, elmi araşdırmalarını davamlı şəkildə izlədiyün, bəzi yazılarının yaranma tarixçəsinə tanıqlıq etdiyün, bütün bunların yanısıra şəxsiyyətinə, düşüncəsinə, həyat yoluna yaxından bələd olduğun bir şəxs haqqında fikir söyləmək ciddi məsuliyyət tələb edir. Bu mənada Azərbaycanın vətənsəvər aydını, tanınmış alim, publisist Əli Şamil haqqında yazarkən qələmin sirli müqavimətini hiss etməmək mümkün deyil.

Əli Şamilin araşdırmalarının mövzusu çağdaş türko-logiya, folklor və ədəbiyyat tarixiçiliyinin ən müxtəlif istiqamətlərini əhatə etməkdədir. Zahirən bu araşdırmalar pərakəndə, dağınıq, biri-birilə əlaqəsiz təsir bağıqlasa da, diqqətlə izləniləndə aralarında sıx bağıqlığın olduğu duyulmaqdadır.

Əsərlərinin sırf elmi səpkili deyil, həmçinin publisistik çalar daşması onun yazılarına oxucu marağını xeyli dərəcədə artırır. Başqa sözlə, onu yalnız mütəxəssislər deyil, geniş oxucu auditoriyası oxuyur. Təbii ki, bu amil müəllifin yazılarının gerçək mənada populyarlığını şərtləndirir. Bu, bir tərəfdən yazarın jurnalistliyindən qaynaqlanırsa, qarşı tərəfdən əsərlərinin bəlli ünvana çatması məqamından irəli gəlir.

Əli Şamili yaşıdları olan başqa araşdırıcılardan fərqləndirən mühüm keyfiyyətlərdən biri onun böyük Türk

coğrafiyasını qarış-qarış gəzməsi, ilkin, orijinal qaynaqlara söykənməsi, bəhs etdiyi problemləri obyektiv şəkildə canlandırma bilməsidir. O heç zaman kabinet alimi olmamış, ömrü daim yollarda, səfərlərdə, axtarışlarda keçmiş, bu da yaradıcılığının məzmun və mahiyyətinə ciddi təsir göstərmişdir.

Tarixin və taleyin axarında dünyaya səpələnmiş türk toplumunun yurd saldığı elə bir yer yoxdur ki, Əli Şamil ora baş çəkməsin. Getdiyi, gəzdirdiyi, qonaq olduğu yerləri Böyük Vətənin bir hücrəsi kimi sevdiyi, bağlandığı və tanıdığından araşdırmaları elmi yönü ilə yanaşı, milli mahiyyət daşıyır. Bu səpkili yazılarının ən mühüm özəlliyi isə uzun illər yad güclərin əlilə ayrı salınmış, müxtəlif adlarla parçalanmış, biri-birinə qarşı qoyulmuş Türk xalqlarını Türk Dünyasının ayrılmaz bir parçası kimi təqdim etməyə çalışmasıdır.

Güney Azərbaycan problemi Əli Şamili hədsiz dərəcədə düşündürən və rahatsız edən mövzulardandır. Problemə istər tarixi-siyasi, istərsə də ədəbi-kulturoloji aspektdə yanaşması bu səpkili yazılarına özəllik qatmaqdadır. O, Azərbaycanın Güneyini qarış-qarış gəzmiş, yazılı ədəbiyyat qaynaqlarını, folklor örnəklərini toplamış, incələmiş, uzun illər boyu bəlli səbəblərdən araşdırmalardan kənar qoyulan bir çox mənbələri üzə çıxarmışdır.

Əli Şamilin bütün yazılarına açıq dissident ruhu hakimdir. O nədən yazırsa yazsın, hansı mövzuya üz tutursa tutsun, problemə bu baxış bucağından yanaşmağa çalışır. Bu, bir tərəfdən ömrünün mühüm bir dönəminin keçmiş olduğu rus-sovet müstəmləkəçilik rejiminin ideoloji təh-

did və basqılarından, qarşı tərəfdən içinə, varlığına hakim olan azadlıq ruhundan qaynaqlanır.

O təkçə yazıları ilə deyil, yaşam tarixçəsi ilə də gəncliyə örnək olacaq bir şəxsiyyətdir. Keçdiyi ömür yolu, üzleşdiyi mürəkkəb manelərə baxmayaraq bir an olsun belə mücadilədən vaz keçməməsi, doğru bildiyi yoldan dönməməsi onun xarakter bütövlüyünü şərtləndirir. Bu isə təbii olaraq yazarın sosial məsuliyyətindən və aydınlıq mis-siyasından qaynaqlanır.

Əli Şamilin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş topluda onun haqqında yazılmış elmi araşdırmalar, əsərləri ilə bağlı rəylər, həmçinin bəzi xatirə yazıları yer almışdır. Əlbəttə, bu yazılarda müəllifin zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığı bütünlüklə əhatə olunmur, yalnız ən ümumi problemlərə toxunulmaqla kifayətlənilir. Gələcəkdə aparılacaq araşdırmalarda yazarın elmi-publisistik yaradıcılığının sistemli şəkildə, çeşidli problemlər üzrə təhlil obyektinə çevriləcəyi şübhə doğurmur.

İnanırıq ki, "Turan sevdalısı" adlanan elmi və publisistik yazılardan ibarət toplu ədəbi tənqidin diqqətini çəkəcək, oxucu marağına səbəb olacaq, həmçinin gələcəkdə bu yöndə aparılacaq araşdırmalara təkan verəcəkdir.

Vaqif Sultanlı

15 noyabr 2023, Bakı

Prof.dr.**Bədirxan ƏHMƏDLİ**
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu

**ƏLİ ŞAMİLİN ELMİ YARADICILIĞI ÇAĞDAŞ
ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ MƏRHƏLƏSİNİN
FAKTI KİMİ**

Ən qədim elmlərdən biri olan ədəbiyyatşünaslıq böyük bir inkişaf yolu keçmişdir. Zəngin bədii təfəkkürün inkişaf yolunu, şəxsiyyətlərini, mərhələlərini, ədəbi proresi bu öyrənən bu elm sahəsində müəyyən iz qoymuş fikir adamları olmuşdur. Azərbaycan milli ədəbiyyatşünaslığında Xətib Təbrizi ilə başlanan bu yolda Mirzə Fətəli Axundzadə, Firidun bəy Köçərli, Abdulla Sur, Seyid Hüseyn, Yusif Vəzir Cəmənəminli, Əmin Abid, Hənəfi Zeynallı, Bəkir Çobanzadə, Əli Nazim, Abbas Zamanov, Məmməd Kazım Ələkbərli, Feyzulla Qasımzadə, Əziz Mirəhmədov, Kamal Talıbzadə, Yaşar Qarayev (əlbəttə, bu siyahını bir qədər də uzatmaq olar, ancaq biz burada ədəbiyyatşünaslığa yeni istiqamət verən, onun ağırlığını və yükünü çəkən fikir adamlarının adını çəkdik) kimi görkəmli tənqidçi və ədəbiyyatşünasların yaradıcılığı ədəbi, nəzəri, tarixi fikrimizi forma, məzmun baxımından zənginləşdirib və yeni mərhələyə aparıb. Hər gələn yeni nəsillə ədəbiyyatşünaslıq elmi bir qədər də irəliləyib gedib. Çağdaş dövrümüzdə də ədəbiyyatşünaslığı, ədəbi tənqidi fikri, türkçülük düşüncəsini özünün yaradıcılığı və fəaliyyət

kredosu seçən və onu irəliyə aparmağa çalışan fikir adamlarımız vardır. Yaradıcılığında jurnalistikanı, ədəbi, elmi, ictimai fəaliyyəti birləşdirən Əli Şamilin zəngin elmi yaradıcılığı və elmi, ictimai fəaliyyəti bunu deməyə əsas verir. Bu müddət ərzində onun yüzlərlə elmi məqalələri, araşdırmaları dərc edilib, onlarla elmi konfranslar təşkil edib, məruzələr edib, fundamental tədqiqatlar aparıb. Bu araşdırmalar xarakterinə və məzmununa görə çoxşaxəli və polifonikdir. Onun araşdırmalarında universallıq, obyektivlik, faktların dili ilə danışmaq əsas yerlərdən birini tutur. Araşdırmalarda nəzəri, tarixi və çağdaş məsələlər sintez şəklində öz əksini tapır. Əli Şamilin yaradıcılığı ilə fəaliyyəti arasında böyük bir uyğunluq var və onlar bir-birini tamamlayır. Lakin onun elmi yaradıcılığı sanki türkçülük fəaliyyətinin kölgəsində qalır, haqqında yazılmır. Əslində isə onun fəaliyyətinə bərabər elmi yaradıcılığı vardır ki, zamanı gəldikcə yəqin ki, bu məsələyə dönə-dönə qayıdılacaq. Ona görə də bu məqalədə Əli Şamilin ancaq ədəbiyyatşünaslıq və ədəbiyyat tarixçiliyi, türkoloji araşdırmaları üzərində dayanmağı lazım bildik.

Əli Şamil elmə jurnalistikadan gəlib, lakin gələr-gəlməz ədəbiyyatşünaslıqda özünün yerini və istiqamətini müəyyənləşdirib. Bəlkə belə demək daha düzgün olardı; jurnalistika ixtisasına yiyələnmiş ədəbiyyatşünaslığın problemləri ilə ilgilənib və ən çətin problemlərinə müraciət edib. Onun ilk araşdırmalarından birincisi (hələ tələbə ikən!) sovet ədəbiyyatşünaslığı üçün tabu olan bir mövzuya-repressiya olunmuş Əmin Abidin yaradıcılığına həsr olunmuşdu [Şamil, 1972]. Repressiya olunmuşlara bəraət

verilsə də, hələ onların yaradıcılığına müraciət, necə deyərlər, rəsmi ədəbiyyatşünaslıqda qəbul edilməmişdi. Əli Şamil məqaləsində isə adının belə görkəmli ədəbiyyatşünaslar tərəfindən çəkilmədiyi Əmin Abidin publisitikasında ədəbiyyat məsələləri araşdırılırdı. Yəqin ki, müəllimlərinin uzaqgörənliyi ilə sovet dövrü publisistikası tədqiq olunurdu (ədəbiyyat tarixi yox, məhz sovet dövrü publisistikası!), yoxsa tələbə Ə.Şamilin maksimalist baxışı bunu qəbul etməzdi. Hər halda Ə.Abidin repressiyasından sonra ilk məqalə idi ki, dolayısıyla deyil, birbaşa ona həsr olunurdu. Sonrakı "Mətbuat tariximizdən; Qardaşoğlanları kimdir?" ("Müxbir" 1974), "Qədim abidə tədqiq edilir" ("Şərq qapısı", 1978), "Aşığın vətən həsrəti" ("Sovet Naxçıvanı", 1981) və s. məqalələrində də gənc tədqiqatçının ədəbi irsin naməlum səhifələri üzərində gəzişməsini görürük. "Aşıq Alının ustadı kimdir?", "El qəhrəmanları xalq yaradıcılığında", "Türkmən inciləri", "Abidələrimizə məhəbbət", "Büllur sarayın qəhrəmanları", "El sənətkarlarımız Xəstə Hasan", "Qəhrəmanlıq dastanlarımıza aid tədqiqatlar", "Memarlıq abidələrimiz. Şahtaxtı hamamı", "Naxçıvanda N.Gəncəvinin əsərləri ilə səsləşən deyimlər", "Yaddaşda yaşayan incilər", "Dünyanın ilk dastanı Azərbaycan dilində", "Köçəri" havası" və s. Onlarla məqalələrində maddi, mənəvi ədəbi, mədəni abidələrimizə, milli dəyərlərimizə daha geniş yer verirdi. Bu məqalələrə nəzər saldıqda iki amili görməmək olmur; birincisi, tədqiqatçı indiyədək məlum olmayan faktları üzə çıxarır, ikincisi, bu məqalələrdə dövrün ideolojisini əks etdirən bir mövzu və ya fikir tapmaq belə çətindir. Başqa bir amil isə tədqiqatçının bu mə-

qalələrinin gələcək fundamental tədqiqatlarının əsasını təşkil etməsidir. "Xəstə Hasan və müasirləri" (Sovet Gürcüstanı, 1986, 27 dekabr) məqaləsi sonra genişlənərək bu aşiq haqqında ilk monumental araşdırmaya çevrilir.

Repressiya olunmuş tənqidçi Əli Nazimin həyatı və yaradıcılığı onu yaxından maraqlandığındandır ki, onun "Seçilmiş əsərləri" (Bakı, Yazıçı, 1979) haqqında "Sovet Naxçıvanı" qəzetinin oxucularına məlumat verirdi [Şamil, 1980]. Ə.Şamilin digər repressiya olunmuş ədəbiyyat tarixçisi Ə. Abidlə bağlı araşdırmaları isə davamlı, sistemli və uzunömürlü olur. Bu o zaman idi ki, rəsmi ədəbiyyatşünaslıq hələ bu alimin adını çəkməyə belə cəsarət etmirdi, nəinki onun haqqında yazmağa və əsərlərini araşdırmağa. "Pedaqoq, alim Əmin Abid" məqaləsini "Azərbaycan müəllimi" (1982, 2 iyul) qəzetində dərc etdirməklə araşdırmalarının coğrafiyasını bir qədər genişləndirir. "Axundovun əsərlərinin nəşri tarixindən", "Azmanlardan biri", "Azmanlardan biri—Əmin Abid", "Dastanın ilk azərbaycanlı tədqiqatçısı", "Əmin Abid Sabir haqqında", "Əmin Abid və qaqaz maniləri", "İstanbul Darülfünununun məzunu Əmin Abid", "Əmin Abidin imzasını təsdiqləyən yeni sənəd" və s. məqalələrində ilk dəfə Əmin Abidin həyatının və yaradıcılığının müxtəlif aspektlərini təhlil edir və müəyyən qənaətlərə gəlirdi. Axundovşünaslığın formalaşmasında Əmin Abidin rolunu ilk dəfə üzə çıxaran və onu elmi mühitə təqdim etməsi ədəbiyyatşünaslığımızda yeni bir səhifədir. Məlumdur ki, uzun müddət M.F.Axundzadəni elmi ictimaiyyət yalnız altı komediya müəllifi kimi tanımışdır. 20-ci illərdə Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı tərəfindən

böyük komedioqrafın arxivi alınıb Bakıya gətirildikdən sonra Ə.Abidin araşdırmaları nəticəsində onun həm də elmi, fəlsəfi əsərləri və əlifba islahatı ilə bağlı məqalələrini ortaya çıxarılmışdır. Bununla yanaşı, mövcud tədqiqatlarda belə M.F.Axundzadənin yaradıcılığı ilə bağlı müəyyən yanlışlıqlar da yox deyildi. Ə.Şamil Ə.Abidin bu yanlışlıqları da aradan qaldırdığını faktlarla göstərir və elmi qənaətlərə gəlir: "Mirzə Fətəli irsini ardıcıl öyrənən gənc araşdırıcı (Ə.Abid-B.Ə.) çağdaşlarının yanlışlığını da aradan qaldırmağa çalışmış, dünayanın hər yerində məsələ ilə bağlı yazılanlar haqqında Azərbaycan oxucusunu bilgiləndirməyə çalışmış və mövzunu ümumtürk ədəbiyyatı kontekstində öyrənməyə üstünlük vermişdir. Bu isə həmin dövrdə olduqca təhlükəli baxış sayılırdı. Adamların pantürkizmdə suçlandığı, təqib edildiyi, təzyiqlərə məruz qaldığı bir dövrdə belə bir addımın atılması araşdırmaçının özünü zərbə altında qoyması ilə yanaşı, Mirzə Fətəlinin də öyrənilməsinin, təbliğinin üzərinə kölgə sala bilərdi. Buna baxmayaraq elmi həqiqətə naminə Əmin Abid nə düşünmüşsə onu yazmağa çalışmış, özü də bir çox məsələdə zamanın ideoloji terminlərindən, siyasi baxışlarından uzaq dura bilmişdir" [Şamil, 2012, s. 91]. Bütün bunlar Əli Şamilin hər hansı bir məsələyə elmi cəhətdən yanaşdığını və həm də obyektivliyi gözlədiyini göstərir. Onun tədqiqatlarında Əmin Abid necə varsa (bütün sosioloji və ideoloji yanlışlıqları ilə təqdim olunurdu. Belə demək mümkün olarsa, Əmin Abidi bütün yönləri ilə milli ədəbiyyatşünaslığımıza qazandıran Əli Şamil olmuşdur. Məhz onun araşdırmaları nəticəsində Türkiyə elmi ictimaiyyəti də Ə.Abidin elmi,

bədii irsi ilə tanış olmaq imkanı qazanmışdır. Onun Türkiyədə çap olunan "Emin Abidin heyat hikayesi ile ilgili kesin çizgiler" (Bilge"dergisi, Ankara, 1999, sayı 21, s. 23-26), Türk edebiyatı araştırmacısı Emin Abid" ("Türk dünyası Dil ve edebiyat dergisi", Ankara, 2002, sayı 14, s. 253-265), "Azerbaycan Edebiyat Tarihinin Yeni Metodla Yazılmasında Emin Abidinb rolü" ("Bilig"dergisi, sayı 60, 2012) məqalələrində Ə.Abid yaradıcılığı bütün yönləri ilə təhlil edilir. Artıq Ə.Şamilin araşdırmaları nəticəsində demək olar ki, Azərbaycan və Türkiyə elmi camiası onu yaxından tanıyır. Mənim Əmin Abid yaradıcılığının tanışlığım da onun araşdırmaları sayəsində mümkün olmuşdur.

Əli Şamilin Əmin Abidlə bağlı tədqiqatları bir çox faktların üzə çıxmasına imkan yaratdı. Əmin Abidin həyatı, mühiti, yeni tipli ədəbiyyat tarixi yönündə çalışmaları faktlara dayanır və çağdaş elmi düşüncəni əks etdirirdi. Həyatının ilk dövrü haqqında araşdırmalardan sonra belə bir nəticəyə gəlir: "Abid ilk təhsilini anası Molla Reyhanın evdə açdığı məktəbdə alıb. Sonra Bakıdakı Üçüncü Aleksandr Kişi Gimnaziyasında (orta məktəb) oxuyub. Qardaşı Əliabbas Müznibin yayınladığı "Dirilik", "Babayi-Əmir"və s. Dərgilərdə çalışıb. 1912-1918-ci illərdə Qafqazda türkcə yayınlanan "Məktəb", "əl niyyat", "-ək-lək". "Məzəli", "Molla Nəsrəddin" dərgilərində, "Bəsirət", "İqbal", "Yeni iqbal", "Sovqat"qəzetlərində onlarla şeir, hekayə, məqalə və rus dilindən tərcümələri yayınlanıb. Onun uşaqlıq və gənclik illərində yazdığı bütün əsərlərdə, etdiyi tərcümələrdə də əsas mövzu yurdsevərlikdir" [Şamil, 2020, s. 81].

Əli Şamil Ə.Abidin yaradıcılığı ilə bağlı yalnız araşdırmalar aparmaqla kifayətlənməmişdir. Onun bu istiqamətdə xidmətlərinin daha iki faktorunu mütləq qeyd etmək lazım gəlir. Onlardan biri Ə.Abidin "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"ni nəşrə hazırlamaq, digəri isə onun Gültəkin imzasını üzə çıxarmaq və Türkiyədə zamanında çox məşhur olan bu misraların əsl müəllifini elm cameəsinə bildirməkdir. Məlumdur ki, Ə.Abid İstanbul Universitetində təhsil alarkən onun bir ayrı missiyası da olmuşdur ki, bu da "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabını yazması idi. Nəzərə alsaq ki, Əmin Abid bu qərarı verərkən hələ Firidun bəy Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsəri nəşr edilməmişdi, o zaman onun bu qərarının əhəmiyyəti olduqca böyükdür və xüsusi milli bir önəm daşımış olur. Əli Şamil ilk dəfə olaraq Əli Şahbazovun "Yeni fikir" qəzetində dərc edilmiş "Türkiyə məktubları"nı da üzə çıxarır. Bu məktublardan görünür ki, Əmin Abid yazdığı çoxcildlik ədəbiyyat tarixini artıq tamamlamış və Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığına təhvil vermişdir. Lakin bu ədəbiyyat tarixi nə çap olundu, nə də Əmin Abidin təhvil verdiyi nüsxə tapıldı. Belə olduğu halda, onun ədəbiyyat tarixi ilə bağlı konsepsiyaları ilə bütöv şəkildə tanış olmaq mümkün olmadı. Ancaq arxivində qalan bəzi əlyazmalar, ayrı-ayrı məqalələri kontekstində ədəbiyyat tarixi düşüncəsini ortaya çıxarmaq mümkün ola bilərdi. Əldə olan materialların nəşrə hazırlanması böyük zəhmət tələb edirdi. Bu zəhmət nəticəsində filologiya elmləri doktoru Bədirxan Əhmədli ilə birgə S.Mümtaz adına Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində Əmin Abidin fondunda olan "Azərbay-

can türklərinin ədəbiyyatı tarixi" əsəri nəşrə hazırlandı. Bunu Ə. Abidin İstanbulda üzərində işlədiyi ədəbiyyat tarixinin ilk cildin eskizləri hesab etmək olardı. Əsərin yazılmasından 90 il sonra nəşr edilməsinin özünün də müəyyən mənası var idi. Belə ki, bu əsərin nəşri göstərdi ki, Əmin Abidin ədəbiyyat tarixi ilə bağlı fikirləri, konsepsiyaları və mülahizələri hələ də köhnəlməyib. Əsərin ön sözündə Əmin Abid yeni metodla ədəbiyyat tarixinin yazılması çətinliyi barədə yazırdı: "Azərbaycanlı türklərin ədəbiyyatı tarixi bu vaxta qədər bütün təkamül xətləri nəzərə alınaraq metodik bir təhlilə məruz qalmamışdır. Ləhcəmizin genişliyi nisbətində ümumi tədqiqlər yapılmadığı kimi müqayisəli üsullara istinad etmədən nəşr olunan mətn - "texte" və materiallar da kafi miqdarda bulunmuyor. Böylə bir vəziyyət qarşısında tam bir tərkibi əsər vücuda gətirmənin qolay olmadığı hər kəscə düşünülə bilər. Bunun üçün təqdim olunan əsəri məmləkətimizdə yapılan ədəbi əməliyyələr gözüilə ölçmək icab edər" [Abid, 2016, s. 25].

Əsərin böyük bir hissəsinin "Kitabi Dədə Qorqud" dastanına həsr olunması və dastanla bağlı fikirləri onun bu sahədəki xidmətlərinin miqyasını ölçməyə imkan verir. Tərtibçilər bu xidmət haqqında belə bir doğru qənaətə gəlirlər: "Bu qənaətdəyik ki, Əmin Abid "Kitabi Dədə Qorqud"ün Drezden nüsxəsinin Azərbaycanda ilk araşdırıcısı olmaqla yanaşı, həm də kitabı ilk dəfə Azərbaycana gətirən və onu nəşrə hazırlayan olmuşdur. "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi"ndə "Dədə Qorqud" boylarından bir neçəsinin məzmununun verilməsi də bunu deməyə əsas verir. Lakin Əmin Abid "Dədə Qorqud"ü nəşrə hazırlasa da,

repressiya olunduğundan onun nəşrini görməmişdir" [Əhmədov B., Şamil Ə. , 2016, s. 14]. Kitaba Ə.Abidin ədəbiyyat tarixi ilə bağlı olan "Heca vəzninin tarixi", "Türk el ədəbiyyatına elmi bir baxış-Öğuznamə", "Əşirət dövründəki Azərbaycan ədəbiyyatına aid vəsiqələr", "Türk xalq ədəbiyyatında mani növü və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyəti" məqalələri də daxil edilibdir.

Əli Şamil yenə də Bədirxan Əhmədli ilə birlikdə Ə.Abidin İstanbul Universitetini bitirərkən məzuniyyət tezi olaraq yazdığı "Azəri ədəbiyyatı tarixi" əsərini nəşrə hazırlamış və ön söz yazmışdır. Böyük türk alimi M.F.Köprülünün rəhbərliyi ilə yazdığı bu tədqiqat işində Ə.Abid XX yüzilin əvvəllərinin ədəbi prosesini, inkişaf meyilləri və xüsusiyyətlərini araşdırır. Əsər 1890-1925-ci illərin ədəbi inkişaf meyillərini və şəxsiyyətlərini əhatə edir. Bu mənada bu əsəri Ə.Abidin çoxcildlik ədəbiyyat tarixinin son cildi hesab etmək olar. Kitabı nəşrə hazırlayanlar "Əmin Abidin ədəbiyyat tarixçiliyi konsepsiyası və "Azəri ədəbiyyatı tarixi" əsəri" adlı ön sözdə bu əsəri dəyərləndirərək yazırlar: "Əmin Abidin "Azəri ədəbiyyatı tarixi" əsərinin ikinci əhəmiyyəti ədəbiyyatşünasın tərcümeyi-hal materiallarından müəyyən mənada imtina etməsidir. Əgər F.Köçərlinin ədəbiyyat tarixi düşüncəsində başlıca yeri ədəbi şəxsiyyətlər və onların tərcümeyi-hal kontekstində təqdimi əsas yer tuturdu, Əmin Abidin bu əsərində icmallar və təhlillər əsasında ümumiləşdirmələr və qanaətlər əsas xətti təşkil edir. Bu da ədəbiyyat tarixinə və tarixçiliyinə yeni elmi yanaşmanı əks etdirirdi. Bununla Əmin Abid Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini bioqrafik ədəbiyyat tarixin-

dən qurtarıb elmi ədəbiyyat tarixinə yönəltməyə çalışırdı və müəyyən mənada buna nail olurdu"[Əhmədli B., Şamil Ə.; 2020, s. 16]. Ə.Abid isə bu cildə yazdığı ön sözdə əsərin əhəmiyyətini belə ifadə edirdi: "Eserimizin bu cildini hasr etdigimiz son esrin edebi ve fikri cereyanları hakkında da layikiyla tetkikat aparılmamıştır. Azerbaycanda belr tetkik edilen yirminci asır edebiyatının yalnız iki şairine dair Azeri müherrirlerinden Abbas Sihhat ile Hüseyin Sadık terefinden yazılan bir makale ile Yusif bey Vezirovun "Azerbaycan edebiyatına bir nazar"adlı kitabında Sihhatın makalesinden yaptığı hülasadan başka tetkikatda bulunulmamıştır" [Abid, 2020; s. 36].

Əli Şamilin bir ədəbiyyatşünas kimi ən mühüm xidmətlərindən biri mühacirət mətbuatı "Yeni Kafkasiya"da Gültəkin imzası ilə antiişğala qarşı dərc edilən şeirlərin Əmin Abidə aid olmasıdır. Məsələ burasındadır ki, bu barədə elmi cameədə çox az fikirlər var idi. Ə.Şamil hələ tələbə ikən görkəmli alim Abbas Zamanovdan eşitdiyi, lakin heç bir sənədə əsaslanmayan bu ideyanı inkişaf etdirdi və sənədlərə əsasən Gültəkin imzasının ona aid olduğunu təsdiq etdi. "Gültəkin Əmin Abiddirmi?" (Ulduz, 1999, sayı 5, s. 81-86) məqaləsində bu barədə ilk dəfə ədəbi cameəni məlumatlandırır. Doğrudur, məsələyə tam əmin olmadığından sual işarəsi də qoyurdu. Çünki məsələ heç də asan deyildi; Gültəkinin Əmin Abid olması haqqında əldə müəyyən arqumentlərlə yanaşı, həm də təkzibolunmaz sənədlər və faktlar olmalıydı. Bu cür arqumentlər isə demək olar yox idi. Əmin Abid özü də bu barədə elə bir iz qoymamışdı, hətta özünün "Azəri ədəbiyyatı tarixi" əsərinin

üçüncü "İstiqlal və mücadilə ədəbiyyatı" hissəsində Gültəkin yaradıcılığından bəhs etsə də onun kimliyi ilə bağlı heç bir söz demirdi. Gültəkinin şeirlərindən bir neçə nümunə gətirən ədəbiyyatşünas Əmin Abid şair Gültəkinin həyatı haqqında yazırdı: "Gültəkinin edebiyata intisabı eskidir. Daha orta təhsil ilə meşğul iken tek tük vatanpervarane yazılar nəşr eden şair mekteb təhsili dolayısıyla hayatını digər şairlər kibi sanat və edebiyata həsr etmədiyindən mütəmadi nəşriyatla meşğul olamamışdır" [Abid, 2020; s. 291].

Əli Şamil Əmin Abidin Gültəkin olması ilə bağlı tədqiqatlarını davam etdirir və yeni sənədlər əldə edərək "Gültəkin imzasının Ə.Abidə məxsus olduğunu təsdiqləyən sənədlər" məqaləsi ilə çıxış edir [Şamil, 2003, s. 199-207]. Bununla da yetinməyən tədqiqatçı Gültəkinin şeirlərini çapa hazırlayaraq bir daha bu məsələnin üzərinə qayıdır. Kitab "Buzlu cəhənnəm" adı ilə çap olunur [Gültəkin, 1999]. Bu şairin vətəninə dərc edilən ilk şeirlər kitabı idi. Mühacirətdə Azərbaycan mühacirlərini siyasi mübarizəyə və mücadiləyə səsləyən bu şeirlərin əsl müəllifinin kimliyinə vurulan düyün də burada açılır. İlk dəfə olaraq Gültəkin adı ilə Əmin Abid adı başlıqda birgə iştirak edir. Bunu faktlar və arqumentlərlə əsaslandıran Əli Şamil "Üzəg-lığı doğuran misralar və ya Gültəkin kimdir" adlı ön sözündə bu məsələyə kompleks elmi baxış ifadə etmişdir. Tədqiqatçı bu məqaləsində Gültəkinin Əmin Abid olması fikrini söyləyərkən həm elmi faktlara, həm üslubi müqayisələrə, həm də sənədlərə əsaslanmışdır. Onun gətirdiyi 13 arqument və əsaslandırmaların hər biri uzun axtarıqların

nəticəsi olaraq ortaya çıxır. Ə.Şamil yazır: "Uzun illər əlçatmaz saydığım bir iş 1998-ci ildə reallaşdı. Əmin Abidin Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin arxivində saxlanan istintaq materialları ilə tanış oldum. Buradakı sənəddə Əmin Abidin İstanbul Universitetində oxuyarkən Məmməd Əmin Rəsulzadə və başqa mühacir siyasi xadimlərlə tez-tez görüşdüyü, onların toplantılarında iştirak etdiyi, "Yeni Kafkasiya"dərgisində antisovet şeir və məqalələr çap etdirdiyi yazılıb" [Şamil, 1999, s. 14-15].

Əli Şamilin elmi fəaliyyəti çoxşaxəli və zəngindir; o qədər zəngindir ki, onu bir məqalədə əhatə etmək çətinidir. Bu çətinliyə baxmayaraq iki istiqaməti xüsusi qeyd etmək lazım gəlir. Onlardan biri türkoloji, digəri isə repressiya ilə bağlı tədqiqatlarıdır. Onun türk dünyasının ayrı-ayrı şəxsiyyətləri, hadisələri haqqında yazdıqları monumentallığı ilə seçilməklə yanaşı, yeni mərhələdə Ə.Hüseynzadə, Y.Akçura, Z.Göyalp kimi görkəmli fikir adamlarının yolunu davam etdirir. "Koroğlu"eposunun varinatları Əli Kəməli arxivində", "Colan türklərinin folkloru", "Colan türkləri-qarabağlıların tale qardaşları", "Quzey Kıbrıs", "Xalid Səid", "Aşiq Ürfaninin ömür yolu və şeirləri", "Noqay ədəbiyyatı ümumtürk ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi", "Türk dünyasının Dəniz Tanasoğlu itkisi", "Üygur ədəbiyyatında dramçılıq", "Halit Said. Ömrünü Ortak Türk Edebiyatına adayan Adam", "Asan Refaytovun şərəfli ömrü, acı taleyi", "Noqay türklərinin ədəbiyyatında modernləşmə", "Qarabaşlardan (Şumer) Qarapapaqlaradək (Türk) ilbəşi bayramı", "Şumer mətnlərinin Azərbaycan və Qumıq ədəbiyyatında izləri", "Qarslı Aşiq İslam", "Milliyyətə al-

ban olan Azərbaycan ədibi Nafiə xanım" və s. Yüzlərlə məqalələrində türk xalalarını birləşdirən faktorlar üzərində dayanır və orta q türk ədəbiyyatının çağdaş yolunu, istiqamətini müəyyənləşdirir. "bu cəhətdən onun "Üyğur, qaqa-uz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı" kitabını türk xalarına həsr edilmiş möhtəşəm bir abidə kimi dəyərləndirmək mümkündür. Kitaba tədqiqatçının az öyrənilmiş uyğur, qaqa-uz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı haqqında araşdırmaları daxil edilmişdir. Ümumilikdə çağdaş türk xalqlarının ədəbi əlaqələri, ədəbi prosesinin inkişaf yolları, ədəbiyyatda və mədəniyyətdə orta q məsələlərin tapılması və inkişaf etdirilməsi, türk xalqlarına qarşı aparılan siyasətin bu inkişafa təsiri kimi məsələlər öz əksini tapır. Məncə müəllif kitabın ön sözündə təkcə onun elmi əhəmiyyətini deyil, siyasi məzmunu, ideoloji tərəfini də çox doğru təsbit etmişdir: "Avrasiyanın böyük bir hissəsində dövlətlər quran, xalqlar arasında mədəniyyətin daşıyıcısı rolunu oynayan türklər sonra tarixin tələbi, cəmiyyətin də inkişafı ilə bir neçə qruplara və boy-lara bölünməyə başlamışlar. Bu bölünmənin nəticəsidir ki, türkün gücündən, qüdrətindən qorxan "yağılar"eyni miltətdən olan iki qardaş xalqı bir-birinə düşmən gözü ilə baxmağa məcbur etmişdir. İmperialistlərin böyük təxribatı ilə özbəkliyini, Azərbaycanlılığını qəbul etdiyi halda türklüyünü inkar edən türklər meydana gəlməyə başlamışdır... Dünya imperialistləri türk qövminin birləşməsini böyük təhlükə kimi görüb və hər zaman onu parçalamaq, ayırmaq siyasətini güdmüşdür"[Şamil, 2011, s. 5].

Əli Şamilin üzərində durduğu və çoxlu məqalələr həsr etdiyi problemlərdən biri də repressiya məsələsidir. Həm Azərbaycanda baş verən repressiyanın genezisi, baş vermə səbəbləri, həm də bütün türk dünyasında repressiyanın vurduğu ziyanlar barədə çox yazıb. "Türkçülüyn qurbanları" kitabı isə türkçü düşüncənin repressiyasına həsr edilmişdir [Şamil, 2013].

Əli Şamilin elmi fəaliyyətinin hər bir sahəsilə bağlı ayrıca tədqiqatlar aparmaq lazım gəlir. Biz isə burada onun elmi yaradıcılığının bir neçə xüsusiyyətini ümumiləşdirməklə kifayətlənmək istəyirik. Onun yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindən biri Azərbaycan ədəbiyyatının problemlərini ümumtürk ədəbiyyatı kontekstində araşdırmasıdır. O, hər bir problemə tarixi və müasir kontekstdə yanaşır. Bu doğru bir yanaşmadır və indiyədək ədəbiyyatşünaslığımızda buna çox az diqqət edilmişdir. Bu yanaşma getdikcə digər türk xalqlarının araşdırma istiqamətlərinə də siraət edəcəkdir. Onun hər hansı bir tədqiqatında mənbələr Azərbaycan coğrafiyası ilə məhdudlaşmır, bütünlüklə türk dünyasını qapsayır.

Əli Şamilin akademik ünvanı yoxdur, yəni araşdırmalarına görə hər hansı bir elmi dərəcə almayıb. Ancaq onun bütün araşdırmaları akademik səviyyədədir, problemin həm qoyuluşu, həm də araşdırılması elmi konseptə söykənir. Hər hansı bir fikri söyləyərkən mütləq şəkildə mənbələrə istinad edir. Məqalə çalışmasında onlarla qaynaqlara müraciət edir və onu müqayisəli şəkildə araşdırmağa çalışır. Özü də Əli Şamil tədqiqat strukturunda və araşdırma metodologiyasında Avropa üsuluna keçən ilk

tədqiqatçılardandır. Ali Attestasiya Komissiyası hələ də bu üsula keçməzəkən (istinadları nömrələmədən istinad etmək!) Əli Şamil çoxdan mətn içində istinadlarla işləyir və bu metod onun araşdırmalarına bir müasirlik gətirir. Tədqiqatlarının başqa bir özəlliyi isə elmi mətnə müəyyən dərəcədə publisitsik, məfkurəvi fon vermək, elmi mətnin canlılığını təmin etməkdir. Lakin bu özəllik qətiyyənlə tədqiqatın elmi səviyyəsini azaltmır. Getdikcə tədqiqat əsərlərinin də dili və məzmunu dəyişməlidir və bunu ilk edənlərdən biri Əli Şamildir. Sovet dövründə yazdığı tədqiqatlarında olduğu kimi, indiki araşdırmalarında da rəsmi ideologidən uzaq durur və təhlillərini tarixi, nəzəri aspektdə aparır. Bu da onun araşdırmalarının uzun ömürlülüyünü şərtləndirən əsas faktorlardan biridir.

Ədəbiyyat

Abid Əmin. Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi. Bakı, Elm və təhsil, 2016, s. 240 s.

Abid Əmin. Azəri ədəbiyyatı tarixi. Bakı, Elm və təhsil, 2020, 303 s.

Əhmədli B., Şamil Ə. Əmin Abidin ədəbiyyat tarixçiliyi konsepsiyası və "Azəri ədəbiyyatı tarixi" əsəri" (Ön söz). Abid Ə. Azəri ədəbiyyatı tarixi. Bakı, Elm və təhsil, 2020, s. 5-29

Əhmədov B., Şamil Ə. (Ön söz). Əmin Abid. Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi. Bakı, Elm və təhsil, 2016, s. 3-21

Gültəkin-Əmin Abid. Buzlu cəhənnəm və digər şeirləri. Bakı, Günəş, 1999, 96 s.

Şamil Ə. Əmin Abidin sovet dövrü publisitikasında ədəbiyyat məsələləri. Azərbaycan Dövlət Universitetinin tələbə və gənc alimlərinin konfransının tezisləri. Bakı, ADU nəşriyyatı, 1972

Şamil Ə. Gözəl töhfə. Sovet Naxçıvanı, 1980, 13 yanvar

Şamil Ə. Pedaqoq, alim Əmin Abid. Azərbaycan müəllimi, 1982, 2 iyul

Şamil Ə. Əmin Abid bayatılarımız haqqında. Elm və həyat, 1986, 11, s. 26-27

Şamil Ə. Axundovşünaslığın formalaşmasında Əmin Abidin rolu. AMEA Humanitar elmlər seriyası. Elm, Bakı, 2012, s. 90-101

Şamil Ə. Əmin Abid və onun ədəbiyyat tarixinin taleyi. Varlıq, 2020, 2, s. 81-88

Şamil Ə. Əmin Abidin "Ədəbiyyat tarixi. Ədəbiyyat və incəsənət, 1986, 12 dekabr

Şamil Ə. Gültəkin imzasının Ə.Abidə məxsus olduğunu təsdiqləyən sənədlər. Ədəbi-nəzəri məcmuə. I kitab, Bakı, 2003, s. 199-207

Şamil Ə. Uygur, qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı. Bakı, Nurlan, 2011, 412 s.

Şamil Ə. Türkçülüyn qurbanları. Bakı, Elm və təhsil, 164 s.

Prof.dr.Ramiz ƏSKƏR
Bakı Dövlət Universiteti

TÜRK DÜNYASINA BƏLƏDÇİLİK EDƏN ÇAĞDAŞ MƏXƏZ

Çoxillik tədqiqatlarında Türk dünyasının ortaq dəyərlərini və hədəflərini incələyərək Azərbaycan oxucuları üçün önəmli bilgilərin əldə edilməsi və yayılması sahəsində qibtəediləcək işlər görmüş, çağdaş nəsillər üçün gərəkli bir mənəvi qaynaqlar toplusu yaratmış Əli Şamil ömrünün yeddinci onilliyinin tamamında bu xəzinəyə bələdçilik edən elmi və publisistik yaradıcılıq bibliografiyasını oxuculara təqdim edib.

Bəri başdan deyək ki, bu nəşr ulu türklük sevdası ilə, babalar demiş, əlində dəmir əsa, ayağında dəmir çarıq, az qala, bütün Türk dünyasını ölkə-ölkə, diyar-diyar gəzib dolaşmış Əli Şamilin türkçülük dünyagörüşünə, türkologiya elminə verdiyi qiymətli töhfənin çəkisini və miqyasını anlamaqda və ondan bəhrələnməkdə gərəkli bir məxəzdir. Elmi axtarışlara tədqiqatçı jurnalist kimi başlamış, ensiklopedik yaradıcılıqla məşğul olmuş və hazırda AMEA-nın Folklor İnstitutunun beynəlxalq əlaqələr bölümünə rəhbərlik edən türkoloq həmkarımızın mənalı və zəngin ömür yolu, istər-istəməz, klassik maarifçi və demokrat ziyalılarımızın xalqa xidmət nümunələrini yada salır.

Əli Şamili 1972-ci ildən tanıyaram. Həmin il mən Azərbaycan (indiki Bakı Dövlət Universiteti) Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsinə daxil olmuşdum. Bir-iki ay sonra fakültədə oxuyan bütün tələbələri adbaad tanıyırdım. Onların arasında Əlinin xüsusi yeri vardı. Çünki o, fakültə tələbə elmi cəmiyyətinin (TEC) sədri idi, buna görə ona "TEC Əli" deyirdilər. Mən elmi işlərə çox həvəs göstərirdim. İkincisi, müəllimlər də, tələbələr də Əliyə dərin hörmət bəsləyirdilər. Nəhayət, Əli mənim eloğlum idi. Bəri başdan deyim ki, mənim jurnalist və sonralar alim kimi yetişməyimdə onun müstəsna rolu var, bu barədə yeri gəldikcə məlumat verəcəyəm.

Əli ən yeni tarixin ən gözəl bilicisi idi. Arxivə getməyə əsla ehtiyac yoxdu, sadəcə olaraq ona yaxınlaşıb filan tarixi hadisə, filan bolşevik, filan komissar, filan daşnak, filan ictimai-siyasi xadim barədə sual verib dolğun cavab almaq mümkün idi. Bir sözlə, Əli canlı, gözən ensiklopediya idi.

Bu biblioqrafiyada 900-dən artıq mənbə və məxəz var. Bunların arasında ən çox əsər məşhur Azərbaycan şairi, ədəbiyyatşünası və folklorşünası, bolşevik repressiyasının qurbanı Əmin Abid Mütəllim oğlu Əhmədova (Gültəkin, 1898-1938) həsr olunmuşdur. Əli Şamil onun haqqında hələ 1972-ci ildən bəri yazmağa başlamışdır. Əmin Abidin "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi" monoqrafiyası, türk ədəbiyyatında bayatı-mani janrı, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanları, Firdovsi, Füzuli, 17-ci əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, Yunis İmrə, Qaracaoğlan, Mirzə Fətəli, Mirzə Şəfi, M.Ə.Sabir haqqında məqalələri Əli Şamil tərə-

findən dərindən təhlil edilmişdir. O, bu mövzularda onlarca məqalə qələmə almış, Əmin Abidin "Buzlu cəhənnəm" adlı kitabını çapdan buraxmışdır. Həmin kitaba yazdığı ön söz Təbrizdə çıxan "Mehri-azadi" qəzetinin 2002-ci il avqust nömrələrində 8 yazı halında təfriqə edilmişdir. Əli Əmin Abid haqqında bir çox elmi məclislərdə çıxışlar etmiş, elmi nəşrlərdə yazılar yazmışdır. Onun Türkiyədə nəşr olunan "Milli Folklor", "Bilge" və "Erciyes" jurnallarında sanballı məqalələri xüsusilə diqqətə layiqdir.

Dəqiq yadımdadır, istiqlal şairi, akademik Bəxtiyar Vahabzadə, professor Qulu Xəlilov, dosent Nəriman Zeynalov hər dəfə Əli Şamilə rast gələndə onun Əmin Abidlə bağlı apardığı tədqiqatları təqdir edir, bu mövzuda dissertasiya müdafiə etməyi təkidlə məsləhət görürdülər. Lakin o dövrün siyasi mühiti, elmi və ictimai fikri buna hələ hazır deyildi. Təəssüf...

Əli Şamilin bibliografiyasındakı ən mühüm məsələlərdən birini türk xalqlarının problemləri təşkil edir. Xaricdəki soydaşlarımızın siyasi vəziyyəti, azadlıq uğrunda mübarizəsi, ədəbi, elmi, tarixi və mənəvi problemləri Əli Şamilin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Onun Ədalət Tahirzadə ilə birlikdə hazırladığı "Türk xalqlarının tannınmış adamları" (ensklopediyası sözlüyünün layihəsi) gözəl və xeyirxah işin başlandığını xəbər verirdi. Coğrafi və mənəvi baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyan bu iş Azərbaycan ensklopediyasında 2004-cü ildə baş verən hadisələrdən sonra durduruldu.

Eləcə də "Tanıdığım insanlar", "Dastanlaşmış ömürlər", "Quzey Kıbrıs", "Uyğur, qaqauz, Quzey Qafqaz türk-

lärinin folkloru və ədəbiyyatı", "Colan türkmanları", "Kırım sevgisi" kitabları bunlara parlaq misaldır. Elə bir türk xalqı yoxdur ki, Əli Şamil ondan bəhs etməsin. Tanınmış mətbuat işçisi Tahir Aydınoglu "Jurnalist Türk dünyasına pəncərə açır" yazısında bu barədə geniş məlumat vermişdir.

Zənnimcə, Əli Şamil bu sahədə Kıbrıs, Kırım tatarları və qaqauzlar haqqında daha çox əsər yazmışdır. 1974-cü ildə adada baş-layan faciələr, Kıbrısdə türklərin məhv edilməsi, bədnam enozis, EOKA-1, EOKA-2, keşiş Makariosun və Samsonun törətdiyi cinayətlər, Türkiyənin Kıbrıs desant çıxarması və imperializmə qarşı mübarizəsi, Yunanıstanda "qara polkovniklər" xuntasının devrilməsi, nəhayət, QKTC-nin elanına gətirib çıxaran hadisələr göz-lərimiz qarşısında baş verdiyindən Əli Şamil Kıbrıs probleminə daha çox diqqət yetirmişdir. Onun qələmə aldığı "Kıbrıs Azərbaycan Mediasında", "Kıbrıs "Azadlıq" Gazetesi Sayfalarında", "Ayna" Gazetesinin Kıbrıs Hakkında Yazdıqları", "Araştırmacı Gazeteci İsmail Umutlu ve Kıbrıs Konusu", "Azərbaycan'da Kıbrıs Türk Milli Mücadele Konusu", "Türk dünyasında Kıbrısın öz yeri var" və onlarca başqa yazılar dediklərimizi təsdiq edir.

Kırım tatarlarının problemləri də Əli Şamili dərin-dən məşğul etmişdir. 20-ci əsrin əvvəllərində onların milli dövlət qurmaq uğrunda apardıqları mübarizə, İkinci Dünya Müharibəsi zamanı ana vətəndən sürülmələri, min bir əzabla Kırımı qayıtmaları və bəzi digər məsələlər haqqında Əli Şamilin çox təsirli yazıları var. "Qanı ilə şeir yazan, milləti üçün dövlət quran Numan Çələbi Cihan",

"Kırım tatarlarının qara günü" həmin qəbildən olan məqalələrdir. Əli Şamilin Kırım kontekstində məşhur dilçi Bəkir Çobanzadə və tanınmış yazıçı Çingiz Dağcı haqqında qələmə aldığı yazılar xüsusilə seçilir. Onun "Bekir Sıtkı Çobanzadə'nin Türk Halklarının Kültürel Etkileşim ve Değişiminde Rolü" və "Birləşik Türk-Tatar devleti yaratmaq uğrunda şəhit olan Bekir Çobanzadə" adlı məqalələri çox əlamətdardır. Bunlar İstanbulda, Simferopolda və Türkünstan şəhərində (Qazaxıstan) çıxan məcmuələrdə dərc olunmuş və elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Əli Şamilin "Görkəmli Kırım tatar ədibi Cengiz Dağcı vətən torpağına tapşırıldı", "Gözlənilən ölümün acısı və ya Çingiz Dağcı dünyadan köçdü", "Çingiz Dağcının "Korkunc yıllar" romanında azərbaycanlı obrazı" məqalələri onun həyatına, sənətinə və mübarizəsinə həsr olunmuşdur.

Türklərin başibəlalı başqa bir xalqı olan qaqauzların adını mən ilk dəfə Əli Şamildən eşitmişəm. Həmin dövrdə Azərbaycan gənclərinin siyasi dünyagörüşü və milli şüuru məhdud, biliyi səthi, savadı az idi. Əli Şamil yazıları və şifahi təbliğatı ilə maarifçilik funksiyasını yerinə yetirirdi. Yadımdadır ki, ötən əsrin son rübündə qaqauzların "Ana sözü" qəzeti oxucu qıtlığı üzündən bağlanmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Əli Şamil digər vətənpərvər insanlarla birlikdə abunə yazılışı kampaniyasına başladı və qısa müddət ərzində Azərbaycanda yüz minlərlə insan "Ana sözü"nin oxucusu oldu. Bu münasibətlə Əli Şamilin "Qardaş xalqımıza böyük maraqlıq" adlı məqaləsi həmin qəzətdə dərc olundu. Alimin Kişinyovda və Komratda çap edilən "Azərbaycanda Gagauzlar", "Azer-

baycanda Gagauzlarla İlgili Kaynaqlar" adlı məqalələri dərin rəğbətlə qarşılandı.

Əli Şamilin qaqauz ədəbiyyatı ilə bağlı fəaliyyəti də təqdirə layiqdir. Qaqauz şairəsi Tudora Arnautun "Qaqauzam, Bucaqdır yerim" adlı kitabı haqqında onun dövrü mətbuatda "Ələsgər bulağından su içən qaqauz qızı", "Qaqauz qızı, qaqauz sözü", "Həmkarımızın şeir payı", "Ortaq ədəbiyyata doğru", "Qaqauz ədəbiyyatı" adlı məqalələri çıxmışdır. Əli Şamil bununla kifayətlənməmiş, İranda "Varlıq" və "Mişov dağı" dərgilərində "Bir qaqauz şairi" adlı yazılarla çıxış etmişdir.

Əli Şamil digər türk xalqlarının problemləri barədə də əsərlər qələmə almışdır. Yer məhdudluğunu nəzərə alaraq bunlar haqqında bir-iki nümunə ilə kifayətlənək. "Azadlıqsevər uyğurlar üçün şəhid şair Lütfulla Müttəllib nümunəsi", "İnamını itirdiyindən ömrünü bitirən Qamzat Acıgəldiyev (26 yaşında ölümə sürüklənən noqay şairi)", "Mustafa Çokay - türklük savaşı", "Osman Batur - qəhrəman türk", "Toktoqul Satılqanov", "İtkilərimiz. Folklorşünaslığımızın ağsaqqalı Ata Tərzibaşı dünyadan köçdü", "Qarşı Aşıq İslam", "Kumuk Edebiyatının Düneni və Bugünü", "Nogay Edebiyatı Eskiden ve Şimdi", "Colan türkləri - qarabağlıların tale qardaşları", "Colan türklərinin folkloru" və s. və i.ə.

Son illər milli dəyərlərimizə sahib çıxanların artdığı, turizmin sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə Əli Şamilin 1930-1950-ci illərdə Qazaxıstana sürgün olunmuş soydaşlarımız haqqında yazdığı "Sürgün olunanların sorağı ilə", Azərbaycanın iki min kilometr uzaqda, İranın güneyin-

də yaşayan, özlərini bizim bir parçamız hiss edən qaşqaylar haqqında yazdığı "Qaşqay elinə səfər", eləcə də yüz əlli ilə yaxın Rus imperiyasının tərkibində olsaq da, mədəni əlaqələrimizi yüksək səviyyədə qura bilmədiyimiz qırğız elləri haqqında yazdığı "Tarixi köklərin sorağı, ulu əcdadların izi ilə, yaxud Isık göl məni nədən kövrəlt-di" silsilə məqalələri məlumat-sorğu kitabçası mahiyyəti daşıyır.

Əli Şamilin Axıska türkləri, özəlliklə Xəstə Hasan haqqında yazıları az deyil. Hələ 1984-cü ildə "Sovet Naxçıvanı" və 1986-cı ildə "Sovet Gürcüstanı" qəzetlərində dərc etdirdiyi ilk məqalələr 2012-ci ildə qarşımıza "Axıska Xəstə Hasan (şeyrləri və şeyrlərinin yaranması haqqında söhbətlər)" kitabı olaraq çıxır. Bu əsər "Axıska" qəzetində 2013-cü ilin yanvarından dekabrın sonuna-dək hər həftə təfriqə olunmuş və 46 məqalə şəklində dərc edilmişdir.

Görkəmli qələm sahibinin zəngin bibliografiyasında "Koroğlu" və Naxçıvan mövzuları xüsusi yer tutur. Məlum olduğu kimi, "Koroğlu" dastanı türk dünyasının ən çox yayılmış folklor nümunələrindən biridir. Onun tacik, erməni, gürcü versiyaları da var. Əli Şamil bu dastan haqqında vaxtılə bir sıra elmi-nəzəri məqalələr yazmışdır. 2000-ci ilin əvvəllərində Əli Kamalının arxivində ortaya çıxan "Koroğlu" eposu ilə bağlı qələmə aldığı yazılarla koroğluşünaslığa mühüm töhfələr vermişdir. Onun "Koroğlu" eposunun variantları Əli Kamali arxivində, "Əli Kamali arxivindəki "Koroğlu" eposunun variantlarında mətnşünaslıq məsələləri", "Koroğlu" dastanının

(Əli Kamali arxivindəki variantlar)" təkrar nəşrinə ön söz", "Əli Kamali arxivindəki "Koroğlu" dastanında Eyvaz obrazı" və başqa məqalələri, simpozium və konfranslardakı çıxışları folklorşünaslığa xüsusi dəyər qatmışdır.

Bibliografiyada Naxçıvan haqqında informasiya və zarisovka xarakterli xeyli yazının olması məni təəccübləndirdi. Uzaq Şərqdən tutmuş Volqaboyuna, Şimali Qafqaza qədər böyük bir coğrafiyada çıxan mətbuat orqanlarında Əli Şamilin Naxçıvan haqqında reklam mahiyyəti daşıyan yazılarının dərc edilməsi əslində, bir vətənpərvərlik örnəyidir. Məsələ orasındadır ki, iqtisadi cəhətdən zəif olan Naxçıvana əlavə maliyyə cəlb etmək üçün Əli Şamil diyarın təbii gözəllikləri, balneoloji iqlimi, astma xəstəliyinin birinci müalicəsi olan duz mədənləri haqqında dolğun bir məqalə yazaraq onu rus dilinə çevirtirmiş və müxtəlif rayon, şəhər və vilayət qəzetlərinin redaksiyalarına göndərmişdir. Nəticədə SSRİ-nin müxtəlif regionlarından Naxçıvana axın başlamışdır. Bu dəfə də növbə problemi ortaya çıxmışdır. Əli Şamil baş həkimlə və digər vəzifə sahibləri ilə danışaraq iki növbə yaratmağı təklif etmişdir. Növbələrdən biri ancaq türk əsilli soydaşlarımız üçün nəzərdə tutulmuşdur. Naxçıvana gələn xəstələr Əlinin məqaləsi çıxan rusca qəzetləri də özləri ilə gətirdikləri üçün bugün onların adlarını bu bibliografiyaya yerləşdirmək mümkün olmuşdur.

Bu biobibliografiya Əli Şamilin 70 illiyi münasibətilə tərtib olunmuşdur. Professor Qəzənfər Kazımov seçilmiş əsərlərinin on cildliyini nəşr etdirib. Bir dəfə mənə dedi: Bilirsənmi, bu cildlərlə heç də filan-filan problemləri həll

etdiyimi söyləmirəm. Sadəcə filan-filan problemlər barədə düşündüyümü bildirmək istəmişəm. Əli Şamil də öz həyatını çətin problemlər barədə düşünməyə həsr edən insandır. Düşünmədən həll etmək mümkün deyil.

Prof.dr. Almaz HƏSƏNQIZI
AMEA Folklor İnstitutu

**“AZƏRBAYCAN TÜRKLƏRİNİN ƏDƏBİYYAT
TARİXİ”: ƏLYAZMADAN KİTABA**

Özət

Hər hansı bir xalqın ədəbiyyat tarixini yazmaq çox çətin və məsuliyyətli, lakin müəllifinin adını əbədi yaşadan şərəf işidir. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulduğu ilk illərdə belə bir çətin vəzifəni Türkiyədə təhsil almış ziyalı Əmin Abid öz üzərinə götürür. O, tam yeni, lakin həmin dövrdəki siyasi sistemin qadağan etdiyi çox təhlükəli bir metodla – ümumtürk mədəniyyəti kontekstində çoxcildlik Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixini yazmaq qərarına gəlir, bununla bağlı xeyli material toplayır və tədqiqatının müəyyən bir hissəsini çap üçün hazırlayır. Təəssüf olsun ki, keçən əsrin otuzuncu illərində Əmin Abidin repressiyaya uğraması bu böyük istəyin tam reallaşmasının qarşısını alır.

Beləliklə, Əmin Abidin hazırlamağa müvəffəq olduğu, lakin əlyazma şəklində qalmaqda olan “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi” əsəri təxminən doxsan il sonra professor Bədirxan Əhmədov və Əli Şamil tərəfindən nəşr edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra yeniliklərilə bərabər, mühüm bir hissəsi “Dədə Qorqud”un təhlilinə və tanıtı-

rılmasına həsr olunmuş bu tədqiqat ana kitabımızla bağlı ilk araşdırma kimi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Məqalədə "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi" əsəri təhlilə cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: Əmin Abid, əlyazma, ədəbiyyat, "Kitabi-Dədə Qorqud"

Giriş

Tarixi insanlığın yaşı qədər qədim zamanlara uzanan Azərbaycan əsrlər boyu kəskin əzablara, müharibələrə, inqilablara, nəhayət, parçalanmaq kimi ən ağır işgəncəyə məruz qalsa da, bu müqəddəs torpaqda məskunlaşan insanlar özlərinin haqqı olan ədaləti, istiqlalı qazanmaq yolunda mübarizədən geri çəkilməmiş, şəhid qanı ilə suvarılan yurdunun azad və bütöv olacağı gələcək günün ümidi ilə yaşamış, bu keşməkeşli illərin izlərini qoruyan böyük ağrıların, iztirabların, eyni zamanda, azadlıq arzularının ifadəsi olan zəngin bir irs yaratmışlar. Lakin, təəssüf ki, bu xalq böyük mədəniyyətinin qorunması və öyrənilməsi üçün tarixin müxtəlif dövrlərində çox ciddi təhlükələrlə üz-üzə qalmışdır. Təkcə iyirminci yüzdə olan hadisələri nəzərdən keçirməklə ciddi sarsıntıların şahidi olmaq mümkündür. Belə ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu və sovet-rus iqtidarının torpaqlarımızda ağalıq etməyə başlaması yalnız yeraltı və yerüstü sərvətlərin talanmasına imkan yaratmadı, eyni zamanda, milli mədəni abidələrin, tarixi əski zamanlara söykənən qədim əlyazmalarla-

rın, maddi sübutların məhvi ilə yanaşı, xalqın əsrlər boyu yaratdığı söz sənətinin də inkişafının qarşısını aldı, həmçinin onların yaddaşlardan silinməsi, türk kültürünün yabançılaşdırılması üçün ağlagəlməz fəaliyyətlər meydana çıxdı. Bu qeyri-insani siyasətə sosialist ölkəsində yaşayan ziyalılar etiraz etdikdə müxtəlif yollarla susdurulmağa başlandı; kimi güllələrlə, kimi uzaq Sibirin “buzlu cəhənnəm”ində... Belə bir ağır məqamda bəzi aydınlar vətənin itirilmiş istiqlaliyyətini yenidən qaytarmaq ümidilə mühacirət etmək zorunda qaldı.

Çox təəssüf ki, sovet siyasi ideologiyasının basqısına dözməyib qürbətdə yaşamaq məcburiyyətində qalan ziyalılarla bərabər onların tədqiqat əsərləri də özlərinin mühacirət ömrünü sürdürməyə məhkum idi. Lakin, qərribə də olsa, bəzən müəllifin vətəndə yaşamasına baxmayaraq, müxtəlif səbəblər üzündən öz yurdunda ana dilində çap olunmağa qoyulmuş qadağalar ya əsərlərin mühacirətinə, ya da yalnız əlyazma şəklində yaşamasına gətirib çıxarmışdır. Əhməd bəy Ağaoğlunun (1869-1939) ana dilində çapına qadağalar qoyulduğu üçün 1901-ci ildə Tiflisdə rus dilində nəşr etdirdiyi “İslama görə və islamiyətdə qadın” əsərinə məhz belə bir tale qismət olmuşdu, həmçinin Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin (1884-1955) “Əsrimizin Səyavuşu” əsəri Lahıçda qələmə alınsa da, İstanbulda işıq üzü görə bilmişdi. Əmin Abidin (1898-1937) çoxcildlik şəklində nəzərdə tutduğu “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi” əsəri də sovet ideoloji siyasətinin qəzəbindən qurtara bilməmiş və o, uzun illər yalnız əlyazma şəklində yaşamağa məhkum olmuşdu.

Əmin Abid – Gültəkin – istiqlal ruhlu şair və tədqiqatçı

Əmin Abid dövrü mətbuatda vaxtaşırı məqalələri dərc olunan bir tədqiqatçı olmaqla yanaşı, vətəmində sağlığında tanınmayan, lakin istiqlalla bağlı ən təsirli şeirlər yazan bir şair idi. Xatırladaq ki, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti illərində Əmin Abidin müxtəlif dərgilərdə məqalələri verilsə də, ayrıca kitab şəklində şeir və ya tədqiqatları nəşr edilməmişdir. Türkiyədə onun ayrı-ayrı dərgi və toplularda Gültəkin imzası ilə şeirləri verilmiş, 1948-ci ildə isə İstanbulda “Buzlu cəhənnəm” adlı kitabı nəşr edilmişdir. Həmin kitab yalnız sovet sisteminin süqutundan sonra 1999-cu ildə vətəndə – Bakıda Əli Şamil tərəfindən nəşr edilmişdir (Gültəkin–Abid (1999)).

Yeri gəlmişkən, hələ də müzakirə predmeti olan bir məqama münasibət bildirmək istəyirik. “Buzlu cəhənnəm” kitabına “Ön söz” yazan Mirzə Bala Məmmədzadənin fikirləri ilə 1928-ci ildə nəşr olunan “İstiqlal uğrunda” kitabına müqəddimə yazan Kamal imzalı müəllifin düşüncələrini müqayisə edən Əli Şamil belə bir mülahizə irəli sürür: “Buzlu cəhənnəm”ə ön söz kimi yazılmış “Gültəkin” məqaləsindəki fikir və mülahizələr “İstiqlal uğrunda” kitabının müqəddiməsində Gültəkin haqqında deyilənlərlə üst-üstə düşür. Yoxsa “İstiqlal uğrunda”ya müqəddimə yazan Kamal “Buzlu cəhənnəm”i toplayıb nəşrə hazırlayan, “Gültəkin” başlıqlı ön söz yazan Mirzə Baladır?” (Gültəkin–Əmin Abid (1999),10).

Belə gizli imzaların sahiblərinin dəqiqləşdirilməsi, tə-

bii ki, çox çətindir. Bir sıra hallarda yalnız ehtimallara dayanaraq müəyyən qənaətlər çıxarılır. Amma yuxarıda bəhs etdiyimiz Mirzə Bala Məmməd zadə Azərbaycan mühacirətinin görkəmli, mübariz simalarından biridir və onun imzasının dəqiqləşdirilməsi də vacib məsələlərdəndir. Burada maraqlı bir məqam da diqqəti cəlb etməkdədir. Məşhur türkoloq alim Rəşid Rəhməti Arat (1900-1964) M.B.Məmməd zadənin ölümü münasibətilə ona vida sözü yazmış və orada bu yorulmaz mücahidin imzalarını da sadalamışdır. Təxminən iyirmi beş ildən artıq bir müddətdə tanıdığı Mirzə Bala haqqında R.Arat yazır: “Mən onunla (M.B.Məmməd zadə ilə – A.H.) 1933-cü ildə İstanbul Universitetinə gəldiyim vaxtlarda tanış oldum. O günlərdə hüquq fakültəsinə davamını tamamlamış, bir neçə imtahanını vermiş və bitirmək üçün də ancaq bir neçə imtahanı qalmışdı. Fəqət o günlərin abı-havası içində mühüm olan Türklük davasında onu vəzifəyə çağırmışdılar və o da bu fikir ilə ciddi məşğul olurdu. Mən təhsilini bir an əvvəl tamamlayıb sonra getməsinə məsləhət bildim. Fəqət özü bir çox maddi və mənəvi səbəblər ilə Lehistana (Polşaya – A.H.) getməyi tərcih etdi. Orada da dünya mətbuatında Türklük məsələsini təqib etmiş və bilxassə “İstiqlal”, “Qurtuluş” məcmuələrinin mühüm yazarlarından biri olmuşdur. Mirzə-Bala, M.B., Mehmedzade, Nuh-oğlu, Taş-Demir, Ali Kutluk imzaları ilə yazmış olduğu çox sayda çeşidli məqalələri bu dövrdəki fəaliyyəti və düşüncələri haqqında məlumat almaq üçün zəngin malzəmə təşkil edir” (Arat (1987): 1034).

Göründüyü kimi, burada Rəşid Rəhməti Arat Kamal

imzasını qeyd etməmişdir. Fikrimizcə, M.B.Məmməd zadə kifayət qədər tanınmış bir siyasi xadim və xeyli tədqiqatların müəllifidir. Əgər o, belə bir imzadan istifadə etsə idi, R.Aratın bu barədə məlumatı olardı.

“Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” əsərində qaldırılan məsələlər

Qayıdaq Əmin Abidin elmi yaradıcılığına. Azərbaycanda sovet dövründə və sonralar aparılan bir sıra araşdırmalarda Ə.Abidin ayrı-ayrı məqalələrinə (“Əsirət dövründəki Azərbaycan ədəbiyyatına dair vəsiqələr”, “Türk xalqları ədəbiyyatında “mani” növü və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri” və s.) dəfələrlə istinad olunmuşdur. Lakin Əmin Abidin elmi yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatlar əsasən keçən əsrin doxsanıncı illərindən sonra aparılmağa başlamışdır. Belə ki, Əli Şamil onunla bağlı bir sıra məqalələr yazmış (Şamil (1999); Şamil (2001); Hüseynoğlu (2012) və s.), Bədirxan Əhmədov “Bir istiqlal yolçusu (Əmin Abidin həyatı, mühiti, yaradıcılığı)” monoqrafiyasını 2003-cü (Əhmədov (2003), Mınaxanım Əsədli Əmin Abidin 1926-cı ildə İstanbulda çıxan “Türk yurdu” dərgisində verilmiş “Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı” (Əsədli (2006) adlı tədqiqatını 2006-cı ildə nəşr etdirmişdir. Bundan əlavə, B.Əhmədov 2007-ci ildə Əmin Abidin “Seçilmiş əsərləri”ni nəşr etdirmişdir. Nəhayət, sovet ağalarının qəzəbinə tuş gələrək qırx yaşına çatmamış güllələnən gənc və istedadlı tədqiqatçı-alim Əmin Abidin “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi” əsəri 2016-cı ildə nəşr edilmişdir.

Vətəninin parçalanması, görünür, hər bir ziyalı kimi Əmin Abidi də çox narahat etmiş və dövrünün imkanları daxilində o, bu məsələyə diqqət yönəltməyə çalışmışdır. Məhz bu səbəbdəndir ki, araşdırıcı “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” tədqiqatında ilk olaraq “Azərbaycan” sözünün şərhı ilə bağlı mülahizələr haqqında məlumat vermişdir. Müəllif vətəninin ikiyə parçalanması nəticəsində bu ərazidə və İranda yaşayan əhəlinin fərqləndirilməsi üçün “Azərbaycan” adlandırıldığını, amma bu torpaqlara “Arran” deyilməsinin daha münasib olacağını bildirən V.V.Bartoldun (1869-1930) mülahizələrindən bəhs etmişdir. Lakin Əmin Abid bu torpağa Azərbaycanın daimi məskunları olan Oğuz tayfalarının adının verilməsini daha münasib hesab etmişdir.

Beləliklə, Əmin Abid “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” əsərində Rusiya, Türkiyə və digər ölkələrdə, eyni zamanda, Azərbaycanda bu sahədə aparılan tədqiqatları xatırlatmışdır. O, ayrı-ayrı müəlliflər haqqında məlumat verməklə yanaşı, Mehmet Fuad Köprülünün (1890-1966) tədqiqatlarını yüksək dəyərləndirsə də, Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin (1887-1943) Türkiyədə 1921-ci ildə nəşr etdirdiyi “Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər” əsəri haqqında ciddi tənqidi mülahizələr söyləmiş, tədqiqatın qeyri-peşəkarlıqla aparıldığını bildirmişdir: “Vəzirov Nəsimi ilə Xətayi, Füzuli ilə Vaqif arasındakı əsərlərin ədəbi simasını təyin üçün də nəfəs tükətmək istəməyərək, bir “heyfa ki” ilə “idareyi-məsləhət” üsulunu təqib ediyor. Bulunduğu hissələrdən belə əhl-mütəxəssis tərəfindən yazılmadığı açıqca anlaşılan “Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər”

zehni şaşırtacaq yalan-yanlıq bir taqım ibtidai məlumat külçəsidir” (Abid 2016:50).

Qeyd etmək lazımdır ki, Əmin Abid bu əsəri yazarkən ideoloji basqıları nəzərə almışdır, bu, tədqiqatın müxtəlif məqamlarında açıqca gözə çarpır. “Əski oğuzlarda “totemçilik” adlı bölməsinin elə ilk cümləsi onun sovet senzurasının qəzəbindən qorunmaq üçün yazıldığına şübhə doğurmur: “İqtisadi həyatın inkişaf etmədiyi qövmlər kibi əski oğuz qəbilələrində də bir çox qərib ənənə və adətlər olmuşdur ki, bugünkü proletariat nöqtəyi-nəzərindən bunlar çox mənasız qalır. Fəqət tədqiqlərimizdə nöqsan buraxmamaq üçün bu xüsusda da qısaca məlumat vermək icab ediyor” (Abid (2016): 60-61).

Müəllifin mülahizələrindən də aydın olur ki, o, bu vacib mövzudan bəhs etməməyin qüsurlu olacağını anlamış və senzuranı nəzərə alaraq kiçik bir şərh vermişdir.

Digər bir məqam da diqqəti çəkir. Belə ki, Əmin Abid yazır: “Türkiyə ictimaiyyətçilərindən Ziya Göyalp aşağı təbəqə xalqın da bu mərasimlərdə iştirak etdiyini söylüyor: “Bir gün Xanlar xanı, yaxud bəglər bəgi bir toy, yaxud bir şülən yaparaq bütün eli dəvət edirdi. Bunlar yeyüb içdikdən yeni əlbisələr geyüb bürcləri də verildikdən sonra dəvət sahibinin təkliflə evində hər nə varsa, ümumi dəvətlilər tərəfindən yəğma edilərdi. Bu hal da göstərir ki, el daim bir kommunist həyatı yaşayan xaricə qarşı bir ailə-oğuz cəng təşkilatını mühafizə edən qapalı bir cəmiyyət idi”. Fikri qərəzlə olaraq kommunistliyi “yəğmagərlik” şəklində göstərən Ziya Göyalp bu xüsusda əldəki vəsiqələrin əksini göstərir. Bu mərasimlərdə dərəbəgləri tərə-

findən istismar edilən kəndli sinfi iştirak etmək haqqından məhrumdu: yalnız baş xan ilə qarısı və əşirət bəglərinə məxsusdu. Bu məxsusdə eyni məlumat verən “Kitabi-Dədə Qorqud”un müxtəlif yerlərində mərasimlərin xan və bəglər tərəfindən tərtib edildiyi və buraya “rəislərin, hərbdə yararlığı görülən “qəhrəman”ların dəvət edildiyi açıq olaraq göstərilir. Xalq zümrəsinə mənsub olanlardan ancaq “qopuzci” ilə “ozan”lar iştirak edərlərdi; o da yuxarıya yaltaqlıq yaptıkları üçün” (Abid (2016): 70). Fikrimizcə, Əmin Abidin bu mülahizələri məhz yaşadığı sistemin gətirdiyi abı-havadan irəli gəlmişdir.

Oğuznamələrlə bağlı elmi təhlillər aparan ilk tədqiqatçılardan biri Əmin Abiddir və o, bu tədqiqatında təəssüflə qeyd edir ki, Avropada yüz, Rusiyada otuz ildən artıq bir müddətdə müzakirə mövzusunə çevrilən “Kitabi-Dədəm Qorqud”, demək olar ki, Azərbaycanda diqqətdən kənar qalmışdır. Görünür, elə bu səbəbdən də araşdırıcı ana kitabımıza həssaslıqla yanaşır, onun təhlilinə daha çox yer ayırır.

Xatırladaq ki, ədəbi ictimaiyyətə tanıtıldıqdan sonra keçən müddət ərzində qorqudşünasların üzərində təhlillər apardığı məsələlərin əksəriyyətini Əmin Abid hələ XX əsrin 20-ci illərindən qaldırmış və özünəməxsus tərzdə həll etməyə çalışmışdır.

Əvvəla, “Kitabi-Dədəm Qorqud”un yaranma tarixinə nəzər salaraq, Əmin Abid hazırda mövcud olan dastan mətninin daha qədim bir əlyazmasından köçürülməsi ehtimalını irəli sürmüşdür. Alimin mülahizələrinə görə, dastandakı şamanizm elementləri, qadın kişi münasibət-

ləri, müxtəlif adətlər onun, bir çoxlarının iddia etdiyi kimi, XVI əsrdə deyil, daha qədim dövrlərdən mövcudluğunu göstərir.

Digər bir məsələ eposun adı və onun əsas qəhrəmanlarından Qorqudun şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Əmin Abid Kislisi RUFət (1874-1953) tərəfindən nəşrə hazırlanan dastan mətnində (həmçinin adında) bir sıra xətalara yol verildiyini, dastanın “Kitabi-Dədəm Qorqud” adlanmasının daha düzgün olduğunu bildirmişdir. Qorqudla bağlı V.V.Bar-told və İnostrantsevin mülahizələrini müqayisə edərək onun əfsanəvi bir şəxsiyyət olduğunu, lakin bəzən tarixi şəxsiyyətlərin müəyyən zaman keçəndən sonra əfsanəviləşmə ehtimalının mövcudluğunu qeyd etmişdir. Qorqudun dastanda oğuzların böyük ehtiram göstərdiyi müdrik şəxsiyyət, “əql və mühakimə sahibi şeyx” və ozan kimi əks olunduğunu bildirən Əmin Abid fikrini örnəklərlə əyani-ləşdirmişdir.

Əmin Abid Qorqudun şəxsiyyətini aydınlaşdırmaq üçün türklər içərisində hələ də onun adı ilə bağlı yaşayan əfsanələr, məzar və yer adlarına diqqət yetirmişdir. Daha dəqiq desək, Adam Oleariyə (1599-1671) və Övliya Çələbi-yə (1611-1682) istinad edərək Dərbənddə Dədə Qorqudun, Urmiyədə Burla Xatunun məzarları haqqında məlumat vermişdir.

Əmin Abidin diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri də dastanın xalq içərisində yaşama dövrü ilə bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda “Dədə Qorqud kitabı”nın ilk tədqiqatçısı Əmin Abid 1929-cu ildə “Dan yıldızı” jurnalında nəşr etdirdiyi “Türk el ədəbiyyatına elmi bir

baxış” adlı məqaləsində “Oğuznamə”nin Azərbaycanla bağlılığı məsələsini araşdırarkən, müxtəlif mənbələrə istinad edərək belə bir qənaətini qeyd etmişdir: “Yuxarıda bəhs etdiyimiz bu vəsiqələr “Oğuznamə” nağıllarının hicri tarixinin ilk əsrlərindən başlayaraq XVIII əsrə qədər azərbaycanlılar arasında yaşadığını qəti surətdə isbat etməkdədir. Azərbaycan Proletar Yazıçılar Cəmiyyətində açılan ali dərəcəli ədəbiyyat seksiyasında idarə etdiyim məşğələlər əsnasında “Oğuznamə”nin mündəricatını təmrin edərək gənclərdən birisi bu mövzulardan bəzilərinin indi belə köylülərimiz arasında yaşadığını söyləmiş və yaxında bunu təsdiq edib verəcəyini vəd etmişdir”(Abid Ə. (2016): 179-180).

Beləliklə, aydın olur ki, “Oğuznamə” mətnlərinin xalq arasında yaşaması məsələsi Ə.Abidi “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” əsərindən başqa digər tədqiqatlarında da düşündürmüşdür. Təəssüf ki, alimin represiyaya uğraması onun bu sahədəki fəaliyyətini də tamamlanmasına imkan verməmişdir.

Əmin Abid eposda adı çəkilən toponimləri araşdırmış, “Qorqud mənqəbəsinin bəhs etdiyi yerlər bizim məmləkətimizdir!” nəticəsinə varmışdır.

Bu araşdırmasında Ə.Abid eposun boylarının məzmunu haqqında qısa məlumat vermişdir. Müəllif dastanın Azərbaycan türkcəsinə yaxın bir dillə yazıya alındığını bildirməklə yanaşı, gətirdiyi örnəklərlə fikrini aydınlaşdırmışdır.

Tədqiqatının sonuna Əmin Abid həm Orxon-Yenisey abidələrindən, həm də “Kitabi-Dədəm Qorqud” dan parça-

lar da əlavə etmiş, bununla əyani təsəvvür yaratmaq istəmişdir.

Əmin Abidin “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” əsərində qaldırılan problemlər sovet ağaların tələb etdiyi kimi təcrid olunmuş şəkildə deyil, doğulduğu köklərə bağlı – ümumtürk kontekstində təhlilə cəlb olunmuşdur. Bu, əslində, bütün araşdırmalarında Əmin Abidin diqqət mərkəzində saxladığı bir məsələ olmuşdur. Əmin Abidin yaradıcılığını araşdıran Əli Şamil həmin problemlə bağlı maraqlı bir məqama toxunur: “Kitabi-Dədə Qorqud” haqqında dəyərli araşdırmalar aparan, Türkiyə, Azərbaycan, tatar, özbək, qaqauz, Kərkük və başqa türk xalqlarının beş min manisini müqayisə edən, tarixini müəyyənləşdirən odur (Əmin Abiddir–A.H.). O, Azərbaycanda yayınlanan dərgi və qəzetlərlə kifayətlənməyərək, Ankara, Səmərqənd, Buynakskidəki (Dağıstan) dərgilərdə araşdırmalarını çap etdirmişdir” (Hüseynoğlu (2012): 182).

Türk milli mədəniyyətini qorumaq və tanıtmaq məqsədilə yaranan bu araşdırma sovet Azərbaycanında yalnız onun müəllifinin amansız şəkildə cəzalandırılması ilə nəticələnməmiş, həm də tədqiqatın uzun illər elm aləmindən gizli saxlanılmasına gətirib çıxarmışdır. Bunu əlyazma üzərindəki “İstanbul 1922–Bakı 1927” və ilk nəşri olan kitabın üzərindəki “Bakı 2016” sözləri sübut etməkdədir.

Yuxarıda xatırladığımız kimi, “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” əsərinin böyük bir hissəsi “Dədə Qorqud” eposuna həsr edilmişdir. Əsərin 1922-1927-ci illərdə yazıldığını nəzərə alaraq, belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, bu araşdırma Azərbaycanda “Kitabi-Dədə

Qorqud"la bağlı aparılan ilk tədqiqat əsəridir (Ətraflı bax: Şamil (1999). Lakin ürək ağrından məsələlərdən biri odur ki, araşdırıcıların çoxu Azərbaycanda "Kitabi-Dədə Qorqud"un tədqiqi tarixini hələ də Atababa Musaxanlı və İsmayıl Hikmətin adı ilə bağlayırlar. Fikrimizcə, bu, xalqın milli mədəniyyətini tanıtməyin bədalını həyatı ilə ödəyən Əmin Abidin ruhu qarşısında bir haqsızlıqdır.

Nəticə

Sovet dönəmində xalqın azadlıq və hüriyyət arzularını alovlandıran, əsarət, köləlik buxovlarından qurtulmağa səsləyən ədəbi əsərlər ya senzura tərəfindən yasaq edilmiş, ya da məcburiyyət üzündən bəzən hətta Azərbaycanın öz tədqiqatçıları tərəfindən sovet ideologiyasına uyğunlaşdırılaraq təhrif edilmiş, yanlış təbliğ olunmuşdur. Belə ki, mühacir tədqiqatçı Süleyman Abdülkadir "Azərbaycan yurd bilgisi" dərgisinin elə ilk sayında dərc olunmuş "Türk qövmlərinin xalq ədəbiyyatında rus istilasının inikası" adlı məqaləsində (müəllifin bu adda silsilə məqalələri dərginin dörd sayında dərc edilmişdir) müstəmləkə buxovları daşıyan bütün türkdilli xalqların folklorunu nəzərdən keçirərkən diqqəti bu problemə yönəldərək qeyd etmişdir: "...türk xalq ədəbiyyatı və xəlqiyyəti öz münəvvərlərimiz tərəfindən ihmal olunmuş, ancaq kölə millətə mənsub olan müstəmləkəçiyə qeyrətlə toplana bilmişdir. Bu ədəbiyyatı müstəmləkəçiyə nəql edənlər rus istilasına dair xalqın tərənnüm etdiyi dastan və türkülərin milli bir sirr sifətilə saxlamış, yaxud "rus məmuru" zənn etdikləri

müstəmləkəçinin xətrini qırmayacaq bir surətdə təhrifə məcbur olmuşlar (Abdulkadir (1932): 22).

Əmin Abidin ağır bir dövrdə yazdığı “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi” əsərində isə türk xalqlarının möhtəşəm abidəsi “Kitabi-Dədə Qorqud”, demək olar ki, fərqli bir metodla və mümkün olduğu qədər obyektiv şəkildə təhlilə cəlb edilmişdir. Bu əsərin yazıldığı 1922-1927-ci illərdə çox çətin və təhlükəli bir iş idi. Məlum olduğu kimi, türk xalqlarının bu böyük abidəsi kommunist ağalarının qəzəbilə keçən əsrin 50-ci illərində tamamilə yasaqlanmışdır, yalnız sovet hakimiyyətinin öz əvvəlki nüfuzunu qeyb etməyə başladığı durğunluq illərində Azərbaycanda türk xalqlarının mənəvi sərvətlərinin öyrənilməsi istiqamətində müəyyən addımlar atılmağa başlamışdır. Xalqın milli kimliyi, soy-kökü ilə bağlı əsərlərə diqqət artmağa başlamış, oğuznamələr, “Kitabi-Dədə Qorqud”, digər türk xalqlarının mədəniyyəti, qədim lügət və əlyazmalarla bağlı araşdırmalar aparılmağa başlanmışdır. Lakin rus-sovet əsarətinin, senzuranın basqıları hələ də öz mənfi nəticələrini göstərməkdə idi. Belə ki, Samət Əlizadə 1987-ci ildə çapa hazırlayıb “Oğuznamə” adı ilə nəşr etdirdiyi XVI əsrə aid olunan “Əmsali-Məhəmmədəli” kitabının əlyazması ilə bağlı maraqlı bir fakt açıqlamışdır: “Oğuznamə”ni qürur və məhəbbət hissi ilə oxuyursan, axırıncı səhifənin pozulmuş sətirlərini görəndə isə kədər və təəssüflə düşünürsən ki, əlyazmanı şüurlu şəkildə təzələyib gələcək üçün hədiyyə hazırlayan katib öz adını, əsərin yazılış tarixini və yerini pozmazdı. Yəqin ki, belə “günah”a məcmuənin nə ilk, nə son sahibi batardı. Amma bu da həqiqətdir

ki, son sətirləri pozan adam sıravı oxucu deyil, ziyalı-şərqşünasdır; o hər kimdirsə, şovinizm əsiridir. Ona görə də öz qədimlik faktı ilə Misir piramidası kimi ucalan yazılı abidə qarşısında qorxuya düşmüş, cinayətkar barmağını işə salmışdır. Məlumdur ki, folklor yaradıcılığının qədimliyi, erkən orta əsrlərdəki yazıda təsbit olunması onu hasilə gətirən xalqın da tarixi keçmişi, dili və təfəkkürünün qədimliyi, erkən orta əsrlərdəki bədii qüdrəti haqqında inkaredilməz sübutdur” (Əlizadə (1987):11).

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın iki hissəyə parçalanması və uzun illər ayrı-ayrı dövlətlərin basqısı altında olması onun mənəvi sərvətlərinin toplanması, öyrənilməsi məsələsinə də ciddi təsir göstərmişdir. Ana dilində danışmağın belə qadağan olunması Güney Azərbaycanda bu istiqamətdə fəaliyyətlərin zəifləməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu zəngin folklor materiallarının toplanması və tədqiqinin qarşısını saxlayan bir sıra çətinliklər hələ də qalmaqdadır. Lakin yeganə təsəlli odur ki: “Qayaları paralayan Araz yalnız soy-kökü, qan yaddaşını, milli ruhu paralamaıy və onun paraları arasından axa bilməyib. Folklor özü əsatirdə və bayatıda, nağılda və dastanda əbədiləşən canlı bir yaddaşa çevrilib və qoymayıb ki, nə o, nə də bu sahildə bir kəs soyunu, əslini, zətını unutsun. Ona görə də şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda xalq heç vaxt parçalanmayıb. Çünki yaddaş zədəsiz, bütöv qalıb. Axı daşlar ovula-ovula ölür, qayalar sökülə-sökülə, bulaqlar quruya-quruya, çaylar çəkilə-çəkilə ölür, millət isə unuda-unuda. Yaddaşdan təmizlənə-təmizlənə” (Qarayev (1990): 3-4).

Azərbaycan və bütövlükdə türk folkloruna qarşı

müstəmləkəçi ağaların kəskin və bərişmaz münasibəti məhz onun yaddaşının zədələnməsi, məhv olunmasına hesablanıb. Amma yaxşı ki, nə sosialist senzurasının basqısı, nə də şahlıq rejimi çox çalışsa da, buna nail ola bilməyib. Çünki xalq ən çətin məqamlarda belə öz yaratdıqlarını qoruyub saxlamağa müvəffəq olub. Bu isə yalnız həyatı bahasına xalqın mənəvi sərvətini qorumağa, tanıtdırmağa çalışan və ona nail olan Əmin Abid kimi ziyalılardan sayəsində mümkün olmuşdur. Elə bu səbəbdən də otuz səkkiz yaşında həyatı qırılan bu fədakar ziyalı, əslində, “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi” kimi tədqiqatı ilə xalqının yaddaşında əbədi yaşamaq hüququ qazanmışdır.

Qaynaqlar

Abid Ə. (2016) – Abid Əmin. Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi, (yayına hazırlayan: Bədirxan Əhmədov, Əli Şamil), Bakı: Elm və təhsil, 2016

Abdulkadir (1932) – Abdülkadir Suleyman. Türk kavimlərinin halk edebiyatında rus istilasının inikası, “Azərbaycan yurt bilgisi”, İstanbul: 1932, yıl 1, I, sayı 1, s. 22

Arat (1987) – Arat Rəşid Rahmeti. Makaleler, (yayına hazırlayan: Osman Fikri Sərtkaya), cilt I, Ankara, 1987

Əhmədov (2003) – Əhmədov Bədirxan. Bir istiqlal yolçusu (Əmin Abidin həyatı, mühiti, yaradıcılığı). Bakı, Elm, 2003

Əsədli (2006) – Əsədli Minaxanım. Əmin Abidin (Gültəkin) “Türk yurdu”ndakı bir yazısı haqqında, “Mədəniyyət dünyası”, Bakı, 2006, XII buraxılış, s. 329-333

Əlizadə (1987) – Əlizadə Samət. Oğuznamə (Müdrikliyin sönməyən işığı). Ön söz, Bakı: Yazıçı, 1987

Gültəkin–Abid (1999) – Gültəkin-Əmin Abid. Buzlu cəhennəm, Bakı, “Günəş”, 1999

Hüseynoğlu (2012) – Hüseynoğlu Ali. Azərbaycan Edebiyatı Tarixinin Yeni Metotla Yazılmasında Emin Abid’in Rolü Bilig, 2012, kış, sayı 60, s.169-191

Qarayev (1990) – Qarayev Yaşar. Folklorumuzun tarixi. C.Heyət. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı (Ön söz), Bakı: Azərnəşr, 1990, s.3-4

Şamil (1999) – Şamil Əli. Qorqudşünaslığımızın əsasın qoyanlardan biri, “Filoloji araşdırmalar” IX kitab, Bakı: AAMM, 1999, s.157-174

Şamil (2001) – Şamil Əli. İstanbul darülfünununun məzunu - Əmin Abid. “Filoloji araşdırmalar”. XV kitab, Bakı, 2001, səh.70-82.

Prof.dr.Ülkər NƏBİYEVA

Bakı Dövlət Universiteti

ulker.azadqizi@mail.ru

“KOROĞLU” DASTANI – VERSİYALARI, VARIANTLARI VƏ NƏŞRLƏRİ

Qəhrəmanlıq eposu “Koroğlu” iki fərqli versiya – “Qafqaz-Anadolu” və “Türküstan” versiyaları üzərində dastanlaşmışdır ki, bunlar əsasında müxtəlif xalq variantları yaranmışdır. Tədqiqatçılar həmin mətnləri “Zaqafqaziya” və “Orta Asiya”, yaxud “Qərb” və “Şərq” variantları adları altında da təqdim etmişlər [11, 477]. Folklor süjetinin ən geniş məzmun çevrəsində yaranıb yayıldığını əks etdirən göstəricilərdən biri versiyadır [11, 478]. Məlum olduğu kimi, “Koroğlu” eposunun “Qafqaz-Anadolu” versiyasına daxil bütün variantları baş qəhrəmanın atası Alı kişinin gözlərinin çıxarılması üzərində qurulmuşdur ki, bu da milli folklorşünaslığımızda motiv hesab edilir və dünya folklor mətnlərində o qədər də geniş yayılmamışdır.

“Türküstan” versiyasında isə bu ənənəvi motiv “qəhrəmanın gordan tapılma” kimi transformasiyaya uğramış və versiyanın bütün variantlarının başlıca süjet xəttiinə çevrilmişdir [2, 68]. Türkmən variantı əsasında formalaşan bu versiyaya türkmən, taçik, özbək, qazax, qaralpaq, udmurt, ərəb (Türküstan ərəbləri), tatar (Sibir tatarları) və b. variantlar daxildir. “Qafqaz-Anadolu” vari-

antları süjet baxımından oxşar olduğu kimi, Türküstan variantları arasında da anoloji cəhətlər diqqətdən yayınmır. Dastanın tacik variantı olan “Qurqulu”nun həcmi nəzmlə yeddi min misradan artıqdır. Ümumilikdə, dastanın variantlarının sayına gəlincə, tacik variantınən təqribən əlli, türkmən variantının on dörd, qazax variantının altmış beş, özbək variantınən isə yüzdən artıq variantları haqqında məlumat verilir [11, 478].

“Qafqaz-Anadolu” versiyası çoxvariantlı olub həm Azərbaycanda təşəkkül tapmış eposun Anadolu və digər türk variantlarını, həmçinin macar, bolqar, bolqar türkləri variantlarının meydana çıxmasına zəmin yaratmış, süjetin Bessarabiya, Rumıniya, Moldovada yayılmasında mühüm rol oynamışdır. Bu versiya Qafqazda daha geniş yayılmış, onun əsasında kumık, dargin, ləzgi variantları da şifahi nitqdə meydana gəlmişdir. Gürcülər arasında süjetin akademik Maar, İ.Şaişmelova, Borcalı, abxaz variantları qeydə alınmışdır. Ermənilər isə A.Xodzko mətni əsasında dastanın “erməni” variantını yaratmışlar

“Qafqaz-Anadolu” versiyasına daxil olan mətn İ.Şopenin “Koroqlu” – “Tatarskaya leqenda” və S.S.Pennin nəşrindən sonra elm aləminə məlum olmuşdur [3; 16]. Dastan variantlarının nəşri XX yüzilliyin əvvəllərinə təsadüf etmişdir.

Dastanın ilk variantını A.Xodzko çap etdirsə də, həmin mətnin toplayıcısının məhz A.Xodzko olmasına bu gün mübasibət birmənalı qəbul olunmur [1]. Həmin variantın Təbriz koroğluxanlarının repertuarında daha mükəmməl yayılması və onlardan yazıya alınması da inkar

olunmur. Tədqiqatçı Paşa Əfəndiyev hesab edir ki, Təbriz aşığıları arasında Koroğlu qəhrəmanlığını vəsf edən xalq arasında “koroğluxan” adlandırılan aşığılar olmuşdur ki, bu, yalnız Təbriz aşığı məktəbinin ənənəvi xüsusiyyəti kimi diqqəti cəlb edir [11,481].

XIX yüzilliyin səksəninci illərində Güney Azərbaycanda yazıya alınmış başqa bir əlyazma 28 məclisdən ibarət olub Koroğlu qəhrəmanlığını əks etdirir [6]. Bu mətndə Koroğlu daha çox iranpərəst bir obraz kimi təqdim olunmuşdur.

“Koroğlu” dastanının Azərbaycanda toplanma və nəşr tarixi bir qədər ləngimiş və XX yüzilliyin əvvəllərində Rza Zəki nəşri ilə başlamışdır. 1913-cü ildə Rza Zəki türk qaynaqlarına istinad edərək fərqli bir mətn ortaya qoyur və dastanın ortaq türk mədəniyyəti arealında meydana gəldiyini diqqətə çatdırır. O, həmçinin dastanın Azərbaycan xalqına məxsus olduğunu və süjetin mükəmməl şəkildə nəşr etməyin vacibliyini də xüsusi bildirmişdir.

XX yüzilliyin İyirminci illərində “Koroğlu”nun yazıya alınmış variantının toplanıb çapa hazırlanması prosesi başlandı və bu sahədə Tədqiq və Tətəbbə Cəmiyyətinin böyük rolu xüsusi qeyd olunmalıdır. Vəli Xulufu 1927 və 1929-cu illərdə eposun ilk nəşrlərini hazırlamış, 1935-ci ildə isə dastanın 20 qoldan ibarət daha mükəmməl nəşrini həyata keçirməyə nail olmuşdur. 1936-cı ildə həmin əlyazma Matandarana “Mətnə ermənilərdən oğurlanmış qolları üzə çıxarmaq üçün” rəyə göndərildikdən sonra isə eposun “erməni” variantı üzə çıxmışdır .

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Vəli Xulufu 1927-ci ildə iki qoldan ibarət "Koroğlu"nu nəşr etdirdikdən sonra 1929-cu ildə eposun daha bir mətnini çap etdirmiş, lakin təəssüf ki, bu nəşr o qədər də geniş yayılmamışdır. Tədqiqatçı Y.İsmayılova Elmlər Akademiyası kitabxanasının qapalı fondundan həmin nəşrin bir nüsxəsini aşkar etmiş və 1999-cu ildə mətn yenidən çap olunmuşdur [7]. Bu nəşr folklorşünaslığımızda əhəmiyyətli bir nəşrdir, çünki mətnə bəzi qollar əlavə olunmuş, o cümlədən Gürcüstanda yaşayan Axısta türkləri arasında yayılmış bir variant da eposa daxil edilmişdir. Həmçinin bu nəşrdə dastanın on yeni müstəqil qolu və söyləyici, toplayıcılar barədə məlumatlar da yer almışdır.

"Koroğlu" nun daha bir variantını Hümmət Əlizadə Aşıq Əsəddən yazıya alıb çap etdirmişdir ki, həmin nəşrdə əvvəlkilərdən fərqli olaraq mətnin sonunda əllidən artıq qoşma və gəraylı da təqdim edilmişdir [4].

Məmmədhüseyn Təhmasib ayrı-ayrı aşıq variantları əsasında dastanın işlənmiş variantını 60-cu illərdə nəşr etdirmişdir [5].

Eposun daha bir əlyazma nüsxəsi Gürcüstan Respublikası Kekelidze adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində saxlanan Tiflis variantıdır ki, 28 məclisdən ibarət olmuşdur. Tədqiqatçı E.İmanquliyeva Abbas Rəcəbli tərəfindən 1937-ci ildə toplanmış və "Ədəbiyyat qəzeti"nin müxtəlif saylarında çap edilmiş "Aşıq Cununla Telli xanım", "Dəmirçioğlunun Telli xanımı gətirməsi", "Koroğlunun Tuhat səfəri" qollarını təqdim etmişdir [6]. "Türküstan" versiyasının əksər variantları da həmin qaynaqdan

bəhrələnib yaranmışdır. İ.S.Braqinski yazır ki, "...ilk dəfə Koroğlu epik silsiləsi Azərbaycan xalqı içərisində əmələ gəlmişdir... Bu surət sonralar tacik hafizlərinə də gəlib çatmışdır" [11, 490].

Eposun xalq arasında yayılmış variantlarının və qollarının toplanması və nəşri işi sonrakı illərdə də davam etdirilmiş, habelə dastanın türk xalqları ilə müştərək süjetlərə malik olması problemləri tədqiqata cəlb edilmişdir [12; 13].

Təqdirəlayiq haldır ki, Tehranda yaşayan Əli Kamali dastanın daha bir variantını 1980-ci illərdə Mərkəzi İranda yaşayan türklərdən toplamışdır [15, 3]. Tədqiqatçı Əli Şamilin göstərdiyi kimi, bu variantla Yaqub Zəki tərəfindən 1935-ci ildə Kırım tatarlarından topladığı dastan arasında oxşarlıq çoxdur. Bu barədə göstərilir ki, dastanın Azərbaycandan toplanıb nəşr olunan variantlarında müxəmməsdən başqa qoşma, gəraylı və digər poetik nümunələrdə bəndlər əsasən dörd misradan ibarətdir. Müqayisə edilən mətnlərdə isə qoşma və gəraylıların bəndlərinin beş misra olduğuna da rast gəlinir:

Mən bir Koroğluyum nece,
Ne gündüz bildim, ne gece,
Şini dünya cennet gece.
Xocardım, Eyvaz, xocardım,
Xocardım, Eyvaz, pir oldum.[9, 172]

Kırım tatar dilinin yalı boyu şivəsi Azərbaycan ədəbi dilinə yaxındır. Buna görə də Yaqub Zəkinin topladığı

mətndəki bəzi sözləri bugünkü Kırım tatar oxucusu tam başa düşmür. Kitabı çapa hazırlayan İlqar Qasımov sol səhifədə mətni Yaqub Zəkinin yazıya aldığı kimi latın əlifbası ilə, sağ səhifədə isə kiril əlifbası ilə təqdim etmişdir [15, 147].

“Koroğlu” dastanının Əli Kəmalı variantını Əli Şamil əlyazmalara əsasən qruplaşdırıb yazır ki, “Qara mürəkkəblə, səliqəli xətlə A-4 formatlı kağıza yazılmış, üzərində işlənmiş bir mətn. Mətnin ilk iki səhifəsi əlyazmanın pasportu rolunu oynayır. Birinci səhifənin başında “tarix 12.4.1353” yazılıb. Ardınca nəzmlə yazılmış on dörd misrada dastanın yazıya alınma səbəbi və şəraiti təsvir edilir.

Yazacağam mən bu hekayəti bu gün qardaşuma,
İki ildür ki, salub dörd dəfə minnət başuma.
Əhd edüb üç gecədə vaxtimi dutdum özüm,
Yazmuşam, var bu kitab içrə nə həngamə sözüm –

misraları ilə başlayan nəzm bitdikdən sonra nəslrlə yazır: “Ay dastanuyan və talib olan din qardaşlarum! “Koroğlu” dastanı 12 məclisdür. Hər məclisi bir dastan, eşidməli hekayətlər var. 11 dastanunu ... yazmışam. On ikinci cildi ta kunun yazılmamışdı. Bu tarixdən onu yazaram” [15, 9].

Əli Şamil yazır ki, buradan aydın olur ki, “dustu-əzizəm, ağeyi Qulamhəsən fərzəndə Məhəmməd həsən, sake ne Musaxanı Bulağı» deyə tanıtılan şəxsin sifarişi ilə yazılmış “Koroğlu” dastanının bu qolunu üç gecəyə yazdığı və «bu hekayət ta kunun heç aşiq bilməyüb» qeydi var [15,10]

Daha sonra göstərilir ki, “bu qeydlərlə yanaşı katib özünü nəzm parçasında “taniyullar məni, aləmdə cəhan əncüməni”, nəslə isə İslam Əfşar Xələci kimi təqdim edib. Sonda “tarix 29.8.1354” (miladi 20 noyabr 1975-cı il-Ə.Ş) qeydini qoyub. Sonda isə “İslam Əfşar. Fitarixe 9.8.1354” yazilib [15,12] . Həmçinin əlyazmada olan şeirlərdə Əfşar adının olduğu da göstərilir:

Sözlərümi Əfşar çəkər əşarə,
Oxuyanlar şerü-qəzəl diyəllər.

Əşarı yazulur Əfşar zəmanı,
Oxu sən xəttü-inşanı, Koroğlu.

Koroğlu yetişüb bu saət cana,
Vurun çapın dəlilərim, hər yana,
Desün Abbas bu sözləri yazana,
Ondan bircə xəbər alın gətürün.

Mənəm həqiqət aşığı,
Məclislərin yaraşığı,
Abbasın qəlbi, işığı,
Dua oxur səhər sənə [15, 14]

Dastanın bu variantının heç bir aşiq tərəfindən söylənmədiyini barədə fikirlər olsa da, hesab edirik ki, bəzi misralarda Aşiq Abbasın adının keçməsi də hər halda təsadüfi deyildir.

“Koroğlunun Türkmən səfəri” qolunun başlanğıcında mətnin toplanması və yazıya alınması haqqında məlumat verilmir. Dastanın əvvəlində verilən “Koroğlunun Türkmən səfəri ki, on birinci dastandır, dübarə yazaram” qeydindən belə məlum olur ki, bu, on birinci qoldur. Həmin mətnin süjet baxımından Əfşarın yazıya aldığı mətnlə fərqli oldyğu da göstərilir. Həmçinin burada “Dastani Koroğlu və Nigar xanım” adlı əlyazmanın “Eşidənlərin və ağay Kəmalinin saluğuna” qeydi ilə bitməsi mətnin Əli Kamalının sifarişlə yazılması da qeyd olunur. Əli Şamil yazır ki, “Koroğlu” dastanının bir neçə qolu da düz xətlə məktəbli dəftərinə qara mürəkkəblə, səliqəli şəkildə yazılıb. Savə ətrafında yaşayan türklərin ləhcəsində yazıldığından və üzərində düzəlişlər edildiyindən çətin oxunur. Əlyazmadakı “Dastan-i Koroğlu və Nigar xanım”, “Eyvazın durna gətirməyə getməsi”, “Koroğlunun Şilat səfəri” məclisləri - qolları tam, “Koroğlunun Sərdar paşa dastanı” isə yarımçıqdır. Nə vaxt, harada, kimdən toplandığına və kimin yazıya aldığına dair heç bir qeyd yoxdur”. “Koroğlunun Türkmən səfəri” və “Aşıq Cünunun Çəmli beldən qaçması” qolları yazılmış və sonda “Söyləyən: Əfşar” qeydi verilmişdi. Bu qeyddən belə anlaşılırdı ki, Əfşar söyləyib, kimsə yazıya alıb. Mətnin dili bugünkü yazılı ədəbi dilimizə çox yaxındır. Bu da mətnin Əfşardan yazıya alındığına şübhə doğurur [15].

Əli Kəmalı variantı haqqında göstərilir ki, dastanı şifahi şəkildə danışanda obrazların adlarında müəyyən dəyişikliyə rast gəlmək olur ki, bu da məclisdə iştirak edən “nüfuz sahiblərinin adıyla bağlıdır” [15, 20]. Əli Şa-

milə görə, həm şifahi söylənən “Bu da Eyvazın durna səfərinin dastanıdır ki, payama çatır” qolunda, həm əlyazmadakı “Eyvazın durna gətirməyə getməsi” qolunda söhbət Hasan paşadan getdiyi halda mövzu tamamilə dəyişir ...

Əksər variantlarda bəzi fərqli süjetlərə də rast gəlinir. Azərbaycan variantında Koroğlu gedib Eyvazı gətirir, Nigar xanım da onu oğulluğa götürür. “Dastani Koroğlu və Nigar” qolunda isə Nigar xanım onu qarşılayan dəlilər arasında Eyvazı nişan verməsini Koroğludan xahiş edir. Aşıq Əliəkbər Həməzənin Qıratı aparmasından sonra Koroğlunun narahatlığını təsvir edərkən Nigar xanımın dilindən deyir ki, “Bolu Sərdar, Koroğlu çox narahatdı. Bu sözdərinnən əslən giriftarlıq tüğyan elir, beləsi. Yığılın bunun ürəgin alın. Qırat əlinnən gedif, divana olacaxdı”. Dastan variantının “Koroğlunun Bolu Sərdarı axtarmağıdır” qolunda isə Koroğlu dəlilərə Bolu Sərdarı tapmağı əmr edəndə Dəmirçioğlu və dəlilərin bir çoxu onu tanımadıqlarını bildirirlər. Koroğlu özü Bolu Sərdarı axtarmağa gedəndə İstanbulda qarşılaşırlar, Bolu Sərdar Koroğlunu tanımır Süjetə görə, Bolu Sərdar Çənlibelə hücum etmək ərafəsində Eyvazla Dəmirçioğlu onun dəstəsinə qoşulur. Bolu Sərdar isə onları tanımır. Aparılan araşdırmalara görə, göstərilir ki, aşıqlar dastanın başlıca süjet xəttini öyrənib, söylənmə zamanı improvizasiyalara müraciət edirlər.

Aşıq Əliəkbərin söylədiyi qollar “Bu Koroğlunun Çənlibelə gəlməgidi və Ərəp Reyhanı görməgidir”, “Bu da Koroğlunun dəgirməndə Qıratı Həməzəyə verməgi və

onu geri almagıdır”, “Bu Koroğlunun Nigar səfəriydi ki, dastanı Nigarı getdi gətirə”, “Bu da Koroğlunun Eyvaz dastanıydı ki, getdi Eyvazı gətirdi”, “Bu Koroğlunun Dəmirçioğlu səfəriydi ki, ərz elədim”, “Bu da Eyvazın durna səfərinin dastanıydı ki, payama çatı”, “Bu da Eyvazın Türkmənə getməgidi və ata, anasını toyuna dəvət etməgidi”, “Bu dastan da Koroğlunun Bolu Sərdarı axtarmagıdı” adlanır. Dastan variantındakı qolların adlandırılması da burada diqqətdən yayınmır. Aşıq Cünun adına dastan variantında rast gəlinmir.

İranda “Koroğlu” dastanı bir neçə dəfə nəşr olunmuşdur. Aşıq Əliəkbər Qulamhüseyn Sədri Əfşarın 1347-ci ildə (miladi 1968) Tehrandakı İbn Sina nəşriyyatında çap etdirmişdir ki, bu da Hümmət Əlizadənin 1941-ci ildə çap etdirdiyi mətn əsasında nəşr olunub. Lakin İslam Əfşar Xələcin yazıya aldığı qollarda Aşıq Cünun hadisələrdə fəal iştirak edir. Bu da onu göstərir ki, bölgədə hələ də “Koroğlu” dastanının qolları formalaşmaqdadır. Aşıqlar və el şairləri mövzu ilə bağlı şeirlərini dastana əlavə də bilirlər. Mənbələrə görə, Aşıq Əliəkbər Koroğlunun İrana gəlmədiyini bir neçə dəfə vurğulayır. Onun Ərzurum ətrafında yaşadığını və Osmanlıya səfər etdiyini söyləyir. “Bu da Koroğlunun Eyvaz dastanıydı ki, getdi Eyvazı gətirdi” qolunu danışanda Türk-mənsəhradan söz açır.

Aşıqlar əsasən saz yox, çögür çalırılar çöür, çöqür, çögür kimi tələffüz etdikləri musiqi alətinə tək-tək hallarda saz da deyirlər. Ehtimal ki, Əfrasiyab Bədəlbəylinin “Musiqi lüğəti” kitabında yazdığı “çoğor-beş” simli qə-

dim Azərbaycan musiqi aləti izahı da çögürə aiddir [14]. Azərbaycanca geniş yayılmış qoltuq sazdan azacıq böyük olan çögürün qolu nisbətən uzun, sinə taxtası isə bizdə olduğu kimi nisbətən qabarıq yox, düzdür. Əsasən səkkiz simlidir. Aşıqlar adətən sazın kökünü tez-tez dəyişirlər, havaların əksəriyyətini şur kökü üstündə oxuduqlarından ritmi dəyişməklə effekt yaradırlar. Buna görə də dastanda şeirlərin əksətiyyəti gəraylıdır, qoşmaya az-az rast gəlinir. Divani, müxəmməs, təcnis və b. şeir növlərinə isə demək olar ki, rast gəlinmir. Dastanda baş qəhrəman Rövşənin həтта əsilzadə bir nəslin – Əli xan Xacə Mirzənin və Qeysər-i Rumun qızı Səlibi xanımın övladı olduğu da bəlli olur. Məlumdur ki, dastançılıq ənənəsində baş qəhrəmanlar daha çox dövlətli əsilzadələrdən seçilir. Bəzi mətnlərdə dastan qəhrəmanı aşağı təbəqədən olan ailənin övladı kimi təqdim olunur, sonda isə onun əsilzadə olduğu müəyyən olunur. Əli Kamali arxivindəki “Koroğlu” dastanının variantında da qəhrəmanın yüksək təbəqədən olması və sinfi mübarizənin olmaması da diqqəti cəlb edir.

Ədəbiyyat

1. Chodzko A. Popular of Persia, London, 1842.
2. Жирмунский В.М.; Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. М.-Л., 1947
3. Кор-оглу. Восточный поэт и наездник. Полное собрание его импровизаций с присовокуплением его биографии, перевод с английского С.С.Пенн, Тифлис, 1850
4. Koroğlu. Toplayan H.Əlizadədir. Bakı: Azərnəşr, 1941
5. Koroğlu. Nəşrə hazırlayan M.H.Təhmasibdir. Bakı: 1956
6. Koroğlu (A.Rəcəbli nəşri, çapa hazırlayan E.İmanquliyevadır). Bakı: 1993
7. Koroğlu (V.Xuluflu nəşri, təkrar nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi A.Nəbiyevdir). Bakı: Elm, 1999
8. Koroğlu (toplayanı və nəşrə hazırlayanı A.Nəbiyevdir). Bakı: Nurlan, 2003, 418 səh.
9. “Koroğlu” dastanı. Nəşrə hazırlayan Əli Şamil. Bakı: Səda, 2009
10. Nəbiyev A. Azərbaycanca “Koroğlu” nəşrləri, Türk dastanlarının ədəbi keçmişi. Bakı: 2004, 348 s.
11. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. II kitab. Bakı: Apostrof, 2014, 660 s.
12. Набиев А. Типология и взаимосвязи азербайджанского и узбекского фольклора. Автор. Док.дис. Тбилиси: 1980

13. Набиев А. Взаимосвязи азербайджанского и узбекского фольклора. Баку: Язычы, 1986, 288 с.

14. Şamil Ə. “Koroğlu” dastanının Əli Kəmalî arxivindəki variantları. “Koroğlu” dastanı, Bakı: 2009, s.7-24

15. Şamil Ə. Azərbaycan Əlyazmalar İnstitutunun arxivindəki “Koroğlu” dastanı Kırmda nəşr olundu. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. Bakı: Nurlan, 2009, s.147-154

16. Шопен И. Кор-оглы. Татарская легенда - журн. “Маяк современного просвещения и образования”. Труды ученых и литераторов русских и иностранных, I-II части, СПб, 1840

Prof. Dr. Vüsale MUSALI
T.C. Kastamonu Üniversitesi
tezkiresinas@gmail.com

**ÇAĞDAŞ TÜRK EDEBİYATLARININ
ÖĞRENİLMEMİŞ KONULARI
ALİ ŞAMİL'İN ARAŞTIRMALARINDA**

Özet

Çağdaş Türk Dünyasının tarihi, halk bilimi, etnografyası, kültürü, edebiyatları hem eski SSCB ülkelerinde hem de Türkiye’de sınırlı bir şekilde araştırılmıştır. SSCB’ye dâhil olan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık kazanmasından ve sınırların açılmasından sonra bahsi geçen konulara ilgi artmış, çok sayılı makale, tez, monografiler ortaya çıkmıştır. Çağdaş Türk dünyası ile ilgili araştırmaların bilimsel bir şekilde gerçekleştirilmesi için öncelikle o coğrafyada bulunmak ve coğrafyanın sosyo-kültürel, siyasi hayatını, etnografyasını iyi bir şekilde değerlendirmeyi gerektiriyor. Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Türk dünyası edebiyatlarının milli bakış açısıyla değerlendiren ve edebiyat tarihleri, monografiler yayımlayan Celal Kasımov, Bedirhan Ahmedli, Vagif Sultanlı, Ali Şamil vd. milli edebiyat bilimciler kuşağı yetişmiştir. Onların araştırmaları ışığında özellikle de Azerbaycan edebiyatını objektif bir şekilde öğrenmek Ali Şamil Türk Dünyasını karış karış gezmiş, öğrenmiş nadide bilim adamlarındandır.

“Tanıdığım insanlar”(2000), “Destanlaşmış ömürler” (2001), “Kuzey Kıbrıs” (2001), “Aşk İskender Ağbabalı” (2006),“Uygur, Gagavuz, Kuzey Kafkas Türklerinin folkloru ve edebiyatı” (2011), “Kırım sevgisi”(2012), “Ahıskalı Hasta Hasan” (2012), “Türkçülüğün kurbanları” (2013), “Golan Türkmanları” (2014), “Kaş kayalar ve onların folkloru” (2020) vd. Kitaplarıyla Türk Dünyası edebiyatlarının çeşitli sorunlarına ışık tutmuştur.

Makalemizde, Ali Şamil’in Çağdaş Türk Edebiyatlarının bakir konularını ihtiva eden ve kitap şeklinde yayımlanmış çalışmaları tek tek değerlendirilecektir.

“Türk halklarının tanınmış adamları” Şamil Ə., Tahirzadə Ə.; Ensiklopedik məlumat kitabı. Sözlük, layihə. – Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, 1998. – 84 s.

Bu kitap sözlük layihəsi olaraq hazırlanmış və bağımsızlığın ilk yıllarında yayımlanmışdır. Layihədə ansiklopediyə dâhil edilecek olan Türk Dünyası meşhurlarının ismi sıralanmıştır. Fakat ansiklopedi olarak basılmamıştır. Ali Şamil, Türk dünyasının edebiyat tarihlerine girmeyen şair ve yazarlarını TRT programlarında tanıtmış ve bu bilgiler Ali Şamil sitesinde (<https://ali-shamil.tr>) yer almıştır. Ali Şamil’in belirlediği Türk meşhurları listesinde yüzden fazla şair ve yazarların ismi geçmektedir: Örneğin, Hamid Nitki, Osman Batur, Şakir Selim, Alibey Hüseyinzade, Mustafa Çokay, Fikret Emirov, Lütpulla Mütallip, Habib Sahir, Şeyh Muhammed Hiyabani, Asan Rıfatov, Molla Nefes, Bulud Karaçorlu Sehend, Behruz Kengerli, Zeki Valid Toğan, Ali Kamali, Ali Sengerli, Çengiz Dağçı, Muhammed Efendi Osmanov, Deniz Tanasoğlu, Fahri Kaya, No-

man Çelebi Cihan, Rza Beraheni, Kasbot Koçkarov, Abdullah Tukay, Samed Mensur, Məmməddağı Zehtabi, ve s.

Bu ansiklopedik bilgiler Türk Dünyası edebiyatı araştırmacıları için önemli kılavuz olarak değerlendirilebilir.

Tanıdığım insanlar. I kitab / Şamil Ə. – Bakı: “Sumqayıt” nəşriyyatı, 2000. – 156 s.

Kitapta Ali Şamil'in Türk dünyasının önemli temsilcileri hakkında söyleşi, röportaj ve hatıraları bir araya getirilmiştir. Ali Şamil kitabın “Okuyucuya” başlıklı önsözünde kitabın hazırlanma sebebine açıklık getirir: “Işıkly yönleriyle hafızama kazınanları başkalarına da tanıtmak istedim. Elime kalem aldığımında baktım ki zorlanıyorum. Uzun uzun düşündükten sonra burada bir sistem ve gruplandırmaya ihtiyaç olduğunu gördüm: hangileri önemli, kimin yaşam yolu gençlere örnek olabilir? O kişiler hakkında farklı zamanlarda yazdığım gazete ve dergilerde yayımladım veya yayımlayamadığım yazıları bir araya getirdim. Böylece "Tanıdığım İnsanlar" kitabı ortaya çıktı. Bu kitapta hükümet kuranlar, topluma yön verenler, şairler ve filozoflar, hayata yeni giren öğrenciler hakkında yazılarımı toplamış oldum. Millete ve millete hizmet etmiş tanıdıklarımın yanı sıra bu işleri yapması gereken gençlerle ilgili bazı yazılarımı da burada yayınlama gereği duydum. "Tanıdığım İnsanlar" her ne kadar ayrı ayrı insanların hayat yolunu konu etse de Avrasya'nın farklı bölgelerinde yaşayan Türk halkları hakkındaki bilgilerimi okuyucularla paylaşmaya hizmet ediyor. Bu tür bilgiler gençleri milletimizin etnik yapısı hakkında bilgilendirecek, Türk dünyası

hakkındaki fikirlerini şekillendirerek genişletecektir. Gençler, kültürü ve dili bir olan Türklerin bölünmüşlüğünün nedenlerini düşünecek, onları birleştirmenin yollarını arayacaktır" [Əli Şamil, 2000: 9].

Kitapta, Ali Şamil'in Türk dünyasının çeşitli coğrafiyalarında bulunan Türklerle yaptığı söyleşi və röportajları yer alır: "Hürriyyət zor qazanılan kolay qayb ediləndir – Rauf Denkaş", "Görüşlərim və söhbətlərim – Həmid Nütqi", "Bir ozan tanıyiram – Arif Şirin", "Uman yerdən küsərlər – Şeyit xanim", "İrana gedəndə və gələndə – Zya Bünyadov", "Bir həftə kırıkkaledə – İsgəndər Muzbeg", "Tarix yenidən yazılır – Ejer Çolokov", "Qaqouzam Bucaqdır yerim – Tudora Arnaut", "Tehranda və Bakıda – Əli Kamali", Milli şüur oyadan insan – Qəzənfər Paşayev", "Qafqazın bu tərəfində və o tərəfində – Axmat Sozayev", "Tatar gəldi su gəldi – Nigara İsmət qızı", "Divardan asılan bir saz günündə – Mehman Qaraağac".

Destanlaşmış ömürler / Şamil Ə. – Bakı: "Səda" nəşriyyatı, 2001. – 96 s.

Rusya, Kafkasya'yı işgal etmesine rağmen halkın direnişini tam olarak kıramamıştı. Azərbaycan Türkleri arasında sömürgecilere karşı en yaygın mücadele şekli kaçakçılık hareketiydi. Kafkasya'nın çeşitli bölgelerindeki kaçaklar yaklaşık 150 yıl boyunca hükümete direndiler. Zulme ve baskıya rağmen halk onları sevmiş ve onlar hakkında şarkılar söylemiştir.

Bu kitapta XIX ve XX. yüzyıllarda İrevan ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde yaşamış kaçaklarla ilgili Ali

Şamil'in derlediği rivayet ve şarkılar toplanmıştır [Əli Şamil, 2001].

Aşık İskender Ağbabalı / Şamil Ə., Şamil Əzizə. – Bakı: “Səda” nəşriyyatı, 2012. – 104 s.

Kitapta, Ali Şamil'in Âşık İskender Ağbabalı'nın (1925-1992) hayatı ve sanatı üzerine yaptığı araştırmalar yer alır. Âşık İskender Ağbabalı'nın sanatı ile beraber Kafkasya'da Türklerin Rusya tarafından bastırılması, Ahıska Türklerinin elli yıl boyunca sürgünü, Kazakistan'daki hayatları, XVIII.-XX. yüzyıllarda Çıldır-Ahıska bölgesinde yaşayan ve hiç araştırmaya tabi tutulmamış âşıkların sanatı incelenmiştir.

Uygur, Gagavuz, Kuzey Kafkas Türklerinin folkloru ve edebiyatı / Şamil Ə. – Bakı: “Nurlan” nəşriyyatı, 2011. – 412 s.

Ali Şamil bu kitapta Türk dünyasında çok az araştırılmış Uygur, Gagavuz, Kuzey Kafkas Türklerinin folkloru ve edebiyatına ilişkin incelemelerine yer vermiştir. Yazar bu kitabını söz konusu Türk coğrafyalarında yaptığı alan araştırmalarının sonucu olarak yayımlamıştır. Bu çalışmada Türk halklarının edebî süreçlerini etkileyen konular ele alınır. Yazar, dünyanın güçlü devletlerinin Türk halklarını ötekileştirme yönündeki sinsi politikalarını açıklamış, kendilerini insanlı ve demokratik göstermeye çalışan sömürgecilerin azınlık halkları yok etme ve asimile politikasına da değinmiştir. Kitap, Türk Dünyasındaki edebi süreci incelemek ve zorlu engellere rağmen edebi ilişkilerin nasıl devam ettiğini izlemek açısından kıymetlidir.

Kafkasya'nın kuzeyi halklar müzesi olarak bilinir. Çok geniş olmayan bölgede yaklaşık 50 halk ve etnik grup yaşıyor. Bazı bölgelerde iki komşu köyün sakinleri bile birbirini anlamıyor. Herkes kendi lehçesinde, kendi dilinde konuşur. Türk dili yüzyıllar boyunca bu halklar ve etnik gruplar arasında bir iletişim aracı rolünü üstlenmiştir. Rusya, Kafkasya'yı işgal ettikten sonra var gücüyle Türk dilini bastırmış ve yerine Rus dilini getirmiştir. Rusların planı bu halkların sadece dilini değil kendilerini de Ruslaştırmaktı. Ancak bunu gerçeğe dönüştürmek o kadar da kolay olmadı. Şu anda Kafkasya'nın kuzeyinde toplu olarak yaşayan halklardan yedisi - Karaçay-Malkarlar (Balkarlar), Nogaylar, Kumuklar, Kırım Türkleri, Türkmenler (Türkmenler ve Stavropol Türkmenleri) ve Rumlar (Urumlular olarak adlandırılan topluluk) Azerbaycan'da ve Gürcistan'da Berzenler) ailelerinde Türk dilinin farklı lehçelerini konuşuyorlar [Əli Şamil, 2011].

Sovyet döneminde Ruslaştırma politikası, kültürlerin yakınlaşması ve enternasyonalizm olarak desteklendi. Dilleri, dinleri, kültürleri birbirine yakın olan Azerbaycan Türkleri, Türkmenler, Özbekler, Tatarlar, Kazaklar vb. milletler arasındaki yakınlaşma ise milliyetçilik ve şovenizm olarak kınanırdı.

Bu çalışmada, Kafkasya'nın kuzeyinde yaşayan Nogaylar, Kumuklar, Karaçay-Malkarlar (Balkarlar), eski Besarabya - bugünkü Ukrayna ve Moldova Cumhuriyetleri'nde yaşayan Gagavuzlar ve Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunmak zorunda kalan Uygurların edebiyat tarihi üzerine yapılmış incelemeler yer almaktadır.

Türkçülüğün Kurbanları (Kazakistan) / Şamil Ə. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013. – 164 s.

Kitapta, XIX. ve XX. yüzyıllarda Rus-Sovyet işgalcilerine karşı savaşıyan, düşmanın güçlü olduğunu bilerek onlarla işbirliği yaparak gizlice halkın çıkarları için çalışan Kazak milletçilerinin hayatı ve sanatı incelenmiştir.

Çin'in işgal ettiği Doğu Türkistan'da sömürgecilere karşı savaşıyan Osman Batur ile Kazakistan'da doğan, çok genç yaşta trajik bir şekilde öldürülen şair Uygur Türkü Lutpulla Mutallip hakkında incelemeler yer almıştır.

Kitapta Ruslara hizmet etmiş vatansever han torunu Şokan Valihanov; Cuci hanın soyundan olan Alihan Bökeyhanov'un hayatı; Alfabe reformcusu, folklorcu, eğitimci, devlet adamı Ahmet Baytursunov; Çılgın şair, coşkun vatansever Mirjakub Dulatov; İşgalcilerle karşı mücadeleyi vatanda başlayıp, muhacerette devam ettirmiş Mustafa Çokay; Vahit Türk Tatar Devleti kurmak isteyen, komünist Sanjar Asfandiyarov; Türkçü fikirleri sebebiyle hapse atılan ve hapisaneden vefat eden Maqjan Jumabayov (Cumabayov); Rusya Halk Komiserleri Konseyi başkan yardımcılığına terfi edilen ve öldürülen Turar Riskulov; Sovyetlerin Suudi Arabistan'ın büyükelçisi olarak kullanıp sonra yok ettiği Nazir Törekulov; Özgürlük uğruna şehit edilen Altay kaplanı -Osman Batur ve özgürlükçü Uygurların şehit şairi Lutpulla Mütellip gibi Türkçü düşünceyi savunan ve bu yolda mücadele vermiş şairlerin hayatı ve sanatı ele alınmıştır.

Colan türkmanları (folklor və etnoqrafiya örnəkləri) / Şamil Ə. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2014. – 142 s.

Kitap, Suriye'nin Golan bölgesinde yaşayan (şu anda bu İsrail işgali altında bulunan) Türkmenlerin kaderini, tarihini ve geleneklerini anlatıyor. Yok edilmekte olan ve Araplaştırılan Golan Türkmenlerinin sayısı bazı kaynaklara göre 50-60 bin arasındadır. Aslında bugün Suriye'de 3,5 milyon Türkmen yaşıyor ve bunların 1,5 milyonu ana dilini konuşuyor. İki milyonu şimdiden ana dilini konuşmayı unutmuş durumda.

Bu çalışmada Suriye'nin Golan, Bayır-Bucak, Halep vs. bölgelerinde yaşayan Türkmenler ele alınmakta, tarihleri anlatılmakta, yaşadıkları köylerin isimleri gösterilmekte, folklor ve etnografik özelliklerinden örnekler verilmekte, dillerinin söz varlığı belirli örneklerle dayanarak Azerbaycan Türkçesiyle bağdaştırılmaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde Golan Türkmenlerinin atasözleri, eski deyişleri, geçiş törenleri, yemekleri vs. Örnekleri ile ele alınmıştır. Bu bölümde yer alan metinler Golan Türkmenleri ile Azerbaycan Türklerinin dilleri ve gelenekleri açısından ne kadar yakın olduklarını ortaya koymaktadır. Bu çalışma alanında önemli bir boşluğu doldurmada ve gelecek araştırmalar istikamet vermektedir.

Kaşkaylar ve onların folkloru. Əli Şamil. Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2020, -232 s.

Kaşkaylar, Güneydoğu İran'ın Fars Eyaleti'nde özellikle Şiraz çevresinde yaşayan ve hâlâ ağırlıklı olarak göçebe bir Türk halkıdır. Azerbaycan Türklerinden sonra İran'daki en kalabalık Türk grubudur. Göç rotaları, yazın Şiraz'ın yaylaları (yaylak) ile kışın Basra Körfezi'nin ovaları (kışlak) arasındaki 480-1.000 km'lik bir alandır. Sayıları üç

milyondan fazla olan bu halkın bir milyona yakın insan kendilerini Kaşkay olarak görse de Farısların arasında asimile oldukları için ana dillerini konuşamıyorlar.

Kitapta Ali Şamil'in Kaşkay coğrafyasına yaptığı seyahatleri ve bu coğrafyanın etnografyası ile ilgili topladığı derlemeleri yer alıyor. Bunun yanı sıra Kaşkay halk şairleri ve şiirlerinden örnekler de kitapta okurlara sunulmuştur.

Parçalanmış Türkistan'ı gezerken (yol qeydləri). Əli Şamil. Bakı: "Elm və təhsil", 2021, 320 s.

Günümüzde dünyada seyahat edebiyatına diğeri bilimsel metinlere göre daha fazla ilgi duyulmaktadır. Bunun nedeni gezi yazılarının okunabilirliği ile sınırlı değildir, belki de daha çok okuyucunun almak istediği bilgi ve izlenimin kurgu değil, gerçek, canlı gözlem ürünü olması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır.

Kitapta Ali Şamil'in Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da düzenlenen sempozyumlara giderken yolda yaşanan olayların yanı sıra bilimsel toplantılarda görüştüğü araştırmacılar, bölgenin yakın ve uzak geçmişi, mevcut sosyo-politik durumu ve Türkistan'da yaşayan aynı soylu halkların birliğine engel olan sebepler hakkında yazılara yer veriliyor.

Bu kitapta sömürgecilik tarihi yaşayan ve uzun yıllar uygulanan kasıtlı asimilasyon politikası sonucu unutulmuş Türk Halklarını tanıma ve karşılıklı olarak tanıtma görevi ön plandadır.

Sonuç

Tarih boyunca Türk coğrafyasında yaşanan sorunlar, bu coğrafyanın büyük bir kısmının Rusya sömürgesine çevrilmesi Türk dünyasının dilini, dinini, edebiyatını etkilemiştir. XX. yüzyılın 20'li yıllarında itibaren sosyo-realist edebiyat örnekleri ortaya çıkmaya başlamıştı. Milli düşünceli şair ve yazarların bir kısmı Sibiryaya sürgün edilmiş, diğer bir kısmı ise kurşuna dizilmiştir. Türk halklarının dinî ve millî kimlikleri yozlaştırılmış, sosyalist ideolojisini desteklemek için edebiyattan faydalanılmıştır. Türk halklarının Sovyetler döneminde ortaya çıkan edebi örnekleri propaganda görevi üstlenmiş Türk ve Müslüman algısını tahrip eden eserlerdir. Dönemin edebiyat tarihlerinde de bu serler yer almış ve değerlendirilmiştir. Türk dünyası edebiyatını objektif bir şekilde incelemek için dönemin edebiyat tarihleri ve yayımlanmış eserler yeterli olmayacaktır. Tutuklanmış, sürgün edilmiş, kurşunlanmış şair ve yazarların çeşitli arşivlerdeki dosyaları Türk dünyası edebiyatını araştırmak için çok önemli hazinelerdir. Bunun yanı sıra Sovyetler zamanında Türk Halklarının etnografyası, halk bilimi de gereğince derlenmemiş ve yayımlanmamıştır. Ali Şamil, Türk halklarının edebiyatını söz konusu coğrafyalarda bulunarak ilkin kaynaklar, arşiv belgeleri ışığında incelemiştir. Türk Dünyası edebiyatının araştırılmamış konularını inceleyerek alana önemli katkıda bulunmuştur. Ali Şamil'in Türk Dünyasının edebiyatına yönelik 20'den fazla kitabı yayımlanmıştır. Ali Şamil'in Türk dünyasının şair ve yazarları ile ilgili çalışmalarını incele-

meden Türk coğrafyasının arařtırılmamıř konuları üzerine orijinal alıřmanın yapılmasının gayri mümkün olduėunu tam eminlikle sylemek mümkündür.

Kaynakça

řamil Ə., Tahirzadə Ə. Türk xalqlarının tanınmıř adamları / Ensiklopedik məlumat kitabı. Sözlük, layihə. – Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, 1998. – 84 s.

řamil Ə. Tanıdığım insanlar. I kitab – Bakı: “Sumqayıt” nəşriyyatı, 2000. – 156 s.

řamil Ə. Dastanlaşmıř mrlər. Bakı: “Sədə” nəşriyyatı, 2001. – 96 s.

řamil Ə., řamil Əzizə. Aşığı İsgəndər Ağbabalı. Bakı: “Sədə” nəşriyyatı, 2006. – 104 s.

řamil Ə. Uyğur, qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı. – Bakı: “Nurlan” nəşriyyatı, 2011. – 412 s.

řamil Ə. Axısqalı Xəstə Hasan. (řeirlerİ və řeirlərinin yaranması haqqında söhbətlər). – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2012. – 248 s.

řamil Ə. Aşığı İsgəndər Ağbabalı. (Xatirə, mərəqələ, məktub və sənədlərin işığında). řamil Əzizə. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2012. – 148 s.

řamil Ə. Qırım sevgisi. Simferopol: QCI “Qırım devopved neşir” nəşriyyatı, 2012. – 200 s.

řamil Ə. Axısqalı Xəstə Hasan. (řeirlerİ və řeirlərinin yaranması haqqında söhbətlər). Almatı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013. – 272 s.

Şamil Ə. Türkçülüyün qurbanları (Qazaxıstan). Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013. – 164 s.

Şamil Ə. Colan türkmanları (folklor və etnoqrafiya örnəkləri) /– Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2014. – 142 s.

Əli Hüseyn oğlu Şamilov (Əli Şamil): Biobibliografik göstərici /AMEA, Folklor İn-tu; tərt. Nailə Əskər. Bakı: Elm və təhsil, 2019.

Dos.dr. Səadət KƏRİMİ

Gothenburg Universiteti, İsveç

Orcid id: 0000-0002-5296-3752

AZƏRBAYCAN XALQININ SEVİMLİ ZİYALISI – ƏLİ ŞAMİL

Azərbaycanda son zamanlar xalq arasında ziyalılara qarşı tənqidi ifadələr işlədirlər. Bu da təbiidir, “uman yerdən küsərlər” kimi Türk məsəli vardır, xalqımız qarışıq durumlarda ağsaqqal ziyalıların sözünə ehtiyac duyur. Toplum kəşməkeşli zamanlarda işıqlı vətəndaşlarından yolu aydınlatmağı umurlar, onların açıq sözünə, şərhlərinə və strategiya seçiminə güvənmək istəyirlər. Ustad Şəhriyarın sözləri ilə desək, “ziyalı xoş gündə xalqın səsidir, dar gündə xalqın sərkərdəsidir”. Bu illər ərzində xalqını yanılmayan ziyalılardan biri daha çox folklorşünas və publisist Əli Şamil kimi tanınmış Əli Hüseyn oğlu Şamilovdur. O, heç bir şərtlərdə əsil ziyalı simasını itirmədi, vicdanına sığındı. Əli müəllim öz şəxsi maraqlarını ictimai maraqlara qurban vermədi, bütün hallarda xalqın yanında oldu. Əli bəy ən gərgin müzakirələrdə belə xoşsöhbətlik bacarığı, duzlu-məzəli deyimləri ilə gərginliyi azaltmağa bacarmışdır.

Əli Şamil 1948-ci ildə Basarkeçərdə dünyaya gəlmiş, orada boya-başa çatmış, ilk təhsilini orada almışdır. Qərbi Azərbaycan mühitində tərbiyə almış Əli bəy, yenə də xal-

qın deyimi ilə desək həyatın “hər üzünü” görmüşdür. O, hər zaman səmimi, xəlqi olduğu üçün, istər-istəməz, onun haqqında danışarkən xalq deyimlərimiz, atalar sözlərimiz dilimin ucuna gəlir. 1965-1973-ci illərdə Əli bəy Sumqayıt zavodlarında fəhlə işləyib. 1968-73-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində oxuduğu illərdə tələbə elmi konfranslarında fəal iştirak edib. Fakültə Tələbə Elmi Cəmiyyətinin sədri və universitet Tələbə Elmi Cəmiyyəti sədrinin müavini olub [1]. Əlbəttə, tək nəzəriyyələr öyrənmək yetmir - əsil ziyalı cəmiyyətdə baş verənlərin içində olmaqla, təcrübə qazanmaqla və ən əsası xalqın arasında olub, ürəyi xalqla bir döyünəndə yetişir. Azərbaycan xalqı hər adama ziyalı demir! Bu adı qazanmaq nə hər alimə nəşib olur, nə də hər sənətçiyə. Tarix boyu, əgər baxarsaq xalqımız öz yüksək intellektuell səviyyəsi ilə seçilən yurddaşlarımızın arasında milli düşüncəni inkişaf etdirməyə, milli ruhu oyandırmağa, milli iradəni gücləndirməyə səy göstərən insanları ziyalı hesab etmişdir. Xalqımız milli ziyalıları gerçəkdən sevmişdir! Bu insanlar, tələbələrə, qohumlarına, qonşularına, məsləkdaşlarına, kəndlilərə, işçilərə, xalqın aşağı təbəqələrinə - bir sözlə əli çatan, ünü çatan hər kəsə daha yaxşı mövqeyə necə yüksəlmək lazım olduğunu öyrədiblər. Onlar xalqımıza var olmağın dəyərini bilməyi və qorumağı öyrədiblər. Əli Şamil Quzey Azərbaycan Türklərinin ürəkdən “Əli müəllim”, Güney Azərbaycan Türklərinin “Ustad”, Türkiyə və digər Türk ölkərindəki milli ruhlu insanların “Ali hocam” deyə istinad etdiyi şəxsdir.

Əli Şamil jurnalistika fəaliyyətinə 1973-cü ildə "Şərq qapısı" qəzetində başlayıb. Bu qəzet Naxçıvan MSSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin, Naxçıvan MSSR Nazirlər Sove-
tinin və Sov.İKP Naxçıvan Vilayət Komitəsinin orqanı idi. "Şərq qapısı" 1921-ci il noyabr ayının 9-da Naxçıvanda nəşrə başlayan ilk mətbu orqan idi, ilk dəfə "Cavanlar hə-
yatı" adı ilə çıxmışdır. Sovet dövründə qəzetin adı bir neçə
dəfə dəyişsə də ("Füqəra səsi", "Şərq qapısı", "Sovet Naxçı-
vanı", rus dilində "Sovetskaya Naxçıvan") və bir neçə də-
yişik əlifba qrafikasını tətbiq etsədə (öncə ərəb, 1930–1940-
cı illərdə latın, 1940-cı ildən 2001-ci ilin iyununadək kiril-
əlifbasını) 2001-ci ildən günümüzədək latın qrafikalı əlifba
ilə nəşr edilir və 1989-cu ildən fəaliyyətini yenidən "Şərq
qapısı" adı ilə davam etdirir. Əli bəy Naxçıvan Muxtar
Respublikasının ictimai-siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni
həyatının güzgüsü olmuş, onun tərəqqi və yüksəlişində fə-
al və mühüm rol oynamış bu orqanda jurnalist kadr kimi
yetişmiş, qəzetin redaktorları olmuş M. İbrahimov və Ə.
Vəliyev kimi xalq yazıçıları ilə çalışmış və qəzetin təşəkkü-
lünə qatqı vermişdir. Əli müəllim bu qəzetin hazırladığı
"Elimizin söz boxçası" səhifəsində folklor nümunələrinin
toplanmasına əmək verdiyi zamanlarda xalqdan folklor
nümunələrini toplar və nəşr edərdi [1].

Əli Şamilin həyat yoldaşı Əzizə Şamil ilə birlikdə
yazdığı *Dissident sorağında* (1956-1986) əsəri xüsusi önəm
daşıyır [2]. Burada müəlliflər Asif Əfəndiyev (Asif Ata),
Əbülfəz Əliyev (Elçibəy), Məhəmməd Hatəmi (Tantəkin),
Rafiq Abdullayev (Turabxanoğlu), Tanrıqulu Əliyev (Tan-
qo), Xəlil Rza (Ulutürk), Sabir İmamverdiyev (Yanardağ),

Şamil Əliyev (Saleh), Əbülfəzl Hüseyni və b. Azərbaycan sosial-ictimai və siyasi həyatında, özəllik azadlıq hərəkatında böyük rol oynamış, Sovetlərin ən çətin dövründə anti-Sovet təbliğatı aparmış və müxtəlif vasitələrlə fikirlərini xalqa çatdırmış şəxslər haqqında dolğun bilgilər vermişdir. “Biz adətən, Çingiz Abdullayevlərin, Cahid Hilaloğluların, Məhəmməd Biriyaaların, İsfəndiyar Coşqunların, Tanqoların, Xəlil Rza Ulutürklərin, Asif Ataların, Safruhların, Əbülfəz Elçibəylərin və b. əməllərinin çox kiçik bir hissəsini görə bilirik”, yazır Əli Şamil. Onun “tarixin bütün dövrlərində vətənin və millətin xoşbəxt gələcəyi üçün mübarizə aparan *yenilikçilər* az olublar” fikri ilə razılaşmamaq mümkün deyildir. Məsələnin bu tərəfini dərk edənlərimiz az deyildir, amma bu yenilikçilərin izinə düşüb, araşdırmaq və onların fəaliyyətinin mahiyyətini işıqlandırmaq hər ziyalının işi deyildir. Fikrimcə, Əli Şamil bu əsərdə “Azərbaycanda düşüncəsini sərbəst söyləyə biləcək, cəmiyyətdəki nöqsanlara açıq və gizli şəkildə etiraz edə biləcək ziyalıları” üzə çıxarmaqla bir ziyalının vəfa borcunu, mənəvi öhdəliyini yerinə yetirmiş, gənc nəslə şərəfli nümunələr göstərməklə öz ata-babalarına, öz xalqının keçmişinə etibarını sağlamışdır. Xalq hərəkatının fəallarından olan Əli Şamil özü gizli dərnlərin, AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatı məclisinin və idarə heyətinin üzvü, Naxçıvan Vilayət Həmkarlar İttifaqları Şurasının orqanı “Ağrıdağ” qəzetinin, AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatının orqanı “Varlıq” və “Günay” qəzetlərinin təşkilatçılarından olub.

Əli Şamil gördüyü işin ağırlığını anlayan ziyalıdır. O, bir münəvvədir, bilgi boyutunda nurlanıb, nurlandırır.

Əli müəllim nəzəri bilgilərlə yanaşı cəmiyyət və bəşəriyyət qarşısında hər zaman əxlaqi öhdəlikləri üstün tutub. Əli bəy mənsub olduğu millətin və ölkənin yazılı və ədəbi dilini və tarixini dərinindən öyrəndiyi üçün ziyalıdır. O, 1993-cü ildə Bakıya köçərək Əli müəllim Azərbaycan Ensiklopediyasında işləmişdir. Onun rəhbərliyə ilə 1999-cu ildə “Uşaq ensklopediyası” qrupu “Uşaq ensklopediyası”nın üçüncü cildini hazırlayıb nəşr etdirmişdir. Həmin illərdə Əli müəllim həmçinin “Türk dünyasının məşhurları” qrupuna rəhbərlik edib. Onlar professor Ədalət Tahirzadə ilə birlikdə “Türk dünyasının məşhurları” sözlüyünü çap etdilər.

Əli Şamil 1998-ci ildən Azərbaycan Milli Elmər Akademiyasının Folklor İnstitutunda çalışır. İnstitutun keçirdiyi yeddi “Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə” Beynəlxalq Folklor Konfransının, eləcə də 17-18 oktyabr 2009-cu ildə Türkiyənin Bolu şəhərində Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi (BAMER), Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, Özbəkistan Respublikası Fənlər Akademiyası Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun birgə keçirdiyi I. Uluslararası *Koroğlu, Bolu Tarih və Kültürü* simpoziumunun, 1-3 Aralık 2011-ci ildə Quzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətinin Qazimağosa şəhərində AMEA Folklor İnstitutu ilə Doğu Akteniz Universitetinin təşkil etdiyi beynəlxalq sempozyumun, 18-21 aprel 2012-ci ildə AMEA Folklor İnstitutu, İ.Cavaxışvili adına Tbilisi Dövlət Universiteti, Türkiyənin Ərdahan Universiteti, Qafqaz Universitetlər Birliyi, Türk Dünyası Mühəndislər və Memarlar Bir-

liyi və Valeh Hacılar Uluslararası Elmi-Mədəni Tədqiqat Fondu ilə birgə Gürcüstanın paytaxtı Tbilisi şəhərində keçirilən "Qafqaz xalqlarının folkloru və linqvokulturologiyası" adlı Beynəlxalq Elmi simpoziyumunun təşəbbüsçülərindən və təşkilatçılarındandır.

Əli Şamil Azərbaycan, Albaniya, Xorvatiya, Gürcüstan və Abxaziyada, Acariya, İrak, İran, Türkiyə, Qazaxstan, Özbəkistan, Moldova, Kosovo, Rusiya, Başqırdıstan, Tatarıstan, Türkmənistan, Altay, Dağıstan, KKTC, Ukrayna, İsveç və b. ölkələrin qəzet və jurnallarında çap olunmuş yüzlərlə elmi-publisistik məqalələri Türk toplumlarının önəmli şəxsiyyətləri, folkloru və müxtəlif mədəni və ədəbi məsələləri mövzularında çıxışlar etmiş, bir çox nadir mövzuları işləmişdir. Onlardan Əmin Abidin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş araşdırmasını xüsusilə qeyd etmək yerinə düşərdi [3]. Əli Şamil Əmin Abidin sərbəst və heca vəznində yazdığı şeirləri təhlil etmiş, onun Gültəkin təxəllüsü ilə "Yeni Qafqaz", "Azəri-türk", "Odlu yurd" və digər jurnallarda dərc etdirdiyi şeirlərində Azərbaycan Milli Demokratik Cümhuriyyətinin bolşevik ordusu tərəfindən vəhşicəsinə işğalından, Sibirə sürgünündən, onun siyasi mühacirlərin köməyi ilə nəşr etdiyi "Buzlu cəhənnəm" adı kitabı [11], sonralar "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi", "Türk ədəbiyyatında bayatı-mani növü", "Bayatının türk xalqları ədəbiyyatında mövqeyi", "Azərbaycan ədəbiyyatının qədim abidələrindən" monoqrafik əsərləri, eyni zamanda "Kitabi-Dədə Qorqudun mətni haqqında məlumat", "XVII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı", "Ədəbiyyatımız tarixində Sabirin mövqeyi", "Mirzə Şəfi haqqın-

da yapılan tədqıqlərə bir baxış", "Türk el ədəbiyyatına elmi bir baxış (Oğuznamə)" kimi milli ədəbiyyatşünaslıq, folklor və mətbuat tarixi haqqında yazdığı əsərlər haqqında bilgilər vermişdir. Əli Şamil "Uğur, Qaqauz, Quzey Qafqaz Türklərinin folkloru və ədəbiyyatı" kitabını Əmin Abidə [4], həmçinin 1920-ci illərdə Bakıda yaşamış, Vahid Türk-Tatar Dövləti qurmaq istədiklərinə görə 1937-38-ci illərdə Sovet rejimi tərəfindən şəhid edilmiş kırımlı Bəkir Çobanzadəyə, özbəkistanlı Xalid Səid Xocayevə, tatarıstanlı Əziz Ubaydullinə və onların məsləkdaşlarına həsr etmişdir. Həmin kitaba önsöz yazmış professor Hüseyn İsmayılova qatılaram: "araşdırıcılıq çox mühüm və məsuliyyətli işdir. O, həm obyektiv, həm bilgili, həm də sənətinin aşığı olmalıdır ki, ortaya qoyduğu məhsul da faydalı, səmərəli olsun. Onun ən böyük uğuru isə ehtiyac duyulan, araşdırılmamış və öyrənilməmiş məsələni ortaya çıxarmasıdır. Mövzu üçün istər keçmişə müraciət edilsin, istər günümüzün hadisələrinə, əsas odur ki, gələcək üçün daha çox işə yarayacaq əsərlər ortaya çıxsın. Bunu da ancaq seçdiyi mövzuya ürəyindəki sevgini daşıyacaq araşdırıcılar bacara bilər" [5]. Kəsinliklə, Əli Şamil əsərləri Türk milləti üçün və dünya folklorşünaslıq elmi üçün çox faydalıdır! Onun əsərləri bir çox mətləbləri anladır və ona görə də onlar ümumtürk mədəniyyətinə xidmət kimi qiymətləndirilməlidir! Əli Şamilin yaradıcılığı və məruzələri cəmiyyətimizi, xalqımızı mütərəqqi ideya və şışirtmələrdən uzaq, konkret örnəklərlə ictimai kodekslərə kökləyir. Onun düşüncələri ilə əməli də üst-üstə düşür, bir-birini hər zaman tamamlayır. Əli Şamilin fəaliyyətində əməl və düşüncə

tərs-mütənasibliyi heç bir zaman görünmədi. Ona görə də o bizim üçün münəvvərdir!

Əli Şamil, öz sənətinin gerçəkdən aşıqıdır! Müəllifin özünün də “görünür xəyalpərvər böyüməyimdə Göyçənin aşıq mühitinin, kənd ağsaqqal və ağbirçəklərinin qaçaqlar haqqında söylədikləri rəvayətlərin, uzun qış gecələri kürsü başında eşitdiyim nağıl və dastanların, tapmacaların da rolu az olmayıb” dediyi kimi, onun şəxsiyyətinin formalaşmasında Ana diyarın tarixi mühitinin böyük etkisi olmuşdur. Göyçə mahalının sosial mühitini təsvir edərkən gerçək canlı mənzərə yaradır. O yazır:

“Radionun tək-tək evlərdə olduğu, televizorun olmadığı bir vaxtda adamlar uzun qış gecələrini yola vermək üçün müxtəlif əyləncələrdən istifadə edirdilər. Yanacağı qıtlığından evlərin hamısını qızdırmaq mümkün olmurdu. Adamlar məcbur qalırdılar bir otağı isitsinlər, orada oturub eşitdiklərindən, bildiklərindən danışsınlar. Söhbətlərinin əsas mövzusu da kəndin, kənddə yaşayan nəsillərin tarixi olardı. Bir də dağlar qaçaqlar oylağı olduğundan onların qoçaqlığından danışardılar. Qonum-qonşuda kim nağılı şirin danışsa, hamı onun başına toplaşardı. Beş-altı qonşu bir otağa yığılar, nağıl danışanı da çağırardılar. O nağıl danışar, toplananlar da maraqla qulaq asardılar. Elə buna görə də nağıl danışan kəndin hörmətli adamı sayırdı. Hərdən ya kəndimizdən olan, ya da kənardan gələn aşıqlar gecələr məclis aparar, dastan söyləyərdilər” [4].

Bu sətirləri yazarkən Əli müəllimin qəlbinin titrəməsini mən bəlkə vətənimdə yaşadığım zaman oxusaydım bu qədər duyarlıqla hiss etməzdim. Amma iyirmidörd il qür-

bət eldə, İsveçdə yaşayan və vətən həsrəti nə olduğunu yaxşı bilən biri kimi indi daha yaxşı hiss edirəm. Ancaq bir filoloji təhsili olan tənqidçi olaraq irəli sürdüyüm məqam isə bu təsvirlərin böyük tarixi və sosioloji əhəmiyyət daşımasıdır. Bu əsərlər gərək xarici dillərə tərcümə olunub dünya ictimaiyyətinə çatdırıla. Ölkəmizin məruz qaldığı durumu və xalqımızın başına gələnləri anlatmaq üçün bu əsərlər ən qüdrətli vasitədir! Əli Şamil o canlı mənzərəni yaratmaqda məharətli olmuşdur! Əli Şamil daha sonra yazır:

“Milli ayrı-seçkilik də baş alıb gedirdi. Rəsmi təbliğat bizə azərbaycanlı olduğumuzu öyrədirdisə, rayon mərkəzinə çıxan kimi ermənilərin vəzifəlisi də, vəzifəsizi də, rəsmi toplantılarda da, küçədə-bacada da bizə “türk” deyirdilər. Yaşadığımız Göyçə mahalını bir neçə rayona bölüb hərəsinə də ermənicə bir ad vermişdilər. Ermənistanın hər yerində yazı-pozu işləri ermənicə olduğu halda, Azərbaycana gələndə başqa mənzərə görürdük. Azərbaycanda rus dili hakim idi. Hamı rusca danışmağa, rusca yazmağa çalışırdı. Bir sözlə, qəzetlərdə yazılanlarla, radio-televiziyada, rəsmi dairələrdə deyilənlərlə həyat həqiqətləri, gördüklərim uyğun gəlmirdi” [4].

Zənnimcə, dünya erməni xalqının giley-güzarını oxumaqdan bezikmişdir, halbuki əsil ayrı-seçkiliyə məruz qalan bu alıntının müəllifi və onun soydaşlarıdır! Biz bir xalq olaraq bu əsərlərin önəminə varmalı və həm öz xalqımızın arasında öyrənilməsinə və dünya xalqlarına çatdırılmasında yardımçı olmalıyıq.

Əli Şamil təkçə Qərbi Azərbaycanı deyil, həm də bütövlükdə Azərbaycanın social-ictimai və siyasi sorunlarını təsvir etməkdə başarılı olmuşdur. Başarının ən başlıca səbəbi isə yazarın nəqlində duyulan səmimiyyətidir:

“Birinci kursdaca öyrətmənlərimizin söhbətlərindən, tanış olduğum jurnalistlərin danışığından, təcrübədə olduğum qəzet redaksiyalarında gördüklərimdən anlayırdım ki, ölkədə jurnalistlər, qələm sahibləri heç də azad deyillər. İstədiklərini deyil, nəyə icazə verilsə, onu yazırlar. Buradan da baş götürüb getmək istədim. Qarşımda isə bir sual dururdu: haraya getməli? Üç dəfə ali məktəb dəyişmişdim. Yaş keçirdi. Ali məktəbləri dəyişməklə, müxtəlif ixtisaslarda gücümü sınaqla heç nəyi dəyişə bilməyəcəyimi aydın göürdüm” [4].

Bu düşüncələr azadlıq, azad cəmiyyət amalı ilə yaşayan hər hansı bir toplumun insanına tanışdır. İsveçli ədəbi tənqidçi Svante Landqrafın gəldiyi nəticələrdən biri budur ki, ədəbiyyat azadlığın mənasını formalaşdırmaq və tutmaq üçün lazımdır [6]. Landqrafa görə, *azadlıq* iyirminci əsr ədəbiyyatında, xüsusən də 1970-ci illərdə, azadlıq mübarizəsi, köhnə ənənələrə qarşı üsyan, fərdiyyətçilik və kollektivizmlə bağlı ən mühüm mövzudur. Mövzunu araşdırarkən, Landqrafın təhlili əsasən altmışıncı illərdən başlayaraq ədəbiyyatda üç janr vasitəsini qabarıq görür: uşaqlığın avtobioqrafik təsviri, səyahətnamə və elmi fantastika (İng. *science fiction*) romanı [6]. Bəli, müxtəlif janr vasitələri yazıçıya azadlıq mövzusununu açıq və ya üstüörtülü şəkildə müzakirə etmək və təsvir etmək üçün müxtəlif imkanlar verir. Müxtəlif narratoloji başlanğıc nöqtələri

fərqli şərait yaradır. Ortaya ardıcıl olaraq bu suallar çıxır: *Azadlığa nail olmaq üçün hansı maneələrin vardır? Hər şeyə rəğmən, azadlığa nail olmaq üçün hansı çıxış yolların mövcuddur? Azadlıq anlayışına hansı mənalar verilir?* Əli Şamilin əsərlərini Landqrafın modelini tətbiq etməklə təhlil etsək bu üç janr vasitələrindən ikisini aşkar görmüş oluruq. O, Göyçə həyatını təsvir edərkən də, tələbəlik həyatını təsvir edərkən də, jurnalist fəaliyyətini təsvir edərkən də, dissidentlərin həyatını təsvir edərkən də bu sualları düşünür və oxucunu onlar üzərində düşünməyə dəvət edir. O, oxucunu azadlıq düşüncələrinə təşviq edir. Təsvirlər subyektiv olsa da, daha ümumi və ideoloji səviyyədə müzakirə oluna bilməsi üçün azadlığı ələ keçirirlər. "Yalanla yaşama", Aleksandr Soljenitsın ən məşhur esselərindən birini belə adlandırır [7]. Bu əsər, dissident Aleksandr Soljenitsın sovet ziyalılarına ünvanladığı publisistik essedir. Dissident Vatslav Havel isə "Həqiqətlə yaşa" yazaraq həm ədəbi, həm də siyasi layihəni formalaşdırır [8]. Onlar yazdılar - dünyaca məşhur azadlıq mübarizləri oldular. Bəs bizim yazar da yazdı axı! Biz niyə yazlarlarımızın əsərlərini tanıtmadıq?!

Əli Şamilin Azərbaycanın güneyinə ilk səfəri haqqında məlumatı onun öz yazılarından oxuyuruq. İrana getməyinin səbəbi Azərbaycandakı ağır ictimai-siyasi vəziyyət idi, 1990-ci ildə. İrana gedəndə ilk maraqlandığı mövzulardan biri də Səttarxan olub:

"İrannın rəsmi dairələri bizim nəinki diplomatik dairələrlə, hətta şəhər sakinləri, ziyalılar, yazıçı və şairlərlə görüşümüzdə də maneçilik törədir, ürəyimiz istədiyi yerlə-

rə getməyə, Təbrizin tarixi abidələrinə baxmağa imkan vermirdirlər. Səttarxanın yaşadığı, döyüşdüyü, mübarizə apardığı yerlərə baxmaq, nəvə-nəticələri ilə görüşmək cəhdimiz də baş tutmadı. Rəsmi şəxslər hər dəfə bir bəhanə ilə bizi başdan etdilər. Onda başa düşdüm ki, Səttarxana münasibət rəsmi dairələrdə heç də bizim düşündüyümüz səviyyədə kitablarda yazılan, sözdə deyilən kimi deyil [9].

Çətinliklərə və məhdudiyətlərə baxmayaraq Əli Şamil, Sərdar-e milli şöhrətini qazanmış Səttarxanın həyatı və inqilabi hərəkatı haqqında kifayət qədər dəyərli bilgilər əldə edib, məqalə çap etdirmişdir. Hər dəfə olduğu kimi, o bu əsərində də oxucuya düşündürücü suallar verir. O yazır:

İranda 30 milyon soydaşımızın yaşadığını gururla söyləyir və ermənilərin 200 min olduğunu deyirik. Görəsən, bəs nədən 30 milyonluq “xalqın” oğlunun qəbirüstü abidələri sökülüb, qəbri ayaqlar altında tapdalana-tapdalana qalıb? 200 minlik erməni isə öz oğluna Tehranın mərkəzində, dəfn olunduğu məktəb-kilsənin həyətində büst qoyub və həmişə də onu ziyarət edirlər. İranda yaşayanların əksəriyyəti Səttarxandan söz düşəndə onunla qürur duyduqlarını söyləyirlər. Dərsliklərdə də Sərdar-e milli Səttarxandan söz açılır. Amma Şah Əbdüləzim məqbərəsinə gedib Səttarxanın qəbrinin yerini xəbər alsanız, oradan hər gün keçən yüzlərlə adamdan tək-təki olar ki, sizlərə yardımçı olsun. Səttarxanı ehtiramla xatırlayan minlərlə insan bilmir ki, sevdiyi qəhrəmanın qəbrini tapdalayıb keçir [10].

Bir ziyalı olaraq Əli müəllim qoyduğu suala özü cavab verir. Yəqin ki, hər biriniz ona haqq verərsiniz ki, “Bütün bunlar düzgün qurulmamış təbliğatın acı nəticəsidir. İranda Yeprimxan haqqında ermənicə çap olunmuş qəzet-jurnal məqaləsinin, kitabın haqqında bilgilim yoxdur. Amma farsca nəşr olunmuş onlarla kitab, qəzet və jurnal görmüşəm. Bu kitablar həm də Daşnaksütyun partiyasına dair sənədlər və şəkillərlə zəngindir. Settarxan yalnız İran türklərinin azadlığı uğrunda vuruşmayıb. O, ölkədə Konstitusiyanın bərpasına xidmət göstərüb və bu yolda da canından keçib. Görəsən, bu gün özünü konstitusiya tərəfdarı kimi göstərən hər bir iranlı Səttarxanın qəbrinin vəziyyətinə görə xəcalət çəkirmi?” [10].

Bu əsər tək bir nümunədir. Əli müəllim 500-ə yaxın bir-birindən dəyərli məqalələri ilə xalqımızın milli düşüncəsinin inkişafına xidmət etmişdir.

Amma hər şeydən öncə, Əli Şamil görkəmli folklorşünasdır. “Uyğurların folklorunu və ədəbiyyatını Azərbaycan oxucusuna tanıtmaya istəyəndə bir sıra çətinliklərlə üzləşmişdim. Çox üzülmüşdüm ki, nədən soydaşlarımızın tarixinə, dilinə, ədəbiyyatına indiyədək belə sayğısız qalmışıq”, yazır Əli Şamil. Bəli, Əli Şamil həyat və fəaliyyətini Türk xalqlarının folklor və ədəbiyyatına həsr etmiş, yaradıcılığını bu istiqamətə həsr etmişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə 2011-ci ildə “Nurlan” nəşriyyatında çap etdirdiyi “Uyğur, Qaqaz, Quzey Qafqaz Türklərinin folkloru və ədəbiyyatı” kitabının bir fəslə Uyğurların folkloruna və ədəbiyyatına həsr etmişdir. Həmçinin Uyğurların oradakı

milli mübarizəsindən bəhs etmişdir. Qaşqayların folklorunu yaxından öyrəndiyi, onların dərdləri və sorunları ilə yaxından ilgiləndiyi üçün hətta son illər də İranda çox zaman keçirmiş, oradan dostlara, o cümlədən mənə, çoxlu sayda müxtəlif reportajlar göndərmiş, soydaşlarımız arasında maarifləndirmə və təbliğat işini aparmışdır.

Qafqazın etnik mənzərəsini təsvir edən Əli Şamil, oxucunu “Burada bir sual ortaya çıxır: nədən Osmanlı təbəəsi olan qrek-yunanların hamısı dinlərini qoruyub, dillərini dəyişməyiblər?! Bu gün də Türkiyədə yaşayır və yunanca danışırlar, pravoslav inanlıdırlar. Urumlular dediyimiz toplum görünüşdə də, mədəniyyətdə də, məişət həyatı ilə də yunanlardan fərqlənirlər” deyə müzakirəyə suallar qaldırır və Rusiya imperiyası nəzdində qalan urumluların üzərində oxucunu düşünməyə çağırır. “Urumlular-qreklər-brezenlər adlandırılan toplumun isə evdə, ailədə danışıqları dildə, yəni ana dillərində yazdıqları ədəbi-bədii əsərlərə rast gəlmədik” deyir. Yəni, Əli Şamil siyasi-ideoloji sistemləri müqayisə etməklə asimilyasiya siyasəti yürüdən şovinst rus və fars rejimlərinin əksinə türk toplumlarının müasir terminlərlə ifadə etsək integrasiya siyasətini apardığını nümayiş etdirir. Əlbəttə, burada urumlar-qreklər-brezenlər adlandırılan toplumun nümunəsində müzakirə etnik zəmində basqıya məruz qalmış bütün xalqlar aid edilir.

Əli Şamil “Uyğur, Qaqauz, Quzey Qafqaz Türklərinin Folkloru və Ədəbiyyatı” kitabı Doğu Türküstanın tarixini, Uyğur folklor və ədəbiyyatını araşdırmış ən dolğun əsərlərdən biridir. Əsər etnoqrafik örnəklər və ədəbiyyatın

tarixinə dair bəlgələrlə yanaşı, müəllifin izahları ilə də zəngindir.

Əli Şamil bir çox kitabların redaktoru olmuşdur. Onlardan İbrahim Novruzovun “Azərbaycan kartı”, Mirzəbala Məmməd zadənin “Azərbaycanda köylü hərəkatı. Lenin milli siyasəti”, Arif Rəhimoğlunun “Elçibəyçi düşüncə sistemi, “Bütövləşmə, millətləşmə, dövlətləşmə!”, “Azərbaycan türkcəsi ədəbi dilində bütövləşmə və düzgün yazı qaydaları”, “Bütövlük qibləsinin Elçibəy yolu”, “Sosiologiyada partiyadaxili qruplaşmalar”, Qaqauz yazarı Todur Zanetin “Ana dilim”, Türkmən yazarı Molla Nəfəsin “Bu məkana gəlmisəm” və “Seçilmiş əsərləri”, yenə Türkmən yazarı Maxdumqulu Fəraqinin “Seçilmiş əsərləri” və b. kitabların redaktoru olmuşdur. Bu kitablar arasında Əli Şamilin 2022-ci ilin aprelində İsveçdə dünyasını dəyişmiş türkoloq Arif Rəhimoğlunun vəfatından sonra onun müəllifi olduğu iki kitabının redaktorluq və nəşrə hazırlanması işinin yaxından şahidiyəm. Əli Şamilin həm bu kitabların hasilə gəlməsi boyunca onunla etdiyimiz əməkdaşlıq, yazılar qonusunda qurduğumuz vatsapp təmasları zamanı, həm kitabın təqdimatında göz yaşarlarını saxlaya bilməməsini görəncə onun nə qədər böyük insan olduğunu düşünür, yaşadığı dostluq-qardaşlıq hissinin saflığı və sədaqətinə qibtə etmədim desəm yalan olar. Əli müəllim hönkür-hönkür ağlayırdı. Mənim də yaşıdlarım arasında belə sədaqətli, qüdrətli bağları olan dostluqlar varmı deyə düşünmədən edə bilmirdim. Məncə belə gözəl münasibətlər yalnız sağlam və möhkəm əqidəyə malik insanlar, əqidədaşlar arasında olar bilər! Məncə hər şeyin başında əqidə

dayanır və Əli Şamil ilə təmasda olan hər kim olursa olsun sağlam əqidənin insana necə sağlam enerji, yorulmaz əzm, sarsılmaz ruh və dolayısı ilə mutluluq verdiyinin fərqlində olar və mütləq təsirlənmiş olar.

Düşünürəm ki, 1980-cı illərdə Azərbaycan xalqı küçələrə çıxdığı zamanla müqayisədə insanlar bu gün azadlığa daha çox hazırdırlar. Biz azadlığın nə olduğunu bilmirdik! Bizdə mifik bir azadlıq obrazı var idi və onun sanki küçənin tinində olduğunu düşünürdük. Azadlıq uzun bir səyahətdir, biz bunu indi dərk edirik. Bu gün insanlar azadlıq barədə daha çox bilirlər, çünki səyahət edirlər, məlumat əldə etmək imkanları var və düşüncələrini başqa ölkələrdəki dostları ilə belə müzakirə edə bilirlər. İndi insanların azadlıq haqqında biliyi və öz anlayışı var. 1980-ci illərdə xalqımızın sadəcə bir xəyalı-arzusu var idi. Azad olmaq! Ancaq bu azadlıq çox mürəkkəb azadlıq idi: ölkəmizə azadlıq qazanmaq, müstəqil dövlət qurmaq, kimliyimizi bərpa etmək, torpaqlarımızı, elmimizi, ədəbiyyatımızı, beyinlərimizi işğaldan azad etmək və bütövləşmək. Əli Şamil bu mürəkkəb işdə böyük fəaliyyəti olan və dərin iz qoymuş öncül ziyalılardan olduğu üçün, ziyalıların heç bir imtiyazları olmayan ölkəmizdə yorulmadan fəaliyyət etdiyi üçün həmişə seviləcək və minnətdarlıqla qəbul ediləcək.

İstinadlar

[1] Folklorşünas, publisist Əli Şamil. <https://ali-shamil.tr.gg>

[2] Əli, Şamil & Əzizə Şamil. *Dissident Sorağında* (1956-1986). Bakı, Elm və Təhsil nəşriyyatı. 2018. 204 s.

[3] Ali Şamil Hüseynoğlu. Azərbaycan'da Divanü Lügatit't Türk ve Emin Abid. *Türk Yurdu*. www.turkyurdu.com.tr

[4] Əli, Şamil. *Uyğur, Qaqauz, Quzey Qafqaz Türklərinin folkloru və ədəbiyyatı*, "Nurlan" nəşriyyatı, Bakı, 2011, səh. 412.

[5] Hüseyn İsmayılov. Əli Şamilin "Uyğur, Qaqauz, Quzey Qafqaz Türklərinin folkloru və ədəbiyyatı" kitabına resenziya. -Uyqur Qaqavuz Quzey Qafqaz Türklərinin Folkloru Ve edebiyatı - Ali Şamil (turuz.com)

[6] Landgraf, Svante. (2016). *Əsirlik Və Qaçqınlıq. 1970-ci illərdə İsveç uşaqlıq təsvirlərində, səyahətnamələrində və elmi fantastikasında azadlıq mövzusu*. Doktorluq dissertasiyası. Linköping Studies in Arts and Science No. 699 . Linköping, 2016. FÅNGENSKAP OCH FLYKT : Om frihetstemat i svensk barndomsskildring, reseskildring och science fiction decennierna kring 1970 (diva-portal.org)

[7] Soljenitsin, A. Александр Солженицын (1974). «Жить не по лжи!». Самиздат.

[8] Vatslav, Havel. Václav Havel. (1986). *Living In Truth*. London ; Boston : Faber and Faber

[9] Şamilov, Əli. (1992) "Şərq qəzeti". 1992, 19 yanvar. 08(16100)

[10] Ali Şamil. Settarhan: Ölümü, gebri ve ona diqqətimiz. «Mava atlas» dərgisi, 2006, mayıs, sayı 1, s. 49-59.

[11] Gültekin- Amin Abid. *Buzlu cəhennəm*. Nəşrə hazırlayan Əli Şamil. "Günəş" nəşriyyatı, Bakı, 1999, 96 s.

Dr. Enver UZUN

Trabzon/ Türkiye

TÜRK DÜNYASININ AKSAKALI

Ali Şamil Beyi hakkında çok şey duymuştum. Zira O, Türk Dünyasını baştan sona adım adım dolanmış, gezdiği yerlerin dil, folklor ve etnografyası ile yakından ilgilenmiştir. Bu nedenle edebi meclislerde adını sıkça duyardım. Daha sonradan yakinen kendisiyle tanış oldum, dostluğumuz pekişti. Sıkça değişik konferans ve panellerde birlikte olduk. Yardım sever, babacan tavırları ile bilim adamının yanında aynı zamanda iyi bir dost ve bilge bir kişi olduğunu anladım. Güvenli, her türlü fedakarlığı yapmaya hazır, değerli bir dost ve ilim adamı olarak zihnimde yer etmiş değerli bir şahsiyet.

Ali Şamil Hüseyinoğlu (Şamilov), Göyce yöresinin İnekdağ Köyünde 1948 yılında doğmuştur. 1973 yılında Azerbaycan Devlet Üniversitesinin jurnalistika fakültesini bitirdikten sonra “Şark Kapısı” gazetesinde publisist bir gazeteci olarak çalışmaya başlamış olması onun kısa zamanda tanınmasında etkili bir rol oynamıştır. Söz konusu bu gazete o dönemler Bakü’de SSRİ’nin değişik bölgelerinde olduğu kadar aynı zamanda da İran’da, İsveç’te yayınlanmakta olan gazete ve dergilerde Türk halklarının tarihi ve tarihleri hakkında makaleleri ve kitapları yayınlanmaya başladı.

O, çok yönlü ve istidatlı yaratılmış olduğundan masa başında zaman öldürecek bir karaktere sahip değildi. 1995-yılından Azerbaycan radyosunda ayda bir defa Türk halkları ve topluluklarını tanıdan “Qonaq Elden Geler” verilisini hazırlamıştır. Söz konusu verilış Türk halklarınca dikkat ve sevinç, ilgiyle takip edilmiştir. 1993 yılında Azerbaycan Ansiklopedisinde çalışmış, “Uşak Ansiklopedisi”nin III. cildi onun rehberlik ettiği grup tarafından yayına hazırlamıştır. Hazırda “Türk Halklarının Tanınmış Adamlar” Ansiklopedisinin grup başkanı olarak görevini sürdürmüş olması kısa süre zarfında edebi çevresinin genişlemesine neden olmuştur.

Bazen içinizdeki boşluğu anlamlı kılabilcek bir tesadüfe ihtiyacınız olur. Bu tesadüf sizi farkında olmadığınız ya da farkında olamayacağınız bir eşige çekip çıkarır. İşte böylesi bir durum ile 1992 yılında bir sonbaharında öğle saatlerine yakın bir demde Ali Şamilov ile Folklor instutunda yüz yüze gelmiştik. Yeni tanışan insanlarda beliren duygu karışıklığını ben de yaşadım. İlk anda birden ısınmak, hem dert olmak kolay değildi. Heybetli bir görünüşüne zıt sakin bir ruh hali var idi. Kemal Sayarın dediği gibi: “Hayatta hiçbir karşılaşma tesadüf olmadığını düşünürüm. Yüz yüze geldiğimiz her insan bize bir şey öğretebilir bizi mutluluğa veya mutsuzluğa gark edebilir”. Biz biraz da kaderin ve şansın yardımı ile bu tanışıklıkta mutluluğu elde edebilenlerden olduk.

Ancak zamanın akışında onun sayesinde folklor instutu sık sık uğradığım bir mekan olmuştu. Babacan tavırları içten ve samimi davranışları, munisliği ile insanı ken-

disine çekiyordu. Nezaketli, zarif ve karşısındakini hoş görü ile dinleyen, düşüncelerine saygı duyan erdemli, naif bir insandı. Tıpkı bir maestro gibi sorumluluğunu herkes ile paylaşıyordu.

Zaman içerisinde onu daha iyi tanıdım, tanıdıkça da kanım ısındı. Sakin bir ruh hali onu gamsız gibi gösteriyordu. Nice İçerisinde tufanlar esen ancak dışarıdan hissedilmeyen. Ancak kendisini tanıdıkça onun yürek sahiline demir atan bir balıkçı gibiydim. Sade, kibar ve olgun bir kişiliğin izleri çok kolay dışa vurmakta idi. Zamanla herkes gibi benim de gönlümü fethetmeyi başarmıştı. Etrafındakilere kulak asıyor, kendisine yöneltilen sorulara cevap-deh oluyordu.

Ali Şamil yazı hayatına Azerbaycan edebiyatı ile ilgilenerek başlamıştır. Zaman içerisinde değişen dünya konjonktürüne bağlı olarak yavaş yavaş Azerbaycan dışında yaşamakta olan Türk halklarının siyasi, dil, kültür ve folkloru ile ilgilenmeye başlatarak Edebiyat dünyasının sınırlarını tüm Türk dünyasına taşıyacak kadar genişletmiştir.

İyi bir alim. Dolgun, faydalı ve düzgün oluşturulması konusunda da tavsiyelerde bulunmayı seviyor. Ancak insani yanı öne çıkıyor. Paylaşmaktan mutluluk duyuyor. Sıkça sempozyumlarda boy gösteriyor. İlginç makamlara dokunmayı seviyor. İyi bir gözlemci, araştırmacı, yönetici. İnsani duyguları ön planda. O gidenin boş dönmediği bir kutsal kapı gibi. Folklor instutunda gördüğü saygı boşuna değil. "2. Dünya Savaşı'nın sonunda Karaçayla, Balkarlar, Ahıskalılar, Kırım Türkleri ve öylece de başka halklar sürgün edilirdiler. Folklorumuzu, adet – ananelerimizi yahşı

bilen insanların bir çoğu muharibe ve sürgünlerde öldüğünden bildiklerini de özleriyle apardılar” (Şamil 2007,V:152). Şamilov bu makalesinde Aşık Kara ile alakalı ilginç tespitlerde bulunur.

Konuşmalarında seçmiş olduğu mevzuları genelde bilinmeyenlerden seçiyor, karşısındakini bilgilendirmek için adeta kendisini bir görevli addetmiyor. Tarihi mevzular ve halk edebiyatı, özellikle aşık edebiyatına merakı oldukça yoğun. Özellikle Kırım Tatarları, Uygur Türkleri, Ahıska, Kaşkaylar, Irak Türkmanları, Colon ve Kıbrıs Türklerinin tarih ve edebiyatlarına ait dolgun fikirleri var. Bu ilginç makalelerinden birisi şüphesiz ki, Han Bezeme’dir. Azerbaycan’da halk merasimlerinden ‘Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan beli sınırlamalar ile izin verilmesine rağmen Azerbaycan’da geçirilmesinin yasak olduğu, Rus ideologların Türk halkları ile Azerbaycan’ı birbirinden ayırmak amacı güttüklerine bağlar. O, hususiyle Nahcivan’ın Ordubad Şehri’nde düzenlenen Han bezeme ile alakalı geniş makamlara dokunarak malumat verir. Ordubad’da Nevruza iki gün kalmış han bezeme oyununa ‘şebede’ dendiğini özellikle hatırlatır. (Şamilov 2010, C.31).

Ali Şamil, Azerbaycanın en büyük satirik şairlerinden Mirza Elekber Sabir ile ilgilenmiş olan Emin Abid ile ilgili makalesinde Azerbaycan satirik edebiyatına gönül verenlerin hissiyatlarına tercüme olmuştur. O’nun M. E. Sabirin ölümünün 25 yılığı nedeniyle yazmış olduğu “Edebiyatımız Tarihinde Sabir’in Mövgeyi” adlı 50 sayfalık makalenin Sabirin hayatı ile ilgilenmiş olanların hiçbirinin dikkatini çekmediğini belirtir. Yine de o döneme ka-

dar M.E. Sabir hakkında yazılmış olan makalelerden bu makalenin farkedildiğinin altını çizer. (Şamilov 1989:221..vd.) Sabir yaratıcılığına güçlü tesir eden Molla Nasreddin Jurnalının şairin şiirlerinde uygun feyloğanlar , karikatürler yayınlamakla onun fikirlerini beğendiğini bildirirdi. Sabir'in dünya görüşünün M. F. Ahundzade kadar yükselmemiş ise de realizm itibarı ile ona çatabilirdi. Bu bağlamda Sabir realizmini en sağlam bir realizm adlandıran E. Abid'in: "Sabir kadar şahsi meşakkat ve ıstırabını içtimai teessüflerle boğup, eriten şairlere edebiyat tarihinde çok tesadüf edilmediğini, belirttiğine özellikle dikkati çeker (Şamilov 1989:228).

Güney Azerbaycan, özellikle Ali Kemal ile olan dostluğu birçok bilinmezliğin su yüzüne çıkmasına şerait yaratmıştır. Şamilov, Ali Kemal'den söz ederken onun ömrünün 30 yılını Azerbaycan folklorunun toplanmasına özellikle de Telim Han irsinin toplanması, araştırılması öz hususi yeri olan Bayat, Afşar, Bozçalı ve neşre hazırlanmasının oluşturduğunu belirtir. Telim Han'ın adının herhangi bir kitaba düşmemesi, onda Telimhan'ın şiirlerinin toplanıp yayınlaması hususunda vicdani bir borç hissiyatı uyandırır. (Şamilov 2000:220..vd.) Özellikle Ali Kemal'in özel şahsi arşivinde saklanan Köroğlu kollarının yayınlanıp tanıtılmasında takdire şayan bir gayreti olmuştur. Konu ile ilgili fikir ve düşüncelerini 2009 yılında yayınlanmış olan "Köroğlu Destanı"na yazdığı on yedi sayfalık ön söz yazısında oldukça meraklı makamlara dokunmuştur. Söz konusu destan varyantları Şahseven, Halaç, Bayat Karakoyunlu, Döger, Musuk, Bozçalı, Elkutlu, Lek, Arıhlı, İnanlı,

Saatlı, Çelebi, Sulduz, Karlı...vb. tayfa ve tirelerden formal aşmıştır” (Kemali 1981,25:53). Ali Şamil, Kemali arşivindeki materyaller yayına hazırlanırken müeyyen zorluklar ile karşılaştıklarını Destancılık ananesinde kahramanlar sade halktan değil, asil zadelerden seçilir. Bu nedenle Köroğlu Destanının varyantlarında kahramanın asilzade gibi gösterilmesi tabii görünür (Şamilov 2009:21).

Ali Bey, Aşık muhitinin önemli merkezlerinden Kars-Doğu Anadolu Aşık muhiti ile de yakinen ilgilenmiş özellikle Ahıska aşık muhitine dikkat çekenlerden birisi olmuştur. 18. yüzyılın 2. yarısında Ahıska-Ardahan bölgesinden İrfani hakta pek çok bilinmez makamlara dokunarak İrfani lakabı kullanmış olan Süleyman adlı aşığın 18-19 yüzyıllarda yaşamış, yarattığı musiki ve şiirlerle çağdaşı olan, özünden sonra yaşayan aşıklara güçlü tesir göstermiştir (Şamilov 2006:90). O, Halk edebiyatı, özelliklede aşık edebiyatı ile farklı meraklanmış, merak edilenler, aşık edebiyatında bilinmeyen ya da unutulmuş makamlara dokunarak aşk edebiyatı üzerindeki örtüyü kendisine göre cesaretle aralandırmaya çalışmıştır.

Bizler için yad olan Suriye’de yaşamakta olan Colan Türkleri ile alakalı yazısında unutulmuş olan Suriye’deki Türkler hakkında bilgi vererek karanlıkta kalmış bir başka bilinmeyen mevzuya değinir. 2014 yılında yayınlanmış olan kitapta özellikle Colan Türkmanlarının ata sözleri ve deyimleri, bayatı-manileri, evlenme başlıkları oldukça dikkate değerdir. Bu değer Osmanlı Suriye ilişkileri ile alakalı bir sentez ile ortaya konuyor. Böylece şifahi tebligat yöntemi ile maarifçilik fonksiyonunu yerine getiriyor.

Ali Şamilov, alimliğinin yanında çok iyi bir dost, arkadaş. Karşısındakine yaklaşımında oldukça mütevazı bir tutum ve davranış içerisinde karşısındakine güven veriyor. Yılların tecrübesinin kazandırdığı bir tutum ile karşısındakini sakın bir şekilde dinliyor, merak dairesinde olan konularda daha dikkatli bir tavır sergiliyor. İyi bir teşkilatçı. Folklor İnstutunda genç alimlere rehberlik yapıyor, onlara bir baba şefkati ile yanaşiyor.

İyi bir sempozyumşunas olduğunu Bakü konferanslarımda gördüm. İlerlemiş yaşına rağmen bir cevan edasıyla tükenmez bir enerji ile koşturuyor. Bu da sevilmesini artırıyor. Samimi ve iyi niyetli yaklaşımı ile sorunlara çözüm bulmaya çalışıyor. Kişiliği ve ilmi ile kurduğu dostluklar hafızalarda silinmez izler bırakıyor. Onun deyişi ile söylesek: “etimat asan kazanılmıyor”.

Ali Şamil Bey özellikle Türk Dünyasını oluşturan halklar arasında ortak bir kültür birliğinin kurulması adına ciddi bir gayret göstermektedir. O'nun Kırima ait salis hissiyatını “Kırım Sevgisi” adlı kitabının ön sözünde samimi bir yürek hissiyatıyla şöyle dile getirir: “Ben Kırimı sevdim, şimdide seven ve yarınki günde seveceğim hiçbir şüphe doğurmuyor. Elbette bu sevgim ne onun güzel tabiatına, ne denizlerine, ne de rahatlık ve şifalı tedavi hanelerine göre değil. Sözsüz ki ben Kırimın öz baba-dede yurtlarından mahrum olan ve uzun yıllar devamında Kırimda yaşaması yasaklanan, bir horluktardan geçen Kırim Tatar halkını sevdim”. [Şamilov, 2012b:13]

Bu bağlamda “Elifba İslahatçısı, Folklorcu, Pedagog, Devlet Kurucusu Ahmet Baydursunov (2017) adlı makale-

sinde arlık Rusyasının b6lgeyi Hıristiyanlařtırma, Ruslařtırma siyaseti yan bařlıđı altında T6rk halklarında yazılı ve s6zl6 dil birliđini ortadan kaldırma gibi řovenist tutum ve davranıřı t6m çıplaklıđı ile g6zler 6n6ne sererek, ar Rusyasının M6sl6man halklara karřı y6r6tmekte olduđu sođuk savař tahsil sahasında 6zellikle bin yıldan çok ananesi ve tedris metodu kendisini g6sterdiđini bunun yanısıra valideynlerin b6lge m6d6rlerinden yazılı izin almaları gerektiđini belirterek Kırım T6rklerinin 6z hakları olan çocuklarına eđitim almak gibi bir haktan nasıl mahrum edildiklerini ibretlik řekilde dile getirir. 6yle ki, bu eđitim modeli sonunda resmi devlet memurları vasıtasıyla Kırım T6rklerinin Ruslařtırma gibi řoven bir tutum ve davranıř sergilediklerinin altını çizer. Ahmet Baytursunov'a esaslanarak konu ile alakalı olarak řu bilgileri verir: "1913 yılında Kazak gazetesinin 12. sayısındaki "Cercumusunda Din Cumusunun Kıstırmalav" adlı makalesine atıfta bulunarak 1892 yılında Kustanay'da açlık y6z6nden bir Kazak kenti, 1893 yılında 69 Kazak dinini deđiřerek Hıristiyan olmuřtur. S6z konusu cođrafyadaki T6rkler eđitim konusunda y6zlerini İstanbul'a d6nd6rm6ř olsalar da Rusların buna k6t6 baktıkları gençlerin burada okumalarını engellediklerini belirtir" [řamilov 2012b:40-48; Dulatov 1991:45].

Sibirya'da s6z konusu d6nemde y6r6t6len mistizme y6nelik misyoner faaliyetlerine de deđinmeden geçemez. "Resmi Kazak mekteplerinde y6r6t6len Ruslařtırma propagandasının yanısıra 1847 yılında oluřturulmuř Terc6meciler Komitesi, Hıristiyanlık hakkında kitapları T6rke-

ye tercüme edip yayıyordu. Hükümet, dini kurumlar, ictimai teşkilatlar Hıristiyanlığı kabul edenlere yardımcı olurdular" [Pirmanov A. ve Kareyeva a., 1997:69-70].

Ahmet Baydursunoğlu'nun yaşam tarihi kesitine farklı açılardan yanaşan Şamilov, O'nun Kazak gazetesine redaktörlük etmekle büyük bir teşkilatçılık işi gören, ciddi makaleler yazmakla halkını gaflet uykusundan uyandıran, müellim işleyip, metodik vesaitler çap ettiren, Ahmet Baytursunoğlu aynı zamanda yetenekli müzikçi ve becerikli bir folklor toplayıcısı, araştırmacı olduğunu, öyle ki onun Kazak yırcılarından toplayıp yazıya aldığı ve izahlar yazarak 1913 yılında Moskova'da yayınlattığı "Er Sayın" hele de ilmi önemini yitirmediğini belirtir.

Ali Bey ad düzeltmesiyle başladığı Ahıskalı Hasta Hasan kitabı bir başka dikkati çeken bir makama tokundur. 1944 yılında ölüme sürgün edilen binlerce Ahıska Türkünün acılı kaderini aşık Hasta Hasan'da sembolize eder. O'nun pek çok Anadolu aşığında izleri olduğunu "bölge sakinlerinden toplanmış folklor numuneleri, Yunus Emre'nin, Dadaloğlu'nun, Emrah'ın da bir sözle Anadolu'da yaşamış âşıkların, el şairlerinin tekkelerde okunan, müellifi bilinen ya da bilinmeyen şiirleri geniş yayıldığı gibi, Azerbaycan aşıkları ve şairlerinin eserleri de meclislerde okunmuş (Şamilov 2012a:22). Daha sonra da O'nun Aşık Nuri, Aşık Şenlik, Aşık Abbas, Aşık Sümmani, Aşık Cebecili, Aşık Zülali, Aşık İzanı, 20 yüzyılda Kör Nasip, Aşık İslâm Erdener, Aşık Kasım, Aşık İskender, Aşık Murteza ve Aşık şeref Taşlıova devam ettirmişlerdir. [Şamilov 2012a: 27]. Hasta adının kaynağını tasavvufa bağlayan

arařtırmacı tasavvuf konusunda řöyle der: “Bölgedeki tekeler, zaviyeler, derviş ordenleri hakkında elimizde yeterli bilgi olmazsa da âşıkların gördükleri lakaplardan aydın olur ki, burada tasavvuf geniş yayılmıştır. Qul Karani, İrfani, Hasta Hasan’daki ‘hasta’ sözü tasavvuftan gelmedir. Hasan’da irfan meclislerinde, tasavvuf muhitinde yetiştiğinden kendisine Hasta lakabını götürmüştür. Buradaki Hasta sözü bugün Güney Azerbaycan’daki soydaşlarımızın kullandıkları ‘yorgun’ ne de edebi dilimizdeki ‘nahoş’ sözünün karşılığı olmadığını belirtir. O, Hasta Hasanın tevazukar kişiliği üzerinde durarak kendisinden önce gelmiş âşıklar hakkında çok söz söylemiş olduğu halde kendisi hakkında tevazukarlık göstererek “Çok âşıklar geldiği, Hasta Hasan yüzde bir” [Şamilov 2012a: 23-25]. Kitabın son 184 sayfasını aşığına ait geraylı, koşma, divani, muhammesler, tecnis ve deyişmelerden örneklere ayrılmıştır.

Özellikle Cenubi Azerbaycan meselesine farklı yaklaşır. İran’da yaşamakta olan Türkler konusuna özellikle de İran’da yaşamakta olan Kaşkay Türklerine biraz daha farklı bir ilgi ile yaklaşır. Malum olduğu üzere Kaşkaylar İran coğrafyasında yerleşik düzeni pek tercih ettikleri söylenemez. Bu onların kabileler arasında birlik oluşturmayı zorlaştırmakta olsa da Ali Şamil Bey bu dağınıklığın ortadan kaldırılması için mutlaka bir yol olduğuna inanarak ömrünün önemli bir bölümünü Kaşkayların kültür, medeniyet ve folklorunun tanınması için gayret göstermiştir. O, Kaşkaylar ile ilgili ilk bilgileri Memmedeli Müseddik’ten edindiğini dolayısıyla söz konusu şahsı hiç unutamadığını belirtir (Şamilov 2020.16). Daha sonra Tağı İbrahimov’un

Kaşkaylar ile ilgili kitabının Kaşkaylar ile ilgili bilgi hazinesini genişlettiğini açık yüreklilikle dile getirir. Ayrıca yazarın Kaşkayla alakalı yazılmış bir bibliyografyaya da söz konusu bu kitabının önsözünde yer vermiş olması Kaşkay Türkleri hakta araştırma yapmak isteyen alimlere yeni sınırlar kapısını aralamıştır.

Malum olduğu üzere Kaşkaylar konuşulan dil özellikleri bakımından Azerbaycan, özellikle de Türkiye Türkçesine büyük bit benzerlik göstermektedir. Ali Şamil Bey, bu konu üzerinde titizlikle durarak, uzak coğrafyada dahi olsa Kaşkayların Anadolu ve Azerbaycan medeniyetine olan yakınlığı üzerinde durarak ortak bir dil ve medeniyet oluşturulması yönünde gayret göstermiştir.

Ali Şamil, Kaşkaylar ow işaresinden de yararlandıklarını, bunun dilimizdeki v sesinden farklı bir sesi bildirmek için kullandıklarına işaretle Ywaş (yavaş), Yowa (Yuva), Sowu (soğuk), Towa (Tava), yowumak (ovmak), yowuk (yakın) şeklinde örneklendirir (Şamil 2020:13). Onun Kaşkay Geleneksel şiirlerinden örneklerin verilişi sırasında izah yapmamasını “söz konusu şiirlerin dilinin 18-19 yüzyılda yaşamış Azerbaycan şair ve Aşıklarının dili ile hemen hemen aynı oluşu” nedeni şeklinde açıklaması gerçekten önemli ve dikkate değer bir durumdur. (agy, s.14)

Şamil, İran ziyaretlerinde sosyolojik bir bakış açısıyla mevcut yaşamı gözlemleyerek İran’da İslam rejimini elde bayrak eden muhafazakarlar kadınların sahneye çıkmalarına, okumalarına muhtelif bahanelerle engellemekte olduklarını ancak Kaşkayların çok vaht bu kaydalara amel etmediklerini, musiki kolektiflerinde kadınlar ve kişiler

bir yerde çalıp okuduklarının altını özellikle çizer. (agy, 27) Böylece İran kadınıni Türk kadını nezdinde yiğitlik ve estetik güzelliklere bir abide olarak değerlendirir. Türk kadınının yaratıcı meziyet sabır ve zarifliğine değişik acılardan değinir.

Onun Kaşkay adını taşıyan çalışmasının son kısmında birtakım atasözleri, Bayatılar Merasim ve halk nağmelerinin yanı sıra Mirze Mezun (Mehsun), Yusuf Ali Bey, Xosrov Bey Geraganlı, Mehemmed İbrahim, Kul Oruç, Hüseyneli Bey Bayat, Nimetullah Bey Rehimli, Eli Şaylı, Hacı Messi Han Karaçaylı, Hemrah gibi halk şairlerinden numuneler vermesi Kaşkay medeniyetinin zenginliği ve aşık edebiyatının ne denli uçsuz bucaksız bir derinliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Dikkat merkezimde kalan hususiyetlerinden mizahi bir kişiliği de var. Bazen çok ciddi dinler gibi görünüyor ancak sonunda mizahi bir söylemle kapalı bir mizah yapmayı da seviyor. Adeta Celil Mehmetgulizade ya da Sabir dünya görüşünden esintiler sunmakta. Ancak bunu yaparken de ince bir hat kullanıyor. Bu onun aynı zamanda müdrikliğinin göstergesidir. Fazla konuşmayan, konuştuğunda az ve öz konuşan bir bilge. Adeta sönmüş bir volkanik dağ gibi içten yanmaya devam etse de bunu dışa vurmuyor.

Ali Şamilov'un ilgi alanı Türk halklarının problemleridir. Azerbaycan dışında yaşamakta olan kardeş Türklerin siyasi, sosyal problemlerinin yanında onların edebiyatları, kültür ve medeniyetleri de önemli bir yer tutar. Adeta bir kültürel elçi konumunda görür kendisini. Türk halkları

arasında kurulacak sağlam kültürel bağların aynı zamanda ileride siyasi birliğin sağlamlaşmasında çok büyük payının olacağı inancında bitmek tükenmek bilmeyen bir efor sarfeder.

Edebi yaratıcılığı rengarenk olup, Türk dünyası albümü gibidir. Basından, folklor, edebiyata, tarihten siyasete kadar yaşamın hemen her alanında gösterdiği mücadele onu her gecen gün biraz daha ölümsüzleştirir. Adeta edebiyatımızın enerjik Köroğlusunu yapmaktadır.

Türkiye’de neşrolunan Milli Folklor (1999), Erciyes (1999), Bilge (1997), Biliğ (2002), Türk Dünyası (2002), Türk Yurdu (2008) ve Avrasya (2003) gibi süreli yayınlardaki makaleleri ile birçok alanda ilgi çeken yazıları yayınlandı. O, bu yazılarıyla birçok makamlara tokundu. Etrafa taşan bir sel taşkını gibi geniş bir coğrafyayı gıdalandırmaktan geri durmuyor.

Verdiği söze riayet eden, güvenilir bir dost. Üzerine aldığı görev ve sorumluluğu hakkıyla yerine getiren saygın bir insan. Zamanında randevularına giden, dakik bir şahsiyet. Paylaşımçı. Karşısındakinin mutlu olabilmesi için elinden geleni esirgemeyen naif ve bilge bir insan. Zamanın bilinmeyenlerinden bıktırmadan insanı alıp bilinmezliğin girdabından aydınlığa çıkarıyor.

Sakin duruşu onun siyasi geçmişini perdeler gibi görünse de bir dönemin görünmez izleri kendini aşkar ediyor. “Siyasetçi fazla konuşmaz öz işini yapar şiarına uygun bir davranış sergiler”. Ali Bey müdrük alim tecrübesi ile kendini siyasetten çok ilim ile göstermeye çalışıyor. O,

adeta Türk coğrafyasında gönüllere serinlik dağıtan bir ilim adamıdır.

“Kuzey Kıbrıs (Ben, Böyle Gördüm)” kitabı adaya gerçekleştirmiş olduğu üç ziyaret esasında oluşturulmuş. Bir tanıtım kitabı olarak düşünölmüş olan bu çalışmada gayri müeyyen sebepler nedeniyle tarihi abideler, coğrafya, doğa güzellikleri gibi konulara değinemediğini ifade etmekte bir nebze bu açığı siyasi olaylara yer vermek suretiyle gidermeye çalıştığını görüyoruz. Buna neden olarak bu çalışmasının 2000 yılında yayınlanmasının düşünölmelerini gösterir (Şamilov 2001:4). Elçibey zamanında Kıbrıs'ta resmi bir sıfatla bulunmuş olsa da o resmîyetten ziyade konulara sosyolojik yönden bakıvermiş, Azerbaycan Türklerinin diğerkardeş Türk halkları ile sağlam bir bağ oluşturulması adına elinden geleni esirgememiştir. Söz konusu bu kitap Akdeniz'de yerleşmiş bulunan Kuzey Kıbrıs'ı tanıtmak amacıyla yazılmış bir seyahat ocerkidir. Adanın tarihi, özellikle de son on yıllık peryotunda meydana gelmiş olan siyasi durumuna daha çok dikkat edilmiştir. Kitapta hatıra söyleşileri daha çok yer tutmaktadır

Şamilov'un bu kitabında titiz bir gazetecilik örneği sergilemiş olduğunu anlatımlarının yanı sıra Rauf Denkaş ile yapmış olduğu röportajdan da açık şekilde görmüş oluruz. Publisistik gazetecilik yanı onun okuyucular arasında dikkatli şekilde takip edilmesine zemin oluşturmuştur. Türk Dünyasını baştan sona şehir şehir, köy köy gezerek doğrudan gözlemlerde bulunmuş, gezdiği ölkelerde Türk topluluklarının dil, edebiyat, görsel ve estetik sanatıyla yakinen ilgilenmiştir.

Kıbrıs'ın tarihi, sosyal ve siyasi durumu hakkında kayda değer notlar düşmüştür. O'nun Kıbrıs'ı siyasi konjonktürel bakımdan Karabağ'a benzetmesi (Şamilov 2001: 19...vd) ilginç ve dikkati çekici bir durumdur. Yazar bu başlık altında adeta iki halkın tarihsel olarak benzer bir süreci yaşadıklarına işaretle söz konusu ülkenin tarih, edebiyat ve ortak kültürel değerler bakımından birbirinden ayrılmazlığına işaret eder.

Kendi adına bir şeyler olmasından ziyade Türklük ülküsü kişiliğinde ağır basmış, bu nedenle adeta Türk dünyasının bir kahramanına dönüşmüştür. Aynı zamanda bir Sempozyumşunas olan Ali Bey, Türk halkları içerisinde yitip tükenmeye yüz tutmuş Türk kökenli halkların edebiyatımıza yeniden kazandırılması yönünde ciddi bir efor sarf etmektedir.

Bu bağlamda Suriye'ye yapmış olduğu bir ziyaret sonrasında kurduğu dostluklar ve yaptığı incelemeler sonucunda Dünya Türkleri için pekte bilinmeyen bir başka konuya, Suriye'nin Golon tepeleri ve etrafında yaşamakta olan Colan Türkmenleri dikkat merkezinde olmuştur. Türkmen terimi Irak'ta, Suriye'de, İran'da, Türkiye'de Türkmen ya da Türkman şeklinde ifade edilirler (Şamilov 2014:7).

Kitapta Colan bölgesinde yaşamakta olan soydaşlarımız Türkmenlerin talihinden, onların tarihinden ve adet-anelerinden söz edilmektedir. Zira "günümüzde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Colan Türkmenlerinin sayısı bazı kaynaklara göre 50-60 bin arasındadır. Genel anlamda bakıldığında esasen bugün Suriye coğrafyasında 3,5 milyon Türk yaşamakta olsa da bugün Suriye'de 3,5 milyon

Türkmen var ve onların 1,5 milyonu kendi ana dilinde konuşabilse de 2 milyon Türkmen kendi ana dilini unutmuş durumdadır. Colan bölgesinde yaşamakta olan Türkmenlerin Arapların içerisinde yaşamakta ve Arapça eğitimi almış olsalar, günlük Arapça matbuat organlarını takip ediyor, radyo ve televizyon yayınlarını izliyor olsalar da, kısacası her türlü olumsuz baskı altında yaşamak zorunda olsalar da kendi ana dillerini koruyup saklamayı başaramışlardır” (Şamilov age.,s.9).

Ali Bey de bu konuya bigâne kalmamış ve Suriye'nin Colan, Bayır-Bucak, Halep vb. bölgelerinde yaşayan Türkmanların tarihinden söz açılır. Türkmanların yaşamakta oldukları yerler toponomik olarak belirtilirken aynı zamanda Türkmanların folklorlarından ve etnografik özellikleri, dilleri gibi makamları teğet geçmez. Söz konusu çalışmasının 88. sayfasından itibaren 'Colan Türkleri' çalışmasında bu konuya özel bir parantez açar. Böylece de söz konusu çalışmasında etnik bilgi ile sınırlı kalmamış, Colonların folklor, dil ve tarihleri konusunda bilgilere yer vermiştir.

Türk dünyasını bitmez tükenmez bir enerji ve kararlılıkla adımlayarak pek çok bilinmezlikleri ortaya çıkarmaya, Dünya Türkleri arasında kültürel bağların güçlendirilmesine çalışan samimi, gayretli ve mütevazı bir ilim adamından bundan başka bir şey beklenemezdi. Türk Dünyası arasında sağlam köprülerin kurulması adına bitmez-tükenmez bir efor sarf etmiş olan Ali Şamil haklı olarak bilim dünyasında tanınan, sevilen bir şahsiyet olmuştur.

O, Türk aşık edebiyatı ve kısmen de olsa siyaseti ile meraklananlar için sağlam bilgi kaynağı, müdrük bir yol

gösterici şahsiyet olarak gönüllerde yer etmesini becerebilmiş, ak sakal, bilge kişi olmuştur. Bakü'ye yolu düşenler için daima açık bir bilgi sofrası. Yazıları ayrıntılı incelendiğinde günümüzde olduğu gibi gelecekte de dikkat çekecek değerde olduğu görülür. Bu yazılar halk edebiyatı ve Türk Dünyası ile alakalı olarak çalışma yapacakların, her kesiminin ilgi göstereceği derecede sade, anlaşılır ve bilgilendirici niteliktedir. Bu da o'nun yazdıklarını tarihe ölümsüz notlar olarak düşmektedir.

Tarihten, siyasete, topografyadan halk kültürüne uzanan geniş bir dünyanın olduğu, adeta Türk dünyasını birleşmiş görmek arzusunun ne kadar içten ve samimi olduğunu göstermektedir. İnanıyorum ki Türk dünyasının siyasi, tarihi ve folklorik değerlerinin araştırılması, bir araya toplanması konusunda oldukça istekli ve samimi bir gayret göstermektedir.

Gelecek kuşaklara bu kültürel ve milli mirasın sağlam şekilde bırakılması gerektiği inancıyla durmadan koşuşturan, kültürel dağınıklığı bireysel beceri ve gücü oranında gidermeye çalışıyor. Bitmez ve tükenmez bir efor sarfederek örnek bir kişilik oluşturuyor. Genç kuşakların üzerlerine düşen sorumlulukları yüklenmeleri gerektiğine olan inancıyla örnek bir kişilik sergiliyor.

Kaynakça

Ali Şamil, (1989), "Emin Abid Sabir Hakkında", XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı Meseleleri "Elm", Bakü.

Ali Şamil, (2012a), Ahıskalı Hasta Hasan (Şiirleri ve Şiirlerinin yaranması hakkında Rivayetler, “Elm”, Bakü.

Ali Şamil, (2001), Kuzey Kıbrıs, “EAN”, Bakü.

Ali Şamil, (2014), Colan Türkmanları (Folklor Ve Etnoqrafiya Örnekleri), “Elm ve Tahsil”, BAKI.

Ali Kemali, (1981), Kara Buluttan Çıkan Ay- Telimhan, Varlık Jurnalı Sayı 25, Tehran.

Ali Şamil, (2009), Köroğlu Destanı (Ali Kemali Arşivindeki Varyantlar), “AEA”, Bakü.

Ali Şamil, (2006), Aşık İrfani'nin Ömür Yolu ve Şiirleri, Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine IV. Uluslararası Folklor Konferansı Materyalleri, C.IV, Bakü.

Ali Şamilov, (2012b), Kırım Sevgisi, Simferopol.

Ali Şamil, (2007), Sözde Birincilerden Olan Aşık Karani, Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine V. Uluslararası Folklor Konferansı Materyalleri, C.V, Bakü.

Ali Şamil, (2020), KaşKaylar ve onların folkloru, Bakü.

Ali Şamil, (2010), Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı Tetkikler, (AŞHET), C.XXXI, Bakü.

Ali Şamil, (2000), Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı Tetkikler, C.IX, Bakü.

Dulatov Mırcakıp, (1991), “Tarşılık Halimiz Hakkında Az Münacat”, Şıgarmaları, Hz. Murat. Marat Absemetov ve Gülnar Dulatova, Almatı.

Pirmanov Adilcan ve Kareyeva Aycan, (1997), Kazak İntelighetsiyası, Almatı

Prof.dr.Pərvanə MƏMMƏDLİ

AMEA Nizami Gəncəvi adına

Ədəbiyyat İnstitutu

TÜRK XALQLARI SEVDALISI

Əli Şamil sanki, bir türk şamanıdır. Diyar-diyar, oymaq-oymaq yaxın uzaq bilmədən iraq düşmüş qədim türk yurdlarını gəzib onları tanıdır. Pas qıfıllı qapılara açar salıb, susdurulmuş dilləri danışdırır. Dili, kimliyi, kultürünü unutdurulan “manqurtlaşdırılmış ölü canlar”ı ovsunlayıb dirildir. Bu zaman xeyir-duasını əksik etməyib, onlara əsil adlarını,soylarını söyləyir...

Türk xalqlarının eyni kökdən, soydan olması fikrini sovet dövründən cəsərət göstərib dəstəkləyən, bu yolda mücadilə aparan Əli Şamil... Ömrünü Türklük anlayışının bütün aspektlərinin aydınlaşmasına həsr edib.

Əli Şamillə ilk dəfə ötən əsrin 90-cı illərinin sonlarında keçirilən bir elmi konfransda tanış olmuşduq. Bizi birləşdirən ortaqlarımız çox idi. Türk dünyası, Güney Azərbaycan və s.

Əli Şamil pərdə arxasında olmağı tərcih edənlərdəndi.Yəni, görülən işin bir növ rejissyoru olmağa üstünlük verənlərdəndi. Şöhrət, ad-san, tərifi ona çox yaddır. Onun 2000-ci illərdə Azərbaycan radiosunda apardığı “Deyilən söz yadigardır” verilişinin dəfələrlə qonağı olmuşam. Anlaşdığımız mövzular da, mübahisə etdiyimiz anlar da olurdu.

Azərbaycan Enciklopediyasında işlədiyi dövrdə ona ayrılmış otağı həmişə qələbəlilik olardı. Orada vaxtaşırı, yeniliyə meylli, döyüşkən və türkçü ruhlu universitet tələbələrindən tutmuş, müxtəlif yaş və peşə sahiblərini görmək mümkün idi. Onları millətində olan sevgi birləşdirirdi.

Əli Şamil gözəl müəllim, pedaqoqdur. Onu həmişə elmə, gerçək tariximizə, mədəniyyətimizə maraq göstərən, coşqun və çalışqan gəncləri başına yığıb danışan gördüm. Evdə uşaqlar da Əli müəllimi tanıyırdılar, saatlarla apardıığımız elmi söhbət və mübahisələr uşaqlarda da bir iz qoysun deyə aşağı sınıfdə oxuyan övladlarımı da oraya özüm-lə aparmağı məsləhət görər, uyğun kitablar tapıb bağışlayardı.

Əli Şamil Türk dünyasının canlı ensiklopediyasıdır. Bütün ömrünü türklüyə – Türk Birliyinə həsr edən bir araşdırıcıdır. Belə bir cəhət Azərbaycanda yalnız cavan yaşlarında həyatı tərəkətmiş Ənvər Börüşoy da vardı. Ənvər bəy də da bütün Türk dünyasını gəzib-dolaşmış çox bilgili insanlardan biri idi.

Əli müəllimlə bir çox yerli və xarici elmi konfranslarda olmuşuq. Hər zaman da fərqli və maraqlı məruzələr edib. Bəzən özü iştirak edə bilməsə də haqqında danışılıb, hətta əsərləri araşdırma mövzusunda çevrildiyinin şahidi olmuşam.

Türkləri tarix boyu ortaq mifik yaddaş, ortaq kəltür birləşdirmişdir. Əli Şamil məhz bağlılığı əsas götürmüş, uyğur, qaqaüz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı, Colan Türkmanları folklor və etnoqrafiya örnəkləri, Quzey Kıbrıs haqqında çox qiymətli əsərlər yazmışdır.

Əli Şamilə görə, Baba Kuhi Bakuvi Azərbaycanda ilk folklor araşdırıcısıdır. Özünü Baba Kuhinin varisi sayan folklor araşdırmaçısının onlarla dəyərli tədqiqatları var. Belə ki, Aşıq İsgəndər Ağbabalı, Axısqaqlı Xəstə Hasanın yaradıcılığı və şeirlərinin yaranması haqqında söhbətlərini qələmə almış ayrıca kitablara yerləşdirmişdir. Çıldırılı Aşıq İrfaninin şeirlərini, haqqındakı dastan-rəvayətləri bir yerə toplayıb izah-şərhlərlə nəşr etdirmişdir.

Sovet dövründə ədəbiyyat və mədəniyyətimizin gizlədilən və göstərilməyən tərəflərini öyrənən və araşdıran ziyalılardan olub Əli Şamil bir-birindən ayrı salınmış türk xalqlarının başına gələn tarixi müsibətləri açıb göstərib. Haqsızlığa uğrayan və vətəndən sürgün edilən axısqaqlı türklərinin, qırım və başqa türklərinin deportasiya səbəblərini araşdırıb, ayrıca kitablar həsr edib.

Azərbaycan, Başqırdıstan, Tatarıstan və Çuvaşiya. Doğu və Batı Türküstan, Krım, Qaqauz eli və Balkanlar, Quzey Qafqaz və Sibirdə yaşayan türksoylu xalqların folklor örnəklərini arayıb araşırılmışdır. Onun Türk xalqlarının tanınmış adamları silsilə yazılarında 200-dən artıq insanı tanıtmışdır.

Əli Şamilin "Uyğur, qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı" kitabında Azərbaycanda az öyrənilmiş uyğur, qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı haqqında məqalələrə yer verilib. Yazılarda xalqların tarixindən, onların bir-birindən uzaqlaşdırılması və azsaylı xalqları yox etmək və ya əritmək siyasətindən söz açılır.

Kitabın girişində müəllif yazır: “Bu kitabı 1920-ci illərdə Bakıda yaşamış, Vahid Türk-Tatar Dövləti qurmaq istədiklərinə görə 1937-1938-ci illərdə Sovet rejimi tərəfindən şəhid edilmiş kırımlı Bəkir Çobanzadəyə, özbəkistanlı Xalid Səid Xocayevə, tatarıstanlı Əziz Ubaydullinə, azərbaycanlı Əmin Abidə və onların məsləkdaşlarına ithaf edirəm”.

Azərbaycanda hər zaman rejimə qarşı dirəniş göstərənələr olmuşdur. Onlar ağır işgəncələrinə baxmayaraq öz sözlərini cəsarətlə demiş, xalqın haqqını müdafiə etmişlər.

Əli Şamilin həyat yoldaşı Əzizə Şamillə birlikdə hazırladığı “Dissident sorağında” kitabı Azərbaycanda 1956-1986-ci illərdə hakimiyyətdə olmuş rejimə qarşı etiraz səsinə ucaldan insanların həyatından bəhs edir. Kitabda altmışa yaxın insan haqqında qısa bilgi verilir.

Müəllifin “Türkçülüyn qurbanları” (Qazaxıstan) adlı kitabında XIX-XX yüzillərdə rus-sovet işğalçılara qarşı döyüşmüş, eləcə də düşmənin güclü olduğunu bilərək onunla əməkdaşlıq etsələr də, gizləndə xalqın mənəfeyi naminə çalışmış qazax vətənsəvərləri haqqındadır.

Kitaba Qazaxıstanın şərqində-doğusunda, Çin işğalı altında qalmış Doğu Türkünstanda müstəmləkəçilərə qarşı savaşımış Osman Batur və çox gənc yaşlarında faciəli şəkildə öldürülmüş, şair Lutpulla Mütəllip haqqında yazılar yer alır.

Əli Şamilin Qaşqaylarla bağlı maraqlı yol qeydləri və ədəbi bilgilərlə zəngin olan “Qaşqaylar və onların folkloru” əsəri 2020-ci ildə çapdan çıxmışdır.

Qaşqaylar ümumiyyətlə, mübarizliyi və döyüşkənliyi ilə seçilən elat bir xalq kimi tanınır. Sayları üç milyonu

aşan Türk dünyası coğrafiyasının ən güney ucunda yaşayırlar. İranın güneyində, indiki Fars əylətində və ətrafında məskunlaşmışlar. Qaşqayların bir hissəsi farslar arasında assimlə olduğundan ana dilində danışa bilmir. Lakin musiqiyə və şeirə çox bağlı olduqlarından şirin ləhcələrini, folklor və adət-ənənələrini qoruyub saxlaya bilmişlər.

Mən Əli Şamilin bu kitabından bir qədər ətraflı bəhs etmək istəyirəm.

Kitabda Qaşqay elindən toplanmış folklor nümunələri: ata sözləri-zərbül-məsəllər, bayatılar – asanaklar, mərasim nəğmələri, xalq mahnıları, yanılmaclar - dil oyunları, tapmacalar, inanclar, lətifələr, nağıllar, yer almışdır. Əsərdə eyni zamanda dastanlardan parçalar verilir və bir çox el şairlərindən bəhs olunur.

Qaşqay türkləri tarixən döyüşkən, comərd, azad ruhlu olmaları ilə fərqlənilər. Ərəblər arasında qaşqaylara tən gələn yalnız taureq adlı tayfalarıdır. Çox maraqlıdır ki, XX əsrdə avtomobil sənayesində liderliklərini saxlayan almanlar ən yüksək sürətli maşın brendlərini məhz “Qaşqay” və “Taureq” adlandıırıblar.

İranda türklərin yaşadığı ərazilər xalq yaradıcılığının ən zəngin qaynağı, aşıq ənənəsinin ən canlı bölgəsi olduğu nəzərə alınarsa, burdakı folklor araşdırmalarının nə dərəcədə dəyərli olması öz-özlüyündə göz önünə gəlir. Türk ulusunun İran boyu geniş yayıldığı bölgələr zəngin folklor incələrinin beşiyidir.

İranda vahid bir toplum təşkil edən, türk ellərini inzibati ərazi bölgüsü bəhanəsi ilə bir-birindən ayrı salıb, fars mühitinə uyğunlaşdırmağa çalışmışlar. Başlıca məq-

səd dili və mədəniyyəti yasaq edilmiş, ayrı-ayrı inzibati-ərazi vahidlərində yaşayan böyük bir xalqı farslaşdırmaq idi. Bütün bunlar Qaşqay tayfalarından yan keçməyib.

Qaşqay elinə səfər edən Əli Şamil Şirazda türkcə yazıb-yaratmış şairlər haqda yazır: "Qaynaqlarda Şirazda yaşamış, Türkcə yazıb-yaratmış şair və alimlər haqqında xeyli bilgi var. Baba Kuhinin, İmadəddin Nəsiminin Şiraza getmələrini də təsadüf saymaq olmaz. Görünür, orada onları anlayan, sevən bir ədəbi mühit varmış".

Əli müəllim Şahin Mustafayevin və Möhsün Nağısoyun araşdırmalarına əsasən yazır ki, yalnız indi deyil, orta əsrlərdə də Şirazda yaşayan Türklərin sayı heç də az deyilmiş.

O, Şirazla bağlı olan Azərbaycanlı filosof şairlərdən Yusif Qarabağini tanıdıb yazır: "XVI əsrdə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində ruhani ailəsində doğulan Yusif Məhəmmədcan oğlu Məhəmmədşahi Qarabaği elmin nəzəri sahələrindən çox praktik məsələlərə diqqət yetirən alimlərdən olmuşdur. Əmirlər, sultanlar, vəzir-vəkillər, saray əyanları və divan üzvləri ondan məsləhət almış, hüquqa, dövlətin idarə olunmasına dair yazdığı əsrlərdən istifadə etmişlər.

Yusif Qarabağinin türkcə yazdığı şeirlər yüksək bədii dəyəri və dilinin aydınlığı ilə seçilir:

Ürəyim qana doldu, bu qan da olmalıydı,
Cövrünlə bundan yaxşı daha nə olmalıydı?

Əli Şamil Qaşqay şairləri haqqında bilgi verən qaynaqları tanıtmağı gərəkli bilir. Bunlar Mahmud İskəndərinin “Şeir və şairi dər ile Qaşqay” (Qaşqay elində şeir və şairlər) və Şahbaz Şahbazinin “Qaşqai şiiri və asar-i şüara-yi Qaşqayi” (Qaşqay şeiri və Qaşqay şairlərinin əsərləri) kitablarıdır. Tağı İbrahimovun (Şahin) də doktorluq dissertasiyasında və “Qaşqaylar” kitabında yuxarıda adını çəkilən müəlliflərin əsərlərindən yararlandığını qeyd edir.

Kitabda Qaşqay aşıqları ilə bağlı Furud Görginpur dilindən öyrənirik ki, Qaşqay aşıqlarının sayı olduqca çox olub. 1953-cü ildə el quruluşunun dağıdılması aşıqlara da ağır zərbə vurub. Onların çoxu dolanışıq çətinliyindən, yoxsullaşdıqlarından sənətlərini, peşələrini buraxmağa məcbur olublar və sayları gündən-günə azalıb.

Qaşqay aşıqlarının Azərbaycan aşıqları ilə əlaqəsi haqqında Furud Görginpur bildirir ki, “Qaşqay musiqisi xüsusi müstəqilliyə malikdir. O, başqa xalqın, elin, tayfanın musiqisinin təsirində deyil. Lakin Qaşqay aşıq musiqisi Azərbaycan aşıq musiqisi ilə demək olar ki, eynidir.

Aşıqların musiqisi geniş yayılmış qədim musiqidir. Aşıqlar şənlik, şadlıq və qəm gətirən hər hansı bir hadisəyə münasibətlərini şeir və mahnı ilə bildiriblər. Onlar məclislərdə dastan danışmağı çox sevirlər...

Çox maraqlıdır ki, Qaşqay aşıqları ilə Azərbaycan aşıqları arasında müştərək mahnılar vardır. Məsələn, Qaşqay aşıqlarının Koroğlu dastanındakı şücaət, igidlik, mərdlik, qəhrəmanlıq məsələləri Azərbaycan aşıqlarının Koroğlusunu ilə eynidir. Qaşqayların “Kərəm”, “Məsum”, “Mahmud” mahnılarını çox cüzi fərqlə Azərbaycan aşıqla-

rının ifasında eşitmək olar. “Səhər avazı”, “Cəngnamə”, “Məhəmməd Tahir bəy”, “Samsam” mahnıları köhnə aşıq melodyalarıdır. “Koroğlu”, “Mahmud və Sənəm”, “Mahmud və Nigar”, “Baş Xosrov”, “Həlilə Xosrov”, “Bisutun”, “Gəraylı”, “Baş gəraylı” Qaşqay aşıqlarının hazırda istifadə etdiklər mahnılar və qoşmalardır”.

Əli Şamil bu kitabda Mirzə Mezun (Məhzun), Yüsüfəli bəy, Xosrov bəy Qərəqanlı, Məhəmməd İbrahim, Qul Oruc, Hüseyinli bəy Bayat, Nemətullah bəy Rəhimli, Əli Şaylıdan, Hacı Məssi Xan Qaraçaylı, Həmrah kimi Qaşqay el şairlərini yaxından tanıdır, yaradıcılıqlarından örnəklər verir.

Əli Şamil Qaşqayların ədəbiyyatındakı şeir şəkilləri nəzər salıb bunun o qədər də çox olmadığını vurğulayıb yazır: “Onları sıralasaq birinci yeri bayatılar tutur. Qaşqaylar ona asanak deyirlər. Ondan sonra gəraylılar gəlir. Əsasən musiqinin müşayətilə oxunur. Gəraylılar oxunan musiqidə üç yerə ayrılır: gəraylı, baş gəraylı və basma gəraylı. Qoşmaya çox vaxt qəzəl deyirlər. Şah Xətai adlandırdıqları janr bizim aşıq şeirindəki divani ilə eynidir. Məhəmməd Hüseyin Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poeması nəşr edilib yayıldıqdan sonra bu qəlibdə də şeir yazanların sayı artıb. Mənsur Şah Məhəmmədi Dena dağına həsr etdiyi şeirini belə başlayır:

Qismət oldu Dena, gəldim döşünə,
Səcdə qiləm torpağına, daşına,
Nəzər salam qamətinə, başına,
Qucaq aç ta girəm gənə qoynuna,
Ana kimin mən əl salam boynuna.

İkinci Dünya Savaşından sonra ədəbiyyata gələn gənclərin bir çoxu sərbəst vəzndə yazmağa başlayıblar.

Savaşlarda uduzmayan Qaşqaylar artıq XX əsrdə diplomatiyada, danışıqlarda uduzurdular. Hazırda onların toxuduqları xalça və kilimlər xarici ölkələrə İran və ya Şiraz məhsulları kimi ixrac olunurdu. Bu günün özündə də Qaşqaylar toxuduqları xalça və kilimlərdəki naxışları Türk xalqlarındakılarla qarşılaşdırır, onların anlamını izah edir, mifik təfəkkürlə bağlılığına dair maraqlı fikirlər söyləyirlər.

Ümumtürk düşüncəsini günümüzədək daşıyan, mədəniyyət tariximizi yaşadan sənət əsərlərinin başqalarının adına çıxmasından doğan rahatsızlıqlarını da tez-tez dilə gətirir, haqlarının tapdanmasına passiv də olsa etirazlarını bildirirlər.

Qaşqay eli özündə müxtəlif tayfa, tirə və nəslə birləşdirdiyinə görə, onların xalça və kilimlərinin naxışı kimi dialektlərin də, folklorunda da bir rəngarənglik var. Əli Şamil böyük ürək ağrısı ilə yazır ki, bölgədə indiyədək ciddi və elmi əsaslarla nə folklor nümunələri toplanıb, nə də dialektlər öyrənilib. Necə deyərlər, dünyasını dəyişən hər bir Qaşqay qarısı, qocası özü ilə zəngin bir kitabxanayı torpağın altına aparıb. Çünki vaxtında onları dindirən, bildiklərini yazıya alan, kağıza köçürən, qoruyub saxlayan olmayıb. Təkəmsəyrək toplanılan folklor nümunələri də elmi əsaslarla pasportlaşdırılmayıb.

Assimilasiya sürətlə getdiyindən Qaşqay folkloru da məhv olmaqdadır. Dünya mədəniyyətinin bir parçası beynəlxalq təşkilatların, mədəniyyət mərkəzlərinin gözü qar-

şısında əriyib gedir. İran İslam Respublikası qapalı ölkə olduğundan bir çox beynəlxalq qurumlar da buna müdaxilə edə bilmir.

Aşıq sənətinin Qaşqay yurdunda dil, ədəbiyyat, musiqi və bu kimi dəyərlərin yaşamasında müstəsna rolu olmuşdur. Ana dilində yazılı ədəbiyyatın inkişafına dövlət səviyyəsində imkan olmadığı üçün uzunmüddətli tarixi dövrlərdə aşıqlar milli ədəbiyyatın, dilin və düşüncənin xalq arasında geniş yayılması, hafizələrdə hifz olunması mənasında əvəzsiz xidmət göstərmişlər. Qaşqaylar bu gündə aşıq ənənəsini milli-mənəvi varlıq, dil və mədəniyyətlərinin təminatçısı, qoruyucusu olaraq görür, dəyərləndirirlər.

Yəqin ki, elə bir türksoylu xalq yoxdur ki, Əli müəllimin siyahısına düşməsin və onu tanımasınlar. O Azərbaycanla Türk dünyası arasında həmişə bir körpü olub və bu işi şərəflə yerinə yetirir.

Dos.dr. Sürəyya SULTANOVA

Bakı Dövlət Universiteti

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrası

YAŞAM TARİXÇƏSİ

Tanınmış folklorşünas alim, türkoloq, publisist və ictimai xadim Əli Şamil (Əli Hüseyn oğlu Şamilov) mürəkkəb həyat yolu keçmiş, zəngin həyat tarixçəsi yaşamışdır. 1948-ci il iyun ayının 5-də Ermənistan SSR-in Basarkeçər rayonunun İnekdağ kəndində anadan olmuş, 1962-ci ildə həmin kənddə səkkizillik, 1965-ci ildə Zod kəndində onbirillik orta məktəbi bitirmişdir.

Orta məktəbi bitirdikdən sonra bir müddət Sumqayıt şəhərində yaşamış və zavodda fəhlə işləmişdir. Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) jurnalistika fakültəsinin əyani şöbəsində oxuyduğu illərdə (1968-1973) tələbə elmi cəmiyyətinin tədbirlərində, müxtəlif konfranslarda fəal iştirak etmişdir. Fakültə Tələbə Elmi Cəmiyyətinin sədri və universitet Tələbə Elmi Cəmiyyəti sədrinin müavini kimi fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Universiteti uğurla bitirdikdən sonra 1973-cü ildə təyinatla Naxçıvan MSSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin, Naxçıvan MSSR Nazirlər Sovetinin və Naxçıvan Vilayət Komitəsinin orqanı olan "Şərq qapısı" qəzetində işləməyə göndərilmişdir. Bu, onun bir jurnalist kimi yaradıcılığının

və publisistik fəaliyyətinin ən qaynar dönəmlərindən birini təşkil etməkdədir.

“Şərç qapısı” (Sovet Naxçıvanı) qəzetində redaksiyanın tapşırığı ilə məqalələr yazmaqla yanaşı, işlədiyi mətbuat orqanı üçün hərbi vətənpərvərlik, tarixi-siyasi mövzularda, Sovetlər Birliyinin müttəfiq və müxtar respublikaları haqqında və başqa mövzularda səhifələr hazırlamaqla yanaşı, SSRİ-dəki Muxtar Respublika və Muxtar Vilayətlərlə birbaşa əlaqə yaratmaq və Naxçıvan bölgəsini tanımaq, təbliğ etmək məqsədilə orada nəşr edilən qəzetlərlə səhifə mübadiləsi təşkil etmişdir. Onun hazırladığı “Elimizin söz boxçası” səhifəsi böyük oxucu marağı qazanmaqla yanaşı, muxtar respublikada folklor örnəklərinin toplanmasına diqqəti xeyli dərəcədə artırmış və bunun ardınca rayon qəzetləri də xalqdan toplanmış folklor nümunələrini nəşr etməyə başlamışdır.

Sovetlər Birliyinin son illərindən başlayaraq xalq hərəkatının fəallarından birinə çevrilən Əli Şamil gizli dərəcələrin, AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatı məclisinin və idarə heyətinin üzvü seçilmişdir. Bu illərdə o, Naxçıvan Vilayət Həmkarlar İttifaqları Şurasının orqanı olan “Ağrıdağ” qəzetinin, AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatının orqanı olan “Varlıq” və “Günay” qəzetlərinin təşkilatçılarından və əsas yazarlarından biri olmuşdur.

1993-cü ildə Bakıya gələrək Azərbaycan Ensiklopediyasında “Uşaq ensiklopediyası” qrupuna (Onun rəhbərliyi ilə hazırlanan “Uşaq ensiklopediyası”nın üçüncü cildi 1999-cu ildə nəşr olunmuşdur) və “Türk dünyasının məşhurları” qrupuna rəhbərlik etmişdir. “Türk dünyasının

məşhurları" sözlüyünü (Ədalət Tahirzadə ilə birlikdə) çap etdirmişdir.

Əli Şamil 1998-ci ildən Azərbaycan Milli Elmər Akademiyasının Folklor İnstitutunda çalışır. İnstitutun keçirdiyi yeddi "Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə" Beynəlxalq Folklor Konfransının, eləcə də 17-18 oktyabr 2009-cu ildə Türkiyənin Bolu şəhərində Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi (BAMER), Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, Özbəkistan Respublikası Fənlər Akademiyası Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun birgə keçirdiyi Birinci Uluslararası Koroğlu, Bolu Tarix və Kültürü Simpoziyumu, 1-3 dekabr 2011-ci ildə Quzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətinin Qazimağusa şəhərində AMEA Folklor İnstitutu ilə Doğu Akdeniz Universitetinin təşkil etdiyi beynəlxalq sempozyumu, 18-21 aprel 2012-ci ildə AMEA Folklor İnstitutu, İ.Cavaxışvili adına Tbilisi Dövlət Universiteti, Türkiyənin Ərdahan Universiteti, Qafqaz Universitetlər Birliyi, Türk Dünyası Mühəndislər və Məmarlar Birliyi və Valeh Hacılar Uluslararası Elmi-Mədəni Tədqiqat Fondu ilə birgə Gürcüstanın paytaxtı Tbilisi şəhərində keçirilən "Qafqaz xalqlarının folkloru və linqvokulturologiyası" adlı Beynəlxalq Elmi simpoziyumu təşəbbüsçülərindən və təşkilatçılardan dır. Yalnız bir qisminin adı çəkilən tədbirlərin yüksək elmi səviyyədə keçirilməsi onun ciddi, fədakar əməyi sayəsində mümkün olmuşdur.

Əli Şamil 2007-ci ildən AMEA Folklor İnstitutunda Xarici ölkələrlə əlaqələr bölməsinə rəhbərlik edir. Onun bu

sahədəki fəaliyyəti institutun uluslararası əlaqələrinin genişlənməsində önəmli rol oynamışdır.

Əli Şamilin yaradıcılığı son dərəcə zəngin və çoxcəhətli dir. Belə ki, alim folklorşünaslıq, klassik ədəbiyyat tarixi, çağdaş ədəbiyyat, mühacirət ədəbiyyatı, Güney Azərbaycan ədəbiyyatı, türkologiya və publisistika sahəsində əmək sərf etmiş, ciddi yaradıcılıq örnəkləri ərsəyə gətirmişdir. Onun müxtəlif yaradıcılıq sahələri ilə məşğul olması formal səciyyə daşımır, elmin və publisistikanın bəlli istiqamətlərinin canlandırılması, araşdırmalardan kənar qalan məsələlərə diqqətin yönəldilməsi baxımından maraqlıdır.

Azərbaycanın görkəmli ədəbiyyatşünas alimi, şairi Əmin Abidin ədəbi-bədii yaradıcılığının öyrənilməsində, tanılmasında Əli Şamilin fəaliyyəti diqqəti şəkəməkdir. O, uzun illərinin axtarışlarından sonra “Gültəkin” imzasının Əmin Abidə məxsus olduğunu aşkarlamış, bununla da milli istiqlal ədəbiyyatının qaranlıq səhifələrinə aydınlıq gətirmişdir. [Gültəkin, 1999]. Həmçinin Əmin Abidin elmi irsinin tanılması, nəşri və tədqiqi sahəsində ciddi uğurlara imza atmışdır. Belə ki, Əmin Abidin “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” və “Azəri ədəbiyyatı tarixi” məhz onun (Bədirxan Əhmədli ilə birlikdə) fəaliyyəti yekunu olaraq oxuculara təqdim edilmişdir. [Abid, 2016; Abid, 2020].

Türk dünyasının geniş coğrafiyasının canlı mənərəsi haqqında zəngin bilgilərə sahib olmaq üçün Əli Şamilin araşdırmalarının sadəcə siyahısına baxmaq yetərli dir. Belə ki, alimin “Güney Azərbaycan türklərinin, Ku-

zey Kıbrıs türklərinin, Colan türkmanlarının, Uyğur türklərinin, Ahıska türklərinin, Kumıqların, Qaqauzların, Kırım tatarlarının, Noqay türklərinin, Qaşqay türklərinin folkloru, ədəbiyyatı, yaşam tərzi, üzləşdiyi problemlər və faciəli taleləri barədə araşdırma əsərləri oxucularda böyük maraq doğurur” [Məhərrəmli, 2019]. Müəllif Türk Dünyası ilə bağlı düşüncələrini “Parçalanmış Türkünstanı gəzərkən” kitabında əhatəli şəkildə əks etdirmişdir. O burada gəzdiyi, gördüyü, uluslararası elmi tədbirlərdə iştirak etdiyi Türk yurdlarını sadəcə vəsf etməmiş, həmçinin onların məruz qaldığı qlobal problemlərə diqqət yetirmişdir. Kitabı vərəqlədikcə hiss edirsən ki, “Türk xalqları soyca eyni olsalar da, onların yaxınlaşması, ortaq məxrəcə gəlməsi heç də asan deyil. Çünki insanlar keçmişdən, uzun illər davam edən müstəmləkə siyasətinin təsirindən uzaqlaşma bilmirlər. Belə ki, uzun illər Qazaxıstanda, Qırğızıstanda, Özbəkistanda, Türkmənistanda yaşamış insanlar hələ də rus dilində danışmaları ilə qürurlanırlar. Bir-iki aya öyrənə biləcəkləri doğma dillərini öyrənmək istəməzlər, çox vaxt da ana dillərinə yuxarıdan aşağı baxırlar. Zamanın gedişini də düzgün dəyərləndirə bilmirlər. Yerli xalqların dillərinin dövlət dili olmasına ruslardan daha çox müqavimət göstərirlər. Dövlət dilini bilmədiklərinə görə işdən uzaqlaşdırılmalarını milli ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirirlər” [Səfərova, 2022]. Müəllifin bəhs olunan kitabında toplanmış yazılarında, eləcə də digər məqalə və iri həcmli araşdırmalarında birliyə, bütövlüyə çağırış ruhu özünü büruzə verməkdədir.

Əli Şamilin yaradıcılığında Güney Azərbaycanla bağlı araşdırmalar ardıcıl, sistemli səciyyə daşıyır. Onun bu sahədəki tədqiqatları göstərir ki, müəllif Azərbaycanın Güneyini qarış-qarış gəzmiş, zəngin materiallar toplamış və bu istiqamətdə aparılacaq tədqiqatlar üçün böyük əmək sərf etmişdir. Müəllifin xüsusilə, İran coğrafiyasında yaşayan qaşqay türklərinin folkloru və ədəbiyyatı ilə bağlı araşdırmaları istər elmi-nəzəri, istərsə də milli-siyasi yönü ilə ciddi önəm daşımaqdadır.[Şamil, 2020]. Bu araşdırmaların başqa bir önəmi isə qaşqay türklərinin Azərbaycan və bütövlükdə Türk Dünyasında tanınması missiyasından qaynaqlanır.

Bundan əlavə, “Koroğlu” dastanının Əli Kamali tərəfindən yazıya alınmış versiyasının Azərbaycanda yayına hazırlanması da Əli Şamilin gərgin əməyi sayəsində mümkün olmuşdur. [Koroğlu dastanı, 2009]. Məhz bu versiyanın üzə çıxarılması ilə Azərbaycanın Güneyində folklor mühitinin öyrənilməsi istiqamətində olduqca ciddi addımlar atılmış, həmçinin bu sahədə görülən işlərə yön verilmişdir. “Koroğlu” dastanının bəhs olunan versiyası müqayisəli araşdırmalara yol açmış, eposla bağlı köklü problemlərin çözülməsinə imkan yaratmışdır.

Yuxarıda bəhs olunduğu kimi, Əli Şamilin orijinal araşdırmaları ilə yanaşı, yayına hazırladığı kitablar da elmi və bədii dəyəri ilə diqqəti çəkməkdədir. O hazırladığı hər bir kitabın yüksək elmi səviyyədə təqdiminə, nəşrinə çalışmış, bununla da Azərbaycan filologiya elminin zənginləşməsinə şərtləndirmişdir. Əmin Abidin ədəbi-bədii irsi ilə yanaşı, XX yüzil Azərbaycan mühacirət ədəbiyya-

tının unikal örnəyi olan B.E.Ağaoğlunun “Bildiriş” (İstanbul, Türkiyə) qəzetində yayınlanmış “Solovkidə gördüklərim” memuarı da onun Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırılmasında oxucuların mühakiməsinə verilmişdir. [Ağaoğlu, 2004].

Əli Şamilin kitab halında nəşr olunan əsərləri ilə yanaşı Azərbaycanda və ölkənin hüdudlarından kənar da çoxlu sayda elmi və publisistik məqaləsi yayınlanmışdır. Bu məqalələrin hər birində o, klassik və çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsi, ayrı-ayrı türk xalqlarının yazılı və şifahi qaynaqlarının araşdırılıb üzə çıxarılması, təbliği istiqamətində elmi- nəzəri qənaətlərini ümumiləşdirmişdir. Onun bu səpkili yazılarının təməlində əksər hallarda ciddi problem və polemikanın dayandığı aşkar duyulur.

Əlbəttə, Əli Şamil haqqında qələmə alınmış yığcam bir məqalədə onun yaradıcılığını və elmi fəaliyyət istiqamətlərini bütün yönərilə canlandırmaq mümkün deyildir. Çünki müəllifin araşdırmaya cəlb etdiyi problemlərin hər biri son dərəcə aktual, əhatəli, həmçinin öyrənilməsinə ciddi ehtiyac duyulan mövzulardır.

Ədəbiyyat

1. Abid Əmin. Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi, (Tərtibçilər və ön söz müəllifləri:fil.ü.e.d. prof. Bədirxan Əhmədov və Əli Şamil), Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2016, 240 s.
2. Abid Əmin. Azeri ədəbiyyatı tarixi // Tərtibçilər və ön söz müəllifləri Əli Şamil, Bədirxan Əhmədov, Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2020. – 304 s.
3. Ağaoğlu B.E.. Solovkidə gördüklərim. Bakı: “Günəş” nəşriyyatı, 2004. 80 s.
4. Aşıq sənətinin tarixi inkişaf yolları və Aşıq Şəmşir mərhələsi mövzusunda Beyəlxalq elmi konfransın Materialları, (5 dekabr 2013, Bakı), (Tərtib edənlər: Aynur Qəzənfərqızı, Əli Şamil), Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013, 308 s.
5. Birinci Türkoloji Qurultay: görünən və görünməyən tərəflər. Elmi sessiyanın materialları (10 iyun 2016-cı il). Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2016, -100 s.
6. Folklor və tariximiz mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. (19-20 noyabr 2012-ci il), (Tərtib edənlər: Vəfa Saleh, Əli Şamil), Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2012, 248 s.
7. Folklorun toplanması və sistemləşdirilməsi problemləri mövzusunda respublika elmi konfransının materialları (5 iyun 2013-cü il, Şamaxı), (Tərtib

- edənlər: Əli Şamil, Aynur Qəzənfərqızı), Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013, 240 s.
8. Gültekin-Əmin Abid. Buzlu cehennem. Bakı: “Günəş” nəşriyyatı, 1999, 96 s.
 9. Koroğlu dastanı (Əli Kamali arxivindəki variantlar). Bakı: “Nurlan” nəşriyyatı, 2009, 396 s.
 10. Məhərrəmli Qiymət. Türk Dünyasında yanan Əli Şamil işığı, “525-ci qəzet”, 16 noyabr 2019
 11. Milli düşüncə fədaisi. (Tərtib edənlər: Türkcay Arifqızı, Əli Şamil), Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2022, 380 s.
 12. Prof.Dr. Hacali Necefoğluna Armağan. (Düzenleme kurulu: Doç.Dr.Vladimir Pidvoyniy, Doç.Dr.Aziz Alekberli, Safiye Özkaya, Ali Şamil, Aynur Gazanfarkızı), İzmir: 2016
 13. Rəhimoğlu Arif. Dilimiz və Tariximiz. Məqalələr. (Tərtib edənlər: Türkcay Arifqızı, Əli Şamil), Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2022, 328 s.
 14. Şamil Əli. Türk xalqlarının tanınmış adamları (Ensiklopedik məlumat kitabı. Sözlük. Layihə. Ədalət Tahirzadə ilə birgə), Bakı: “Azərbaycan Ensiklopediyası” Nəşriyyatı, 1998, 84 s.
 15. Şamil Əli. Tanıdığım insanlar. Birinci kitab, Bakı: “Sumqayıt” nəşriyyatı, 2000, 156 s.
 16. Şamil Əli. Dastanlaşmış ömürlər, Bakı: “Səda” nəşriyyatı, 2001, 96 s.

17. Şamil Əli. Quzey Kıbrıs, Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, 2001, 152 s.
18. Şamil Əli. Burulğandan çıxmaq mümkündürmü? Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, 2001,152 s.
19. Şamil Əli. Aşiq İsgəndər Ağbabalı. (Əzizə Şamillə birgə). Bakı: "Səda" nəşriyyatı, 2006, 104 s.
20. Şamil Əli. Uyğur, Qaqauz, Quzey Qafqaz Türklərinin folkloru və ədəbiyyatı, Bakı: "Nurlan" nəşriyyatı, 2011, 412 s.
21. Şamil Əli. Aşiq İsgəndər Ağbabalı,(Xatirə, məqalə, məktub və sənədlərin işığında). (Əzizə Şamillə birgə). Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2012, 148 s.
22. Şamil Əli. Qırım sevgisi, QCI "Qırımdevoquvped-neşir" neşriyyatı, Simferopol: 2012, 200 s.
23. Şamil Əli. Axısqalı Xəstə Hasan. (Şeirləri və şeirlərinin yaranması haqqında söhbətlər). Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2012, 248 s.
24. Şamil Əli. Axısqalı Xəstə Hasan. (Şeirləri və şeirlərinin yaranması haqqında söhbətlər), Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2013, 272 s.
25. Şamil Əli. Türkçülüyn qurbanları (Qazaxıstan). "Elm və təhsil" nəşriyyatı, Bakı: 2013, 164 s.
26. Şamil Əli. Colan Türkmanları (folklor və etnoqrafiya örnəkləri), "Elm və təhsil" nəşriyyatı, Bakı: 2014, 142 s.

27. Şamil Əli. Colan Türkmanları (folklor və etnoqrafiya örnəkləri. Hazırlayan: Məhbubə Herişçiyən, redaktə və ətək yazıları Həsən Umudoğlu), “Dənizçin” nəşriyyatı, Təbriz, 1395(2016), 144 s.
28. Şamil Əli. Çıldırılı Aşiq İrfani (Şeirleri, haqqındaki dastan rəvayətlər), Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2016, 248 s.
29. Şamil Əli. Colan Türkmanları (folklor və etnoqrafiya örnəkləri. Hazırlayan: Məhbubə Herişçiyən, redaktə və ətək yazıları Həsən Umudoğlu, səhifə tətibcisi Mehdi Meyməndi), “Dənizçin” nəşriyyatı, (təkrar nəşr), Təbriz: 1397 (2018), 144 s.
30. Şamil Ə. Dissident sorağında / Əzizə Şamil, Əli Şamil, Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2018. – 204 s.
31. Шамиль Али. Шамиль. Азиза А. В поисках диссидентов – Баку: Издательство “Elm ve tehsil”, 2018. – 156 с.
32. Səfərova Aynurə. Parçalanmış Türküstanı gəzib tanıdıq... Bəs bütöv Türküstan? “525-ci qəzet”, 9 fevral 2022
33. Şamil Ə. Biobibliografiya. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2019. – 176 s.
34. Şamil Ə. Qaşqaylar və onların folkloru, Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2020. – 232 s.
35. Şamil Ə. Albaniya və Azərbaycanndakı albanlar. Bakı: “Köhlən” nəşriyyatı, 2021. – 276 s.

36. Şamil Ə. Parçalanmış Türküstanı gəzərkən. /Əli Şamil // Bakı: "Elm və təhsil", 2021. – 380 s.
37. Şamil Əli. Yol dəftərimdən: Quzey Qafqaz, Ukrayna, Moldova və Güney Koreya/Əli Şamil // Bakı, "Köhlən" nəşriyyatı, 2022, 326 s.
38. Uşaq ensiklopediyası. Üçüncü cild, Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, 1999, 352 s.
39. Uzaq dağların adamı. İ.Ö.Vəliyevin həyat və yaradıcılığı haqqında (Tərtib edənləri: Əli Şamil, Tənzilə Əliyeva, Lalə Hacıyeva, Nazilə Qəhrəmanova), Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, 2002, 324 s.

Dos.dr. Samirə MƏMMƏDLİ

Bakı Dövlət Universiteti

**“SOLOVKİDƏ GÖRDÜKLƏRİM” ƏSƏRİ
ƏLİ ŞAMİLİN TƏQDİMİNDƏ**

Giriş

Mühacirətdə yaradılan ədəbiyyatın araşdırılması bu gün ən aktual problemlərdən sayılır ki, bunun da çeşidli səbəbləri mövcuddur. Ən mühüm səbəb ölkənin mənəvi tarixini, mədəniyyətinin, siyasi və ictimai düşüncənin inkişaf stixiyası və dinamikasını öyrənmək və müəyyən mənada bərpa etməkdir. Bu kontekstdə ümumilikdə mühacirətin düzgün yöndə, müasir metodlarla araşdırılması mədəniyyət tariximizdəki boşluqların mahiyyətini anlamaqda oxucu və tədqiqatçılara yardım edir. Mühacirət elə bir hadisədir ki, onun “məhsullarını” (ictimai-siyasi, ədəbi-tarixi refleksiyasını) bəlli yerdə, ünvanlı formada tapa bilmərik. Bunun üçün uzun axtarışlar tələb olunur. Bəzən bizim ədəbi düşüncəmizin araşdırılması üçün çox vacib olan bir nəsnə (deyə ki, qaynaq, mənbə, əsər və sair) təsadüfən ələ keçir, kiminsə arxivində, hansı ölkəninə qurumlarının arxivindən tapılan mətnlər ilk baxışdan elə də böyük dəyər vəd etməyə bilər; bunun da səbəbi aydındır: milli-mənəvi tarixdən uzaq düşmüş mənbə, elmi, yaxud bədii əsər zamanla həm dil, həm də problemin aktuallığı baxımın-

dan köhnəlir. Ancaq araşdırma zamanı həmin məxəz, əsər, yaxud mənbə başqa bir əsərin aydın olmayan aspektlərini işıqlandırır, yaxud ədəbi düşüncənin kontekstinə elə oturur ki, birdən-birə çox sayda sual ortaya çıxır. Bizim həll edilmiş kimi güman etdiyimiz məsələlər yenidən qabarır, uzaq illərin bəlli şəraitinin mədəniyyətin bağrından qopardığı əsər öz sözünü deyir. Söhbət siyasi mühacirətdən gedirsə, məsələyə kompleks yanaşmaq daha düzgün olardı [6, 12].

Bu sahədə ardıcıl fəaliyyət göstərən görkəmli ziyalılardan biri də Əli Şamildir. Bu stixiyarı, yəni mədəniyyət tariximizə, siyasi düşüncəmizə aid olan qaynaqların hər an tapıla bilməsi (eyni zamanda hər an itə biləcəyi-!) ehtimalını bildiyindən onun uzun yolu kəsə getmək metodu bir sıra mənbənin Azərbaycana qaytarılması ilə nəticələnmişdir. Bu mənada bir Əli Şamil obrazı var: fədakar, inadkar, kimsənin güman eləmədiyi ünvanlarda axtarış aparması onun elmi-publisitik yaradıcılığını fərqləndirən ən başlıca cəhətlər sırasına daxildir. Başqa bir cəhət isə mühacirətin siyasi repressiya ilə sıx bağlı olması amilini nəzərə almasıdır. Sovet hakimiyyətinin qurulduğu ilk illərdə öz yurdundan didərgin düşən insanların taleyi xarici ölkələrdə yazdığı əsərlərə də təsirsiz qalmır.

Görkəmli ziyalı Əli Şamil ona verilən vaxt, imkan çərçivəsində ölkənin, yurdu mənəvi tarixini birər-birər axtarır və hər tapdığı incini sapa düzür. Bu incilərin sayı artıqca onun yaratmaq istədiyi mənzərə də tamamlanır və bu görüntü deyir ki, əlimizin altında hələ tanış ola bilmə-

diyimiz çox səhifələr yatır. Onları oxusanız ana yurdu, onun min illərə dayanan dərd və sevincinin boyalarını daha aydın görə bilərsiniz. Fikrimizcə, Əli Şamilin missiyasının bir “bəndi” elə budur. Bu faktor Əli Şamilin bir şəxsiyyət kimi obrazının “oxunması”na da yardımçı olur: Əli Şamil ömrünü toplayıcılıq işinə sərf edəndə məhz bizim, gələcək nəsillərin gözlərinin qarşısında dəyərli mətnlərin olmasını təmin etmişdir. Gözlərin sabaha, işıqlı və düzgün (xəyali yox, real!) sabaha açılması bir millət üçün ən önəmli məsələdir. Əli Şamil obrazının ikinci bəndi də fikrimizcə, budur.

Əsas hissə

Ləyaqətli bir yol keçmiş Əli Şamilin hazırladığı mətnlər içində B.E.Ağaoğlunun “Solovkidə gördüklərim” əsəri şübhəsiz ki, ən önəmli kitab sayıla bilər. Bu nəyi göstərir? İlk öncə Əli müəllimin “Solovkidə gördüklərim”in orijinal variantını necə əldə etdiyinə diqqət yetirək: “Öncə “Solovkidə gördüklərim”in müəllifi B.E.Ağaoğlunun şəxsiyyəti ilə maraqlandım. Axtarışım bir nəticə vermədi. Oxuduğum qaynaqlarda Solovkidə həbsdə olmuş yazıçı, jurnalist və ictimai-siyasi xadimlər sırasında B.E.Ağaoğlu imzasıyla yazıb-yaradana rast gəlmədim. Solovki haqqında oxuduqlarım isə bişkin bir qələmin məhsulu, yetkin və mübariz bir siyasi xadimin xatirələridir. Mühacirət mətbuatımızın və ədəbiyyatımızın araşdırıcısı olan tanışlarım da bu işdə köməyimə çata bilmədilər. Məcbur qalib Mehmet Kəngərli ilə əlaqə saxladım. O da, “dəfələrlə bu

sualı mən də vermişəm. Amma bir cavab ala bilməmişəm” dedi.” [4, 9]

Böyük əhəmiyyət daşıyan qeyd və xatirələrin müəllifinin kimliyini araşdırmaq yolunda Əli müəllim Türkiyədə bir sıra görkəmli alim və ziyalı ilə ardıcıl görüşlər keçirir. Onun yazdığına görə Türkiyədə Balıqəsir Universitetinin müəllimi, Azərbaycan mühacirələrinin həyat və mübarizələrinə dair bir neçə kitab yazmış Səbahəttin Şimşir də B.A.Ağaoğlunun şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsində ona yardım edə bilməyib. Yəni ad bilinsə də onun kimliyi, şəxsiyyəti haqqında bu günə qədər heç bir məlumat yoxdur. Türkiyədə olarkən tanınmış alim Mehmet Kengerlinin ofisində gördüyü, daha sonra ətraflı tanış olduğu “Bildiriş” qətinin saylarını ölkəyə gətirir, qəzetdə hissə-hissə çap edilən “Solovkidə gördüklərim” onun diqqətini cəlb edir və bunu kitab formasına dərc etmək qərarına gəlir.

Əli müəllimin çap etdiyi kitabın içinə aldığı xatirələr sadəcə xatirə deyildir. Bu qeydlərin hər sətirindən əzab, iztirab, fəryad damır. Baxın: “Solovkidə icbari mənfa işlətmələrinin ən mühümləri ormanlarda ağac və kərestə hazırlığıdır. Məhkumların 70 faizi bu məqsəd üçün Karelya ormanlarında istifadə edilirdi. Kərestə hazırlığını təhsis edilmiş məntəqə cənubi və şimali olmaqla iki qismə ayrılırdı. Cənub qismi Kem şəhərindən başlayıb Petrozavodskiyə qədər Murman dəmiryolu xətti ilə üzü cənuba doğru idi. Bu məntəqəyə Letnyaya reçka, Sapoka, Mayquba, Sireja, Maselskaya, Velikaya Kuba, Medvejya qora, Tunquda kimi yerlər daxil idi.” Qeyd edək ki, bu ormanlardakı ba-

taqlıqlarda iki minə qədər məhkum məhv olmuşdu. Sonra, "Epidemiya 400 məhkumun yerləşməkdə olduğu ümumi mənzildə başladı. Xəstələrin qızdırması qırx dərəcəni keçirdi. O qədər çox xəstə vardı ki, insan kimə yardım edəcəyini bilmirdi. Yarım metr yerdə, bir-birinin qoynunda sıxlaşaraq yatmağa məcbur olan zavallılar arasında xəstələri sağlamdan necə və haraya təcrid edə bilərdik. Xəstəlik birindən o birinə keçirdi. Bir neçə gün içərisində məhkumların hamısı xəstələndi" [4, 12]. Və minlərlə məhkum tifos xəstəliyindən öldü. Bir sözlə, Əli müəllim üzdə, hamıya əlçatan olan mənbə və məxəzlərlə deyil, məhv olması güman edilən, ancaq millətin taleyi ilə bağlı çox əhəmiyyətli sayıla biləcək sənədlərin ardınca qoşmuşdur. Bunlardan biri də, gördüyünüz kimi "Solovkidə gördüklərim"dir. Adından da bilindiyi kimi, bu, kiminsə danışdığı xatirələr deyildir, müəllifin, onu qələmə alan şəxsin gördüyü, şahidi olduğu hadisələrdir. Bu xatirələri oxuduqca insanın yadına ilkin düşən bircə obraz var: yara. Bu yara daim sızıldayır, insanın dözə bilməyəcəyi işgəncələrə dayanıb həyatı bahasına istiqlal əqidəsindən vaz keçməyən azərbaycanlılar həmin ölüm düşərgəsində yuxarıda vurğuladığımız kimi Azərbaycanın bağımsızlığının təsadüfi bir nəsnə olmadığını sübut etdilər.

Bu kitab həm də çox uzaq bir adada yerləşən, ilin doqquz ayını qar və şaxtaya bürünən ölüm düşərgəsində müsavətçilərin qatlaşdıqları zülm və işgəncələr barədə ətraflı məlumat verilir. Bu işgəncələr fikrimizcə həm keçmiş, həm də gələcəyi aydınlandır. Nə mənada? Ölüm, minbir

qeyri-insani işgəncə bahasına olsa da əqidələrindən dönməyən müsavətçilər Qırmızı Ordunun yıxdığı dövlətin təsadüfi bir şey olmadığını sübut etdilər. Onların qurduğu dövlət Azərbaycan insanının əqidəsini, zəka və ruhunu ifadə edirdi. Bu dözülməz işgəncələr həm də yıxılan dövlətin, yerlə bir edilən sistemin bir daha və var gücünü toplayaraq ayağa qalxacağı anlamını daşıyır. M.Ə.Rəsulzadənin dediyi kimi: bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!

Əli müəllim şübhəsiz ki, “Solovkidə gördüklərim”in dərc edildiyi “Bildiriş” qəzeti haqqında da ətraflı məlumat verir. Qeyd edir ki, qəzetin dəsti bu günə yaxşı formada saxlanılıb, ancaq zaman öz işini görüb, əl vurduqca kağız parçası ovulub tökülür. “Bildiriş” qəzetinin əsas istiqamətini bilmək üçün onun rubrikalarına nəzər salmaq lazımdır: Azərbaycanda, Sovet Rusiyasında, Türkiyə daxilində, Kırımnda, Şimali Qafqazda, Edil-Uralda, Beynəlmiləl həyat, müxtəlif xəbərlər, Türküstanda, İranda və sair. Əli Şamil qəzetin baş yazarı M.B. Məmmədzadə haqqında da məlumat verir. Onun bu qəzətdə çalışması təsadüfi sayılmamalıdır. Baxın: “M.B.Məmmədzadənin “Lenin milli siyasəti. Azərbaycanda nə nəticələr verdi?” məqaləsinin səkkiz parçası verilib. Məqalənin sonuncu parçasının altında “arkası var” yazılıb. Buna əsaslanıb əlimizdəki qəzetin tam dəsti olmadığını söyləsək yəqin ki, yanlışlığa yol vermiş olarıq. Çünki, “1931-ci ildə Türkiyədəki Azərbaycan siyasi mühacirləri SSRİ-nin təzyiqi ilə ölkədən çıxarıldığından” və orada nəşr edilən “siyasi mətbuatın da fəaliyyətinə uzun müddət fasilə verildiyindən xeyli yazılıb.” [4, 15]

Qırmızı Ordu əsgərləri nəyə görə müsavətçi və digər məhkumlara belə amansız cəza və işgəncələr verirdi? Bunun səbəbi sovet ideoloji sistemi ilə bağlıdır, əsgərlərin ideoloji tərbiyəsində əsas olan yuxarıların “seçdiyi” düşmənlərin son dərəcə təhlükəli olması idi və buna görə də onlara yalnız iş aləti kimi baxılırdı. İstintaq zamanı ən amansız üsullardan istifadə edilir, başlarına minbir oyun açırdılar. Məhkum müsavətçilər bu ölüm düşərgəsindən sağ qurtula bilməyəcəklərini bilirdilər, bildikləri üçün də var gücləri ilə zülmə dirəniş göstərirdilər. Məqsəd nə idi? Qısa deyək: sovet hökuməti bir çox bölgələrdə artıq oturuşmuş milli düşüncənin bel sütununu dağıtmaq istəyirdilər. Bu düşüncənin daşıyıcı olan bütöv bir nəsil yox edilməliydi ki, yeni düşüncə tərzini bərqərar olsun. Keçmişə xatırlamağa insan qalmasın.

Əli Şamil kitabına yazdığı ön sözdə o dövrdə, bolşevizmin zülm və istibdad hesabına bərqərar olmağa başladığı müddətdə mövcud ictimai-siyasi vəziyyətdən söz açır. Bu məqsədlə o, Ağabekov adlı bir şəxsə danışıq edir. Kimdir Ağabekov? Əslən erməni olan, bir sıra Şərqi dillərini, o cümlədən türk dilini çox gözəl bilən, bu dillərdə səlis danışan Ağabekov QPU çəkistləri üçün böyük işlər görmüşdür. Onun QPU ilə qurduğu planda o zaman təkə milli düşüncəli insanlar arasında deyil, eyni zamanda bunun əksi olan qruplar arasında da böyük nüfuza malik olan Ənvər Paşanın məhv edilməsi də var idi. Diqqət edin: “1926-cı ildə Bakı-Ənzəli yoluyla Tehrana gedən və orada fəaliyyətə başlayan Ağabekovun Azərbaycanla bağlı söylə-

diyi fikirlər bu gün də Rusiya siyasətində aparıcıdır. O, Təbrizdə işləyən müsavətçilərin məktublarını ələ keçirmək üçün İran poçt məmuru Minasyanı rüşvətlə ələ aldığını təfsilatıyla təsvir etdikdən sonra yazır: “Kürtlər ümumiyyətlə İrakdan Kafkasyaya gedən yol üzərində oturmuşlardır, gələcək İngilis Rusiya müsademesində hər iki tərəf üçün kürtlərin pozisyonu böyük əhəmiyyəti haiz olacaqdır. Bunu da əlavə edəlim ki, kürt milləti mükəmməl bir hərbi materialıdır....1927 sənəsində Sovyet ərazisində bulunan bir ovuc kürtlər üçün “müstəqil cumhuriyyət” elan etmək qərarına gəldi. Bu vasitə ilə digər kürtlərin də təvəccühünü Sovyetlərə tərəf çəkmək düşünülmüşdü. ...Azərbaycan Avropa ilə başqa yol bulunca (müəllif söhbət açdığı dövrdə Təbrizdən Trabzona yol, rabitə xətti çəkməsi, eləcə də İrakda olan İngilis müstəmləkəçilərinin oradan Urmiyaya yol çəkməyi planlaşdırdıqlarını nəzərdə tutur — Ə.Ş.) Rusiyadan asılı olmamaya başlayacaqdır. Bu iqtisadi nüfuzumuz qaybolunca şübhəsizdir ki, siyasi nüfuzumuzu dahi kayb edəcəkdik” [4, 17]

Müəllif bildirir ki, “Bildiriş” qəzetinin ayrı-ayrı saylarında əksini tapan bir çox məsələlər bu gün də aktuallığını saxlayır. Qəzet 1931-ci il avqustun 6-da “Azərbaycan hesabına böyük Ermənistan” məqaləsində yazırdı: “Lenin milli siyasətinin” bir eseri tecellesi olaraq Ermənistana ilhaq edilən Zəngəzurdan sonra sıra şimdi Qarabağla Gəncəyə gəlmişdir....İki Ermənistan, biri Suriyada digəri Eriyanda...Ortadakı ərazi üzərində də kürt hərəkəti. Sonra Eriyanda Kilikya, Kürdüstanı qolaylıqla yutabilir...” [4, 17]

Solovkidə əzab içində, məşəqqət burulğanında can verən insanların taleyini bilmək mənasında qəzetin bütün saylarında açar məlumatlar var. Yuxarıda qeyd etdik ki, qəzetin əsas rubrikalarından biri “Azərbaycandakı vəziyyət” adlanırdı. Bu rubrikada üsyanlardan, partizan dəstələrinin fəaliyyətindən, habelə sovet irticasından qurtulmaq istəyənlərin çəkdikləri zillətlərdən bəhs edilir. Əli müəllim “Solovkidə gördüklərim” adlı xatirələrə ön sözündə təfərrüatlara varır, qəzətdə Azərbaycanla bağlı dərc edilən demək olar bütün xəbərlərin məzmunundan danışır.

Əli Şamil işlədiyi hər məqaləsində arxiv məlumatlarının düzgün çatdırılmasına can atır. Onun xarakteri ilə gördüyü iş arasında əsla ziddiyyət yoxdur. Bunu biz xüsusən “Solovkidə gördüklərim” əsəriylə tanış olanda hiss edirik. Əsər “Bildiriş” qəzetində olduğu kimi köçürülmüş, müəyyən, həm də zəruri olan yerlərdə şərh və artıq mənası bəlli olmayan çox sayda sözlərin tərcüməsi verilmişdir.

Əsəri oxuduqca o dövrün istiqlalçı insanın obrazı barədə düşünməli olursan. Çox ağrı və mürəkkəb şərtlər daxilində dövlət qurmuş insanın mənəvi yüksəlişi harda olmasından, hansı şəraitdə yaşamasından asılı olmayaraq hiss edilir, duyulurdu. Bu insanın iradəsini, ruhi yüksəlişini heç nə ilə qırmaq, sındırmaq mümkün deyildi. Qeydlərdə belə bir məqam var: “Azərbaycandan gələn münəvvərlər qəfləsi ilə görüşə bildik. Hər daim olduğu kimi, ölümün qoynunda dahi bir-birimizi qardaş kimi qarşıladıq. Ruhları çox yüksək, qürur və əzimləri qətiyyənlə sarsılmamışdı. Onları ölümün tam içərisi demək olan Solovki ada-

sına göndərəcəklərdir. Bu xəbəri onlar “Azərbaycan İtiqlal marşı” ilə qarşıladılar.” [4, 47].

Əli müəllimin xatirələri kitab şəklində hazırlamasının filoloji əhəmiyyəti var. Əsər yazıldığı dildə təqdim olunub, bütün arxaıkləşmiş sözlərin mənası verilib, bəzi məqamlarda qısa şərhələrlə təmin edilib. Fikrimizcə, bu kitaba bir ön söz kifayət deyildir. Əli müəllimin yazdıqları mənbənin təsvirindən çox onun necə əldə olunması haqqındadır. Azərbaycan tarixi üçün çox böyük əhəmiyyət daşıyan əsərin şərhinə, izahların verilməsi, ümumən Solovkidə baş verən hadisələrin təhlilinə ehtiyac var.

Əli Şamilin çapa hazırladığı “Solovkidə gördüklərim” əsəri üzərində tətbiq etdiyi metod sadə olsa da mükəmməldir, çox az nöqtə tapmaq olar ki, kifayət qədər aydınlaşmamış olsun. Bunu onun digər məqalələrində də görmək çətin deyildir.

Görkəmli tədqiqatçının həyat və yaradıcılığı bu faktlar müstəvisində araşdırılırkən onun hər bir işi ilə vurğunu hansı nöqtə və məqamların üzərinə saldığına diqqət yetirmək lazımdır. Bunu aydınlaşdırmazdan öncə onun obrazındakı bir mühüm cizgini də xatırlamaq lazımdır. Əli Şamilin yazıları ilə əhatə etdiyi coğrafiya şübhəsiz ki, türk dünyasıdır, müxtəlif türk xalq və toplumlarının mənəvi sərvətini, yazı və folklor nümunələrini toplayan, onlar haqqında məqalələr yazan Əli müəllim həm də bu örnəklərin arasındakı “cazibə qüvvəsinə” diqqət yetirir. Türk dünyasının ayrı-ayrı region və əyalətində hər şeyi sanki əli ilə qoymuş kimi tapır və ünvanına

çatdırır, ancaq bu zahirən belədir. Bütün bunlar böyük zəhmət, iti zəka və diqqət tələb edir.

Əli Şamilin toplayıb üzə çıxardığı mətnlər də onun məqalələrindəki tədqiqatçı ruhunun davamıdır. Onun əksər məqalələrinin ruhu elə “Solovkidə gördüklərim” əsərini ərsəyə gətirən mətləbin ya özü, ya da davamıdır.

Onun Türkiyə türkcəsində çap edilmiş “Xalid Səid: ömrünü ortaq türk kultürünə həsr edənadam” məqaləsi bu mənada təsadüfi sayıla bilməz. Ayrı-ayrı türk xalqlarının tədqiqatçıları içində Əli müəllim ortaq türk kultürü məsələlərini araşdırma müstəvisinə gətirir. Məqələdə 1888-ci ildə Özbəkistanda anadan olmuş görkəmli türkoloq Xalid Səidin ömür yolu və gördüyü mühüm işlərdən bəhs edilir. Bu tipli məqalələrdə aydındır ki, hər bir fakt böyük əhəmiyyət daşıyır. Xalid Səidin rus işğalından sonra Azərbaycanı tərk etməsi, ancaq 1922-ci ildə geri dönüb müxtəlif rayon və kəndlərdə müəllimlik etməsi haqqında Əli müəllim təfərrüatla söz açır. Bir millətin ən böyük adamları rahatlıq, sakitlik dövründə deyil, məhz hər şeyin qarışdığı, sabahlara ümidin kəsildiyi məqamlarda meydana gəlir.

Məşhur “Çorabatır” operasının müəllifi haqqında Əli Şamilin yazdığı məqalə haqqında da xüsusi olaraq bəhs etmək olar. Operanın müəllifi Asan Refatov cəmi otuz beş il yaşamış, o yaşda KQB gülləsinə tuş gəlmişdi. Asan Refatov Azərbaycan və Krım türklərinin mədəniyyətlərinin inkişafında danılmaz rola malikdir. Qeyd edək ki, Refatov Asan Mamutoviç 1902-ci ildə Baxçasarayda İsmayıl Qaspralının silahdaşı, xalq musiqisinin görkəmli

ifaçısı Mamut Refatovun ailəsində düntyaya gəlib. Uşaq yaşlarından atasının yanına gələn musiqiçiləri diqqətlə izləmiş və bir az sonra bütün simli alətlərdə ifa edə bilmişdir. Hələ gənc ikən rus bəstəkarlarının əsərlərinin səsləndiyi orkestr yaradır. Bir müddət, 20-ci illərdə Bakı filarmoniyasında dirijorluq edib. Bir çox mühüm musiqi əsərləri bəstələyir. Bəkir Çobanzadənin sözlərinə “Marş” yazır. Pasionar olduğundan yurdun hər künc-bucağını öyənir, ekspidisiyalar təşkil edir, xalqa indiyədək məlum olmayan havaları, habelə musiqi alətlərini müəyyənləşdirir. Əli Şamil Asan Refatov haqqında bu faktları elə bir ardıcılıqla sadalayır ki, məqalənin məntiqi aydınlaşır: 37-ci illərin boğanağından yalnız belə pasionar, xalqını, millətini sevən ziyalılar keçə bilməzdi. Onları sovet xüsusi xidmət orqanı yalnız və yalnız maneə kimi işarələyirdi. Əli Şamil yazır: “Professor Bəkir Çobanzadə 1937-ci ildə müstəntiqlər tərəfindən dindirilərəkən Sovet hökumətinə qarşı mübarizə aparmaq üçün 5 qrup yaradıldığını söyləyir. Bu qrupların biri Bakıda oxuyan Krımlı tələbələrdən ibarət imiş. Qrupa Bəkir Çobanzadə rəhbərlik edirmiş. Onların arasında Kürkçü Hüseyn, Toplu Osman, İsmayıl Ametov, Enan Abdürrahman, Ağmolla Tanabəyli, Tarki Zəki və başqaları ilə yanaşı, Krımda - Simferopolda müəllim işləyən Reşid və Asan Refatovun da adı çəkilir. (Babayev Adil, 2003:88) Bu həbslərlə də Refatov ailəsindən əl çəkilmir. Təqib və təzyiqlərə dözməyən anası Fatma Refat 1943-cü ildə ağır xəstəlikdən vəfat edir. Bir il sonra isə bacıları Aysə Refat Özbəkistana sürgünə göndərilir.

Beləliklə, Krımda maarif və mədəniyyət yayan bir ailənin yaşamasına da rus müstəmləkəçiləri son qoyur.” [3, 95]

Nəticə

“Solovkidə gördüklərim” əsəri qısa, ancaq çox böyük mətləblərlə dolu bir dövrün obrazını tam olaraq tanımaq üçün zəngin mənbə verir. Əli Şamilin mənbə üzərində işləməsi, onu lüğət və izahlarla təchiz etmə üsulu diqqətəlayiqdir. Hər şeydən qabaq ona görə ki, araşdırıcı mənbəyə hər cür pafosdan uzaq, sakit və elmi yanaşır. “Ön söz”də əsərlə bağlı istənilən qaranlıq məqamı işıqlandırmağa çalışmaq bərabər elmi həqiqətə sığmayan, gerçəkliyə zidd olan heç bir söz, ifadə işlədilmir. Azərbaycan mühacirətinin tarixini öyrənmək işində “Solovkidə gördüklərim” nəşri, zənnimizcə böyük rol oynayacaqdır.

Ədəbiyyat

Şamil Ali. Azərbaycan və Krım bestəçisi Asan Refatovun kultürümüzde yeri, Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks, 2009

Şamil Əli. Azərbaycan və Azərbaycanlılar məsələsi, 2003 [Elektron resurs] <https://www.academia.edu>

Şamil Ali. Bekir Sitki Çobanzadə'nin türk halklarının-kültürel etkileşim ve deęişimindeki rolü [Elektron resurs] <https://ali-shamil.tr.gg>

Ağaoğlu B.E. Solovkidə gördüklərim, Bakı: Günəş, 2004, 80 s.

Şamil Ali. Halit Said: ömrünü ortak türk kültürünə adaylayan adam, "Yom" dergisi, [Elektron resurs] <https://www.academia.edu>

İbrahimli Xaləddin. Azərbaycan siyasi mühacirəti. Bakı: Elm, 1996.

Məmməd zadə Mirzə Bala, Milli Azərbaycan hərəkəti, Bakı, 1992.

Mehmetzade M.B. Kahramanlarımızın esaret dastanları. "Kurtuluş" (Berlin) dergisi, 1937, sayı 28.

Hüseynoğlu Ali Şamil. Türk halklarının birliyi için savaşan bir bilim adamı veya dilçi Abdulla Şerifov, Turkish Studies, Volume 4/3, Spring, 2009, s/1160-1173

Zehra Nur BETÜL ALTUN
Kastamonu Üniversitesi, Türkiye

ALİ ŞAMİL'İN KİTAPLARI ÜZERİNE AÇIKLAMALI BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ

ÖZ

Bu çalışmada hayatını Türk Dünyasının çeşitli meselelerinin araştırılmasına adanmış, Kırım Tatarları, Golan Türkmanları, Kazak Türkleri vb. edebiyatı, halkbiliminin öğrenilmesine hasretmiş, AMEA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi) Folklor Enstitüsü Uluslararası İlişkiler bölümü başkanı Ali Şamil'in hayatı ve Türk Dünyası edebiyatları ile ilgili araştırmaları tanıtılmaktadır. Ali Şamil'in Türk Dünyası kavramının ihtiva ettiği coğrafyalardan çokça söz edilen bu çalışmada onun hayatı ve bilimsel çalışmalarından da bahsedilir. Ali Şamil'in hayatından, bilimsel faaliyetlerinden, başkanlık ettiği gruplardan, yayımladığı dergilerden bahsedilmiştir. Kitaplarının kısa açıklamaları, eseri okumadan önce okuyucunun ön bilgi sahibi olması ve okuyucuda merak uyandırması açısından oldukça önemlidir. Ali Şamil'in kendi oluşturduğu ve editörü olduğu kitapların künyelerinin – isminin, basıldığı yerin ve yayın tarihinin yanı sıra kitapların açıklamaları da verilmiştir. Orijinal haliyle verilen eser isimleri de bu bölümde kronolojik olarak sıralanmıştır. Ali Şamil'in yazmış olduğu kitapların birçoğu, Türk Dünyasının araştırılmamış konularını içermesi sebebiyle büyük önem taşır. Eserleriyle büyük yankı

uyandıran Ali Şamil, ömrünü Azerbaycan edebiyatına adanmış ve Türk Dünyasının diğer araştırmacılarından farklı olarak eserlerinde, Türk coğrafyasının sorunlarını, etnografyasını, edebiyatını ve tarihini ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali Şamil, Türk Dünyası, Azerbaycan

Giriş

Ali Şamil (Ali Hüseyin oğlu Şamilov), 5 Haziran 1948 tarihinde İrevan'ın Basarkeçer ilçesinin İnekdağ köyünde doğmuştur. 1965 yılında Zod köyündeki on bir yıllık ortaokulunu bitiren Ali Şamil, 1965-1973 yıllarında Sumgayıt şehrinde yaşamış ve burada fabrikalarda çalışmıştır. 1968-1973 yıllarında Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin Gazetecilik Fakültesi'nde okuduğu yıllarda öğrenci ilmi konferanslarına aktif olarak katılarak Fakülte Öğrenci İلمي Cemiyeti'nin başkanı ve Üniversite Öğrenci İلمي Cemiyeti başkan yardımcısı olmuştur.

1973 yılında Nahcivan MSSR Sovyet başkanlığının, Nahcivan MSSR Özerk Cumhuriyeti Bakanlar konseyinin ve Sovyetler Birliği Nahcivan İl Komitesinin organı olan "Doğu Kapısı" gazetesinde çalışmaya gönderilen Ali Şamil, bu gazetede editörlük görevi ile makaleler yazmanın yanı sıra üzerinde çalıştığı gazete için askeri vatanseverlik ve tarihi konularda, SSCB'deki Özerk Cumhuriyetler hakkında vb. konularda yazılar yazmıştır. Bunun yanı sıra, SSCB'deki Özerk Cumhuriyet ve Özerk bölgelerle doğrudan iletişim kurup Nahcivan'ı tanıtmak ve tebliğ etmek

amacıyla orada yayınlanan gazetelere de yazılarını göndermiştir. “Elimizin Söz Bohçası” yazısı okurlarda büyük merak uyandırmıştır. Özerk Cumhuriyette folklor örneklerinin toplanmasına ilgi artmış ve ilçe gazetelerinde halktan toplanan folklor örnekleri yayınlanmaya başlamıştır. Halk hareketinde aktif olan Ali Şamil gizli derneklerin, AHC (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti) Nahcivan İl Teşkilatı meclisinin ve idare heyetinin yönetim kurulu üyesi seçilmiştir. Nahcivan Bölgesel Sendikalar Konseyinin organı “Ağrıdağ” gazetesinin, AHC Nahcivan Bölgesel Teşkilatının organı “Varlık” ve “Günay” gazetelerinin teşkilatçılarından olmuştur.

1993 yılında Bakü’ye taşınarak Azerbaycan Ansiklopedisi yayınevinde “Uşaq Ensiklopediyası” grubuna (onun başkanlığında hazırlanan Uşaq ensiklopediyası’nın üçüncü cildi 1999 yılında yayınlandı.) ve “Türk Dünyasının Meşhurları” grubuna rehberlik etmiştir. “Türk Dünyasının Meşhurları” sözlüğünü Adalet Tahirzade ile birlikte yazmıştır.

1988 yılından itibaren ise Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinin Folklor Enstitüsü’nde görev almaktadır. Enstitünün düzenlediği yedi “Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə” Uluslararası Folklor Konferansının, 17-18 Ekim 2009 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma Uygulama Merkezi (BAMER), Azerbaycan Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, Özbekistan Cumhuriyeti Fenler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nün birlikte düzenlediği I. Uluslararası Koroğlu, Bolu Tarih ve Kültürü sem-

pozyumunun, 1-3 Aralık 2011 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin Gazimağusa şehrinde AMEA Folklor Enstitü ile Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin teşkil ettiği uluslararası sempozyumunun, 18-21 Nisan 2012 tarihinde AMEA Folklor enstitüsü, İ.Cavaxışvili adına Tiflis Devlet Üniversitesi, Ardahan Üniversitesi, Kafkas Üniversiteler Birliği, Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliği ve Valeh Hacılar Uluslararası Bilimsel ve Kültürel Araştırma Vakfı ile birlikte Gürcistan'ın başkenti Tiflis şehrinde düzenlenen "Qafqaz xalqlarının folkloru və linqvokulturologiyası" adlı Uluslararası Bilim sempozyumunun başlatıcısı ve organizatörlerinden olmuştur. 2007 yılından itibaren AMEA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi) Folklor Enstitüsü'nde uluslararası ilişkiler bölümüne başkanlık etmektedir.

AMEA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi) Folklor Enstitüsünde uluslararası ilişkiler bölümüne başkanlık etmekte olan Ali Şamil'in Azerbaycan edebiyat bilimine etkisi oldukça fazladır. Ali Şamil ömrünü ilime, bilime, Azerbaycan edebiyatına adanmış ve büyük yankı uyandıran eserleriyle göz önünde olmuştur. Onun "Türk Xalqlarının Tanınmış Adamları, Tanıdığım İnsanlar, Dastanlaşmış Ömürlər, Quzey Kıbrıs, Aşıq İsgəndər Ağbabalı, Uyğur, Qaqauz, Quzey Qafqaz Türklərinin Folkloru və Edebiyyatı, Aşıq İsgəndər Ağbabalı, Qırım Sevgisi, Axısqalı Xəstə Hasan, Colan Türkmanları (folklor və etnoqrafiya örnəkləri), İrfani Ləqəbli Aşıqlar və Urfani Havaları, Çıldırlı Aşıq İrfani (Şeirləri haqqındakı dastan rəvayətlər)" gibi kitapları bulunmaktadır. "Gültekin-Əmin Abid Buzlu

Cehennem, Uşaq ensiklopediyası, Uzaq dağların adamı, Əmin Abid Azərbaycan Türklərinin ədəbiyyatı tarixi vd. kitabları yayımlanmışdır.

Editörlüğünü yaptığı kitablar isə şunlardır: “İbrahim Novruzov. Azərbaycan kartı (İran xatirələri); Mirzəbala Məmmədzadə. Azərbaycan’da köylü hərəkəti Lenin milli siyasəti, Arif Rəhimoğlu. Elçibəyçi düşüncə sistemi və onun “Bütövləşmə, millətləşmə!, dövlətləşmə!; Arif Rəhimoğlu Azərbaycan Türkcəsi ədəbi dilində bütövləşmə və düzgün yazı qaydaları (Azərbaycan türkcəsi ədəbi dilində düzgün yazmağı öyrənənlər üçün yardımçı vəsait); Todur Zənet. Ana dilim (Qaqauzcadan uyğunlaşdıran və ön söz müəllifi Ramiz Əsgər; Molla Nəfəs bu məkana gəlmişəm (Türkməncədən uyğunlaşdıran və ön söz müəllifi Ramiz Əsgər), Molla Nəfəs. Seçilmiş əsərləri (Türkməncədən uyğunlaşdıran və ön söz müəllifi Ramiz Əsgər); Məxdumqulu Fəraqi. Seçilmiş əsərləri (Türkməncədən uyğunlaşdıran və ön söz müəllifi Ramiz Əsgər), Rəhimoğlu Arif. Bütövlük qibləsinin Elçibəy yolu, Rəhimoğlu Arif Sosiologiyada partiyadaxili qruplaşmalar; Asker Ramiz. Bağımsızlıq dönəmi Azərbaycan edebiyatı, Asker Ramiz Kutadgu bilig (Bibliografiyası), Qız Cibək Qazax məhəbbət dastanı, İdeologiya (Məqalələr toplusu)”.

Kitaplarının Açıqlamalılı Bibliyografiyası

1.Şamil, Ali, Burulğandan Çıxmaq Mümkündürmü? Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, Bakı, 2001, 152 s.)

Yazar yakın tarihimizin olaylarını yansıtan makale ve mülakatları 1990-1995 yıllarında kaleme almıştır. Sansür ve editörlerin gazete sayfalarından çıkardığı makalelerden örnekler dâhil edilmesi aynı dönemin sosyo-politik durumu hakkında tasavvur yaratmaya hizmet eder. Resmi senetlerin eklenmesi ise makalelerde değinilmiş konulara daha da aydınlık getirecektir. Yazarın Azerbaycan ve Türkiye basınında yayınlanan makaleleri, verdiği röportajlar ve basın konferanslarında çıkışları ulusal kurtuluş hareketi üyelerinin konumunu yansıtır.

2. Tanıdığım insanlar. Birinci kitab, "Sumqayıt" nəşriyyatı, Bakı, 2000, 156 s.

Kitapta toplanan denemelerde birbirinden kilometrelerce uzaklarda yaşayan Azerbaycan Türklerinin hayatlarından bahsedilir. Onların timsalinde Avrasya mekânındaki Türk halklarının tarihinden, bugününden ve Azerbaycan ile olan alakalarından bahsedilir.

3. Dastanlaşmış ömürlər. "Səda" nəşriyyatı, Bakı, 2001, 96 s.

Rusya, Kafkas'ı işgal etse de ahalinin direnişini tam olarak ortadan kaldıramamıştır. Azerbaycan Türkleri arasında sömürgecilere karşı mücadelenin en yaygın biçimi kaçakçılıktır. Kafkas'ın çeşitli bölgelerinde kaçaklar, 150 ile yakın hükümete direnmişlerdir.

Bu kitapta da şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti olarak adlandırılan bölgede ve Nahcivan Özerk Cumhuriyetinde doğmuş 19. ve 20. yüzyıllarda kaçakçılık yapan ve halkı yönlendiren insanlardan ve onlar hakkındaki rivayetlerden, şarkılardan söz edilmiştir.

4. Quzey Kıbrıs. Azərbaýcan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, Bakı, 2001, 152 s.

Kitap, Akdeniz'de bulunan ada devleti Kuzey Kıbrıs'ı tanıtmak amacıyla yazılmış seyahat denemesidir. Adanın tarihine ve son yıllardaki siyasi durumuna daha çok dikkat çekilse de, misafirlerin sohbetleri, bazı insanların hatıraları konu alanını önemli ölçüde genişletir. Makedonya ve Bulgaristan'daki Türklerin durumundan, Türk askerinin Kore savaşından, Avrupa'da, Amerika'da yaşayan Türklerin soydaşları ile ilişkilerinin yanı sıra farklı ülke Türkologlarının yaratıcılıklarından bahsedilir.

5. Aşık İsgəndər Ağbabalı.(Xatirə, məqalə, məktub və sənədlərin işığında). (Əzizə Şamillə birgə). "Elm və təhsil" nəş-riyyatı, Bakı, 2012, 148 s.

Kitapta Aşık İskender Ağbabalı'nın (1925-1992) yaşamı ve yaratıcılığı ön planda olsa da, Kafkas'ta Türklerin Rusya tarafından sınır dışı edilmesinden, Ahıska-Mesheti Türklerinin sürgün edilmesinden, onların Kazakistan'daki yaşayışlarından, folklorumuzu nasıl yaşattıklarından, 18. ve 20. yüzyıllarda Çıldır-Ahıska bölgesinde yaşamış, araştırmacıların dikkatinden kaçmış âşıklarımızdan bahsedilmiştir.

6. Uyğur, Qaqauz, Kuzey Qafqaz Türklərinin folkloru və ədəbiyyatı,"Nurlan" nəşriyyatı, Bakı, 2011, 412 s.

Kitaba Azərbaycan'da az öğrenilmiş Uyğur, Gagavuz, Kuzey Kafkas Türklerinin folkloru ve edebiyatı hakkında makaleler dâhil edilmiş ve örnek gösterilen numuneler olduğu gibi korunmuştur. Makalelerde edebi süreci etkileyen meselelerden, halkların tarihinden, onların birbi-

rinden uzaklaştırılması için dünyanın güçlü devletlerinin kurnaz ve sinsi siyasetinden, kendilerini hümanist ve demokratik göstermeye çalışan sömürgecilerin azınlık halkları nasıl yok ettiğinden ve aşındırma politikasından da bahsedilmiştir.

Kitap, aynı halklardaki edebi süreçlerden ve zorlu engellere rağmen ilişkinin nasıl devam ettiğinden bahseder.

7. Türkçülüğün qurbanları.(Qazaxıstan). “Elm və təhsil” nəşriyyatı, Bakı, 2013, 164 s.

Kitaba 19. ve 20. yüzyıllarda Rus-Sovyet işgalcilerine karşı savaşmış, düşmanın güçlü olduğunu bilerek onunla işbirliğı yapsalar da aslında halkının yararı için çalışmış Kazak vatanseverleri ve Kazakistan’ın doğusunda, Çin işgali altında kalmış Doğu Türkistan’da sömürgecilığe karşı savaşmış Osman Batur ve milliyetçe Uygur olsa da Kazakistan’da doğmuş genç yaşlarda öldürülmüş, şair Lutpulla Mütellip hakkında makaleler dâhil edilmiştir.

8. Colan Türkmanları (folklor və etnoqrafiya örnəkləri), “Elm və təhsil” nəşriyyatı, Bakı, 2014, 142 s.

Kitapta Suriye’nin Colan bölgesinde (şimdi bu bölgenin çoğu İsrail işgali altındadır) yaşayan soydaşlarımızın Türkmenlerin kaderinden, onların tarihinden ve adet geleneklerinden söz edilmiştir. Yok edilmekte olan, Araplaştırılmaya maruz kalan Colan Türkmenlerinin sayısı bazı kaynaklara göre 50-60 bin arasındadır. Aslında bugün Suriye’de 3,5 milyon Türkmen vardır ve onların 1,5 milyonu kendi ana dilinde konuşsa da, 2 milyonu artık ana dilinde konuşmayı unutmuştur.

Okuyuculara sunulan bu kitapta Suriye'nin Colan, Bayır Bucak, Halep vb. bölgelerinde yaşayan Türkmenlerden, onların tarihinden söz edilmiş, yaşadıkları kentlerin adları gösterilmiş, folklorlarından ve etnografik özelliklerinden örnekler verilmiş ve somut örnekler esasında dillerinin söz varlığı Azerbaycan Türkçesi ile gözden geçirilmiştir.

Kitapta folklorcuların yanı sıra etnograflar, dilciler, tarihçiler, coğrafyacılar da yararlanabilirler.

9. Hüseyinoğlu Şamil, Ali, İrfani ləqəbli aşıqlar və "Urfani" havaları (Araştırmalar, şiirler, destan, rivayetler ve not yazıları), Bakü, 2016

Çıldırılı Âşık İrfani (şiirleri, hakkındaki destan rivayetleri) kitabını yayına hazırlarken Azerbaycan kütüphanelerinde, internet sayfalarında İrfani lakaplı âşıkların şiirleri hakkında bilgileri, "Urfani" havalarının not yazılarını bulmanın ne derece zor olduğunu gören Ali Şamil Azerbaycanlı araştırmacıların kolaylıkla istifade edebilmeleri adına Türkiye'den topladığı belgeleri sisteme koyarak kitaba dâhil etmiştir. Fakat finansal giderlerden kaynaklı olarak kitabı hemen yayınlanamamıştır. Orada yalnız Çıldırılı Âşık İrfani'nin (Süleyman) hakkında bilgileri, şiirlerini ve hakkındaki destan rivayetleri verilmiştir.

Ali Şamil kitabın dışında kalan bilgilerin araştırmacılar için önemli olabileceğini göz önüne alarak elektronik kitap hazırlamış ve bu elektronik kitaba Çıldırılı Âşık İrfaninin yanı sıra Gürünlü, Çorumlu, Sungurlu, Anamurlu İrfanileri şairleri de dâhil etmiştir. Böylece İrfani lakaplı âşıklar hakkında bir kitap yayınlanmıştır.

Editörlüğünde Yayımlanmış Kitaplar

1. Gültekin-Əmin Abid. Buzlu cehennem. "Günəş" nəşriyyatı, Bakı, 1999, 96 s.

Emin Abdi Türk dünyasında araştırmacı olarak tanınır. Bu kitapta ise onun Azərbaycan'da ve Türkiyə'de yayınlattığı veya yayınlamadığı şerhler verilmiştir. Şerhler E. Abidin milli özgürlük hareketinin ideoloğu olarak tanıtılmıştır.

2. B.E.Ağaoğlu. Solovkidə gördüklərim. "Günəş" nəşriyyatı, Bakı, 2004. 80 s.

Kitaba 1923-1929 yıllarında siyasi mahkûmların, Akdeniz'deki Solovki adalarına gönderilmiş Azərbaycan Türklerinin acı kaderinden bahseden hatıralar ve birkaç küçük gazete makalesi dâhil edilmiştir. Kitap, Bolşeviklerin vatanın ve milletin özgürlüğü yolunda savaşa katılan insanların başına açtığı musibetleri, isimlerini duymadığımız ve son zamanlarda duymaya başladığımız kahramanlara bir anıt niteliğindedir.

3.Məmmədzadə, M.B, Köylü hərəkatı, Lenin milli siyasəti, Bakü, 2007

Kitapta görkemli sosyal siyasi kadim, bilim insanı, oyun yazarı, yazar, edebi eleştirmen, Azərbaycan milli istiklal davasının önderi, siyasi düşünce tarihimizde özel bir yeri olan M. B. Mehmetzade'nin "Azərbaycan'da köylü hareketi. Tam istiklale müteveccih derin ve kuvvetli milli bir mücadeledir." ve "Lenin milli siyasəti. Azərbaycan'da ne neticələr verdi?" eserleri dâhil edilmiştir. 20. yüzyılda Azərbaycan'daki milli özgürlük mücadelesi ve sosyal fikir

tarihini öğrenme bakımından oldukça değerli olan bu eserler üniversite hocaları, araştırmacılar, sosyal siyasi faaliyetle meşgul olan gençler için önemlidir.

4. Koroğlu dastanı (Əli Kamali arxivindəki variantlar). “Nur-lan” nəşriyyatı, 2009, s.396.

Nitelikli avukat olan ve ömrünün sonuna dek Tah-randa çalışan Ali Kamali'nin arşivinden alınmış bu metinler ilk bakışta kusurlu görünür. Çünkü konuşmacının üslubu, amatör koleksiyoncular tarafından yazılmış metinler ve bu metinler editörler tarafından düzenlendiği şekliyle kalmıştır. Fakat ortaya çıkan karışıklık önsözde ve açıklamada açıklığa kavuşturulmuştur. Aslında bu yayın, geniş bir okuyucu kitlesi için değil, folklorcular, etnograflar, diyalektologlar, Türk dillerinin tarihini araştıranlar, sosyologlar, kültür bilimciler içindir.

5. Əmin Abid. Azərbaycan Türklerinin ədəbiyyatı tarixi, (Tərtibçilər və ön söz müəllifləri:fil.ü.e.d. prof. Bədirxan Əhmədov və Əli Şamil), “Elm və təhsil” nəşriyyatı, Bakı, 2016, 240 s.

Kitaba 1938 yılında, 40 yaşına gelmeden kurşunlanmış baskı kurbanı halk bilimci, teorisyen ve edebiyat tarihçisi bilim insanı Emin Abidin eserleri dâhil edilmiştir. “Azərbaycan Türkleri'nin Edebiyatı Tarihi” eserini, “Hece Vezninin Tarihi”, Türk halk edebiyatında mani türü ve Azərbaycan beyitlerinin özelliği “Kitabı Dede Korkut” ile ilgili makalelerini, Türkçenin evrimi ve folklorla ilgili diğer araştırmalarını okuyanlar, Emin Abid'in araştırmalarını nasıl benimseyerek yazdığına şahit olacaklardır.

Sonuç

Bu çalışmada ömrünü Türk Dünyasını çeşitli yönlerden araştırmaya adanmış Ali Şamil'in hayatı, sanatı ve bilimsel çalışmalarından bahsedilmiş, kitaplarının açıklamalı bibliyografyası verilmiştir. Bu çalışmada dikkatleri çeken nokta Ali Şamil'in çalıştığı kitapların büyük bir kısmının Türk Dünyasının araştırılmamış konularını içermesidir. Ömrünü ilime, bilime, Azerbaycan edebiyatına adanmış ve büyük yankı uyandıran eserleriyle göz önünde olan Ali Şamil, Türk Dünyasının diğer araştırmacılarından farklı olarak eserlerinde, bizzat bulunduğu, etnografyasını incelediği Türk coğrafyasının sorunlarını, etnografyasını, edebiyatını ve tarihini ele almıştır. Bu çalışmalar ışığında Türk Dünyası çeşitli yönlerden araştırmaya tabi tutulacaktır.

Kaynakça

1. Şeir Həmid Nitqinin nəzərində. (Əli Şamil) "Tanıdığım insanlar" kitabından. "Körpü" (Təbriz) jurnalı, 2002, May, 34, s.16-17
2. El qəhrəmanları xalq yaradıcılığında. Dastanlaşmış ömür. (Abbasqulubəy Şadlinski haqqında). "Sovet Naxçıvanı" qəzeti, 1984, 15 may, sayı 113 (13851).
3. Aşıq İsgəndər Ağbabalı.(Xatirə, məqalə, məktub və sənədlərin işığında). (Əzizə Şamillə birgə). "Elm və təhsil" nəş-riyyatı, Bakı, 2012, 148 s.

4. Uyğur, Qaqauz, Kuzey Qafqaz Türklərinin folkloru və ədəbiyyatı, "Nurlan" nəşriyyatı, Bakı, 2011, 412 s.

5. Türkçülüyün qurbanları. (Qazaxıstan). "Elm və təhsil" nəşriyyatı, Bakı, 2013, 164 s.

6. Colan Türkmanları (folklor və etnoqrafiya örnəkləri), "Elm və təhsil" nəşriyyatı, Bakı, 2014, 142 s.

7. Hüseyinoğlu Şamil, Ali, İrfani ləqəbli aşuqlar və "Ur-fani" havaları (Araştırmalar, şiirler, destan, rivayətlər və not yazıları), Bakı, 2016

8. Gültekin-Əmin Abid. Buzlu cəhennem. "Günəş" nəşriyyatı, Bakı, 1999, 96 s.

9. "Bildiriş" Azərbaycanca gətirildi. B.E.Ağaoğlu. Solov-kidə gördüklərim. "Günəş" nəşriyyatı, Bakı, 2004. s.5-25

10. Məmməd zadə, M.B, Köylü hərəkəti, Lenin milli siyasəti, Bakü, 2007

11. "Koroğlu" dastanının Əli Kamali arxivindəki variantları, Bakı, 2009-cu il, s.7-24.

12. Əmin Abid. Azərbaycan Türklerinin ədəbiyyatı tarixi, (Tərtibçilər və ön söz müəllifləri: fil.ü.e.d. prof. Bədirxan Əhmədov və Əli Şamil), "Elm və təhsil" nəşriyyatı, Bakı, 2016, 240 s.

Dos.dr. Məhəmməd Məmmədli
Bakı Dövlət Universiteti

TÜRK ƏDƏBİYYATI VƏ FOLKLORUNUN TANINMIŞ ARAŞDIRICISI

Xülasə

Məqələdə bütün mənalı ömrünü türk xalqlarının ədəbiyyatı və folklorunun toplanması, nəşri, araşdırılması və təbliğinə həsr etmiş Əli Şamilin yaradıcılıq yolu öyrənilir. Türk dünyasının tarixindən, ədəbiyyatından, mədəniyyətinə, folklorundan bəhs edən Əli Şamil ilk araşdırmaçı kimi Sovet ideologiyasının qurbanı olmuş, 1937-ci il repressiyasında güllələnmiş, sürgün edilmiş, uzun illər yasaq edilmiş bir çox ziyalılarımızı arxiv materialları əsasında araşdırmış, həqiqətləri ortaya qoymuşdur. Əmin Abidi yaradıcılığının əsas istiqamətlərdən biri kimi götürən Əli Şamil onun həyat və yaradıcılığını tədqiq etmiş, tərcümeyi-halına aydınlıq gətirmiş, Gültəkin təxəllüsünün Əmin Abidə məxsus olmasını ilk dəfə elmi faktlar əsasında ortaya qoymuş bu mövzuda 20-dən artıq məqalə nəşr etdirmişdir. Əli Şamil Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yeni metodla yazılmasında Əmin Abidin xüsusi rolu olduğunu müəyyənləşdirmişdir. Əli Şamil Gültəkinin İstanbulda nəşr edilən "Buzlu cəhənnəm" şeirlər kitabını 1999-cu ildə latın əlifbası ilə Bakıda nəşr etdirmişdir

Məqələdə göstərilir ki, Əli Şamilin yaradıcılığının əsas istiqamətlərindən biri türk xalqlarının keçmişini, ədəbiyyatı-

nı, folklorunu təbliğ etmək, onları tanıtmadır. Məqalədə Əli Şamilin “Quzey Kıbrıs”, “Albaniya və Azərbaycandakı albanlar”, “Qaşqaylar və onların folkloru”, “Uyğur, qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı”, “Colan Türkmanları (folklor və etnoqrafiya)” və s. kitabları onun türk dünyasına – onun tarixinə, folkloruna, ədəbiyyatına, mədəniyyətinə və incəsənətinə olan aşinalığının, sonsuz məhəbbətinin təzahürü olduğu xüsusi vurğulanır. Bütün ömrünü türklüyə - Türk birliyinə həsr edən araşdırıcı azsaylı türk xalqlarının folklorundan yazmaqla dünyanın diqqətini onlara – unudulmuş azsaylı türk xalqlarına, onların mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, folkloruna yönəltmək istəmişdir.

Məqalədə “Koroğlu” dastanının Əli Kamali arxivindəki variantlarının nəşrində Əli Şamilin mühüm rol oynadığı göstərilir. O, Əli Kamalinin arxivindəki “Koroğlu” dastanını nəşr etdirməklə, dünya mədəniyyətinə əvəzsiz töhfə vermişdir.

Açar sözlər: Əli Şamil, türk, folklor, ədəbiyyat, representiya, Əmin Abid, Gültəkin, azsaylı türk xalqları, “Koroğlu”, Əli Kamali, variant

Giriş

Türk dünyasını yorulmadan qarış-qarış gəzən, folklor örnəklərinin toplayıcısı və araşdırıcısını fikirləşəndə gözü-müzün qabağında Əli Şamilin canlı obrazı canlanır. Əli Şamilin Güney Azərbaycan türkləri, Kuzey Kıbrıs türkləri, Çolan türkmanları, Uyğur türkləri, Ahıska türkləri, kumıklar, qaqauzlar, Krım tatarları, Noqay türkləri, Qaşqay türklərinin folkloru, ədəbiyyatı, yaşam tərzi, etnoqrafiyası, faciəli taleləri

ilə bağlı çoxsaylı maraqlı araşdırmaları oxucular, araşdırmaçılar tərəfindən maraqla oxunur. Əli Şamili ensiklopedik biliyə, zəngin dünyagörüşə, malik bir əsl ziyalı kimi xarakterizə edən prof. Ramiz Əskər yazır: "Əmin Abid adını ilk dəfə ondan eşitmişdim. Zəki Vəlidi Toğan, Xalid Səid Xocayev, Əhməd Baytursun, Numan Çələbi Cihan və s. şəxslər haqqında məlumatları, QULAQ, represiya ilə bağlı bilgiləri ondan almışdım. Xəstə Qasım, Aşıq Şenlik, Aşıq Veysəl, Qarani, Sümmani, İslam Ərdənər, Aşıq iskəndər Ağbabalıya qədər, Azərbaycan aşıq mühitində az tanınan sənətkarların, Məxdumqulu, Bəkir Çobanzadə, Abdulla Tukay Şahzadə Babiç kimi şairlərin adı Əlinin dilindən düşmürdü. Ən yeni tarixin gözəl bilicisi olduğundan, həmin dövrdəki tarixi hadisələr, ictimai siyasi xadimlər haqqında dolğun bilgilər almaq mümkündür" [Əskər. 2019: s.8-16].

Əli Şamil ilk araşdırmaçı kimi represiya qurbanı olmuş bir çox ziyalılarımızı arxiv materialları əsasında araşdırmış, həqiqətləri ortaya qoymuşdur. O, həmçinin türk xalqlarının ədəbiyyatına, türk dünyasının görkəmli adamlarına həsr olunmuş çoxsaylı kitab və məqalələrin müəllifidir. Folklor institutunun əməkdaşları Əli Şamildən söz düşərkən onu hərtərəfli bilik sahibi olan vətənpərvər bir ziyalı, türk xalqlarının ədəbiyyatının dəyərli araşdırmaçısı kimi xarakterizə edirlər. Əli müəllim mehriban və həlim davranışlı ziyalı olması ilə yanaşı, həm də tələbkardır. Həyatda olduqca təvazökar insan olan Əli Şamil bir çox beynəlxalq konfrans və simpoziumların, o cümlədən "Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə" beynəlxalq folklor konfranslarının təşkilatçısı olsa da, heç birində nə tərtibçi, nə də redaktor kimi adı

nın yazılmasını istəməmişdir. Folklor institutunun əməkdaşlarının qeyd etdiyi kimi, məhz Əli müəllimin yaratdığı əlaqələr bizim alimlərin beynəlxalq aləmə çıxmasına, xarici jurnallarda məqalələrin dərc olunmasına təkan vermişdir.

Özünəməxsus düşündürücü yumoru, danışıq tərzi və elmi-nəzəri mühakimələri ilə seçilən Əli Şamil Azərbaycan və türk xalqlarının azadlıq mübarizəsi tarixi və ədəbiyyatının mahir bilicisidir. Əli müəllimlə söhbət etdikcə, onun hərtərəfli ensiklopedik biliyə malik bir insan olduğu qənaətinə gəlisən. Milli azadlıq hərəkatının sağlam düşüncəli nümayəndələrindən olan Əli müəllim sözün əsl mənasında böyük insandır. Türk dünyasının Ali Hocası adlandırılan Əli Şamili tanıyanlar, sevənlər çoxdur, onun adı türk dünyasında bir körpü rolunu oynayır..

1973-cü ildən “Şərq qapısı” qəzetində işlədiyi vaxtdan Əli Şamil xalqın mənəvi sərvətini kəndbəkənd gəzməklə tibbatmağa qoymamış, toplayıb arxivləşdirmişdir. Bakıya gəldiyi ilk vaxtlarda Azərbaycan Ensiklopediyasının Uşaq ensiklopediyası qrupuna rəhbərlik edən Əli Şamilin rəhbərliyi altında “Uşaq ensiklopediyası”nın III cildi 1999-cu ildə nəşr olunur [Uşaq ensiklopediyası, III c., 1999]. Ensiklopediyanın Türk dünyasının məşhurları qrupuna rəhbərlik etdiyi vaxtda Ədalət Tahirzadə ilə birlikdə Türk dünyasının məşhurları sözlüyünü də nəşr etdirir.

1998-ci ildən Azərbaycan MEA-nın Folklor institutunda çalışan Əli Şamil türklük aşiqi kimi çoxsaylı elmi simpoziumda məruzələrlə çıxış etmiş, bir sıra beynəlxalq konfrans və simpoziumların, o cümlədən, yeddi dəfə keçirilmiş “Ortaq Türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə beynəlxalq folklor

konfranslarının, Türkiyənin Bolu şəhərində I Uluslararası Koroğlu, Bolu Tarix və Kültür Sempoziyumu, 2011- ci ilin 1-3 dekabrında Quzey Kıbrıs Türk Cumhuriyyətinin Qazimağusa şəhərində AMEA folklor İnstitutu ilə Doğu Akdeniz Üniversitetinin birgə təşkil etdiyi beynəlxalq simpozimu və s.-nin təşəbbüsçüsü və təşkilatçılarından biri olmuşdur.

Xalqın, millətin gələcəyini türk birliyində görən Əli Şamil ömrünü xalqın milli birlik konseptinin tanınmasına, türkçülük anlayışının tarixi-nəzəri, praktik cəhətlərinin aydınlaşdırılmasına, türk xalqlarının eyni kökdən olması inamına həsr etmişdir. Prof. Bədirxan Əhmədlinin qeyd etdiyi kimi, Əli Şamil türk dünyası üçün XX əsrin əvvəllərində formalaşmış, türkçülük, müasirlik və islamçılıq üçlü formulunun parlaq gələcəyinə inanır [Əhmədli, 2023: s. 78].

Əsas hissə.

Əli Şamil Əmin Abidin araşdırıcısı kimi

Türk dünyasının tarixindən, ədəbiyyatından, mədəniyyətdən, folklorundan bəhs edən Əli Şamilin alim kimi ən böyük töhfəsi Sovet ideologiyasının qurbanı olmuş, 1937-ci il repressiyasında güllələnmiş, uzun illərin yasaq və senzurasına məruz qalmış Əmin Abidi yenidən Azərbaycan cəmiyyətinə qaytarması və tanıtmasıdır. Əmin Abidi yaradıcılığının əsas istiqamətlərdən biri kimi götürən Əli Şamil onun həyat və yaradıcılığını tədqiq etmiş, bu mövzuda 20-dən artıq məqalə nəşr etdirmişdir. Hələ BDU-nun jurnalistika fakültəsində oxuyarkən Əmin Abidin yaradıcılıq və repressiya olunma səbəbləri diqqətini çəkmişdir. Həmin dövrdə repressiya olu-

nanlarla bağlı əsl həqiqətlər xalqdan gizlədilir, onların araşdırılmasına rəsmi olmasa da, bir yasaq mövcud idi.

Onun bu görkəmli folklorşünas haqqında ilk tezi 1972-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tələbə və gənc alimlərinin konfransının materiallarında çap olunmuşdur [Şamil, 1972]. 1973-cü ildə isə Novosibirsk şəhərində keçirilən Universitet tələbələrini elmi konfrans materiallarında “Əmin Abidin Sovet dövrü yaradıcılığında türkoloji məsələləri” tezi dərc olunmuşdur. [Şamil, 1973]. Əli Şamil 1986-cı ildə Əmin Abidin bayatalarımız haqqında dəyərli fikir və mülahizələri, həmçinin onun “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi” adlı araşdırması ilə Azərbaycan oxucusunu tanış edir [Şamil, 1986, №11: s. 26-27; Şamil, 1986, 12 dekabr, № 50 : s. 6].

Əmin Abidin həyatı və tərcümeyi-halına aydınlıq gətirən, Gültəkin təxəllüsünün Əmin Abidə məxsus olmasını ilk dəfə elmi faktlar əsasında ortaya qoyan məhz Əli Şamildir. Onun araşdırmalarından sonra Gültəkin təxəllüsünün Əmin Abidə aid olması faktı ortaya çıxmışdır. Əli Şamil Gültəkinin İstanbulda nəşr edilən “Buzlu cəhənnəm” şeirlər kitabını 1999-cu ildə latın əlifbası ilə Bakıda nəşr etdirmişdir [Gültəkin - Əmin Abid. Buzlu cəhənnəm, 1999]

Onun elmi axtarışlarında Əmin Abid yaradıcılığı, onun ədəbi, elmi irsi əsas mövzudur desək, yanılmarıq. Əli Şamil qeyd edir ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yeni metodla yazılmasında Əmin Abidin xüsusi rolu olmuşdur. Əmin Abid məqalə və “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi” əsərini Avropa metodu ilə yazmışdır. Əmin Abid Azərbaycanda yaşayan türklərin yaşatdıqları ədəbi əsərləri deyil,

Azərbaycan türkcəsində danışan türklərin yaratdığı ədəbiyyatın tarixini yazır. Avropa metodları ilə Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixini yazmağa başlamaq üçün İstanbul, Vyana, Budapeşt və Qəzvin kitabxanalarında araşdırmaları üçün məlumatlar toplamışdır. Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixini Avropa metodları ilə yazmaq işinin öhdəsindən Əmin Abid vicdanla gəlmişdir. Əli Şamil "Bilig" jurnalında çap olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yeni metodla yazılmasında Əmin Abidin rolu" məqaləsində bu əsərin dəyərindən danışarkən Əli Şahbazovun fikrinə istinad edir: "...Əmin Abidin bu əsəri Azərbaycan mədəniyyəti üçün ehtiva etdiyi qiymət belə dursun, Azəriləri darülfunun kimi yüksək bir müəssisəyə tanıtdırması cəhətindən də böyük əhəmiyyəti caizdir" [Şamil, Kış 2012, sayı 60: s. 169-181].

Əli Şamil haqlı olaraq yazır ki, ədəbiyyat tariximizdə bir çox mövzuları ilk dəfə araşdıran Əmin Abid olmuşdur. "Söhbətül-əsmar"ın Füzuliyə aid olduğunu sübut edən, "Kitabi-Dədə Qorqud" haqqında dəyərli tədqiqatlar aparan, qəzetçilik tarixini öyrənən, Türkiyə, Azərbaycan, tatar, özbək, qaqauz, Kərkük və başqa türk xalqlarının 5 min manisini qarşılaşdıran, tarixini müəyyənləşdirən, M.F. Axundzadənin 3 cildlik əsərlərini çapa hazırlayan, arxivini elmi əsaslarla quran, Həbib, M.Ə.Sabir, M.Ş.Vazeh və başqaları haqqında dəyərli araşdırmalar aparan odur. Əmin Abid Azərbaycan türkcəsinin əhatə etdiyi bölgələrdə Türk dilində yaradılmış şifahi və yazılı ədəbiyyatı Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı sayır və yazır: "Bu gün Azərbaycan türkcəsi dediyimiz ləhcə ilə danışan Kafkaz, İran, Xorasan və İraq türklərinin ədəbi və fikri haqqında təhlillərə diqqət yetirəcəyik" [Şamil, sayı 42,

1999: s. 75-82]. O, Orxon abidələrində, “Divanü lüğət-it-türk”də, “Qutadğu bilig”də, Oğuznamələrdə Azərbaycan ədəbiyyatının başlanğıcı haqqında dəyərli fikirlər olduğunu yazır. Ədəbi əsərləri sosial-siyasi mühitin, xalqın yaratdığı mədəniyyətin ayrılmaz bir parçası olaraq görür. Azərbaycanda ilk dəfə xalq ədəbiyyatı yazılı ədəbiyyatla birlikdə götürülür və onların qarşılıqlı əlaqəsinə, təsirinə diqqət çəkilir.

Tədqiqatçı Əli Şamil haqlı olaraq belə bir qənaətə gəlir ki, Sovetlər birliyi dövründə Əmin Abidin ömür yolunun öyrənilməsi, yaradıcılığının araşdırılıb təbliğ edilməsində ciddi maneəçilik mövcud idi. Əmin Abid bədii yaradıcılığında kommünizm ideologiyası adı altında müstəmləkəçiliyə, elmi yaradıcılıqda isə ümumtürk ədəbiyyatını parçalayıb məhəlli, yəni yerli ədəbiyyatlar yaratmaq istəyənlərə qarşı durmuşdur. 1927-ci ildə Əmin Abid geri dönərkən rəsmi dairələr milli dəyərləri heçə endirməyə, xalqı kökündən uzaqlaşdırmağa, hətta müstəqil düşüncə sahiblərini belə təqib etməyə çalışırdılar. Proletar beynəlmiləçiliyi, inqilabi mübarizə, sosializm quruculuğu altında əzilən xalqların öz mədəniyyətlərindən uzaqlaşdırılması prosesi gedir və bu işin həyata keçirilməsində xalqların içindən seçilib hazırlanmış, onlarla qələm sahibinin fəaliyyəti üçün şərait yaradılmışdır. Onlara qarşı duranlara ağıl, məntiq və diskussiya ilə deyil, işdən çıxartmaq, sıxışdırmaq, təqib etmək, həbsxanaya salmaq və s. ilə cavab verilir. Azadlıq aşiqi Əmin Abid min bir əziyyət bahasına da olsa qədim və orta yüzilliklərin qaynaqlarını ortaya qoyaraq onları sistemləşdirməyə çalışırdı. Ədəbiyyatımızın incisi sayılan əsərlər nəinki məzmununa, hətta formasına görə də Sövet quruluşu tərəfindən yararsız sayılırdı. Ye-

nilik axtarışında olanların səhv yolda olduqlarını açıq şəkildə söyləyə bilmədiyini görənlər Əmin Abid fikri və mülahizələrini elmi üsulla söyləməyə çalışırdı [Şami, sayı 42, 1999: s. 75-82].

Həmin məqalədə Əli Şamil “El şairi Aşıq Qərib” məqaləsinin müəllifinin Əmin Abid olmadığını faktlarla sübut edir. Müəllif bu sübutlar içərisində həmin məqalə yazılarkən Əmin Abidin İstanbulda təhsil alması, araşdırma mövzusunun tamam başqa olması, 1933-cü ildə SSRİ EA Azərbaycan filialına iş girərkən çap olunan və çap olunmayan əsərlərin, hətta seir və tərcümələrinin siyahısında göstərilməməsi və s. göstərir. Hüseyn Nicdətın “El şairi Səfərli” və “Məmməd Kazım Porto” məqalələrinin son parçası ikinci sütündə verilmiş və həmin məqalələrin sonunda Ə. Abidin “Ayrıllarkən” şeiri verilib. Əli Şamil Məcid Fərzullayevin hazırladığı bibliografiyada Ə. Abidin şeirin deyil, məqalənin müəllifi hesab etməkdə yanlışlığa yol verdiyini qeyd edir [Şamil, sayı 42, 1999: s. 75-82].

Araşdırmaçı Əli Şamil 2001-ci ildə nəşr etdirdiyi “İstanbul Darülfünunun məzunu – Əmin Abid” məqaləsində göstərir ki, İstanbul Darülfünunu yalnız Türkiyədə deyil, türk xalqları arasında da müqəddəs bir məbəd kimi tanınır. Çünki buranı bitirənlərin əksəriyyəti yalnız elmləri ilə deyil, həm də əxlaq və mədəniyyətləri ilə insanların qəlbinə yol tapmışlar. Müəllif ədəbiyyat tariximizdə bir çox mövzuları ilk dəfə araşdıran Əmin Abidin 100 illiyinin Azərbaycan və Türkiyədə sükutla qarşılanmasını təəssüf hissi ilə qeyd edir. Müəllif Əmin Abid kimi türksevər insanların yubileylərini “Türk harada varsa, orada qeyd olunmalıdır” fikrini xüsusi vurğulayır [Şamil, 2001: s. 70-82].

Həmin dövrdə “Yeni fikir” qəzeti Əmin Abidin “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi” adlı əsərinin darülfün imtahan heyəti tərəfindən təqdir edildiyini və çap olunmasına qərar verildiyini xəbər verir. Azərbaycanın İstanbul müxbiri Əli Şahbazov həmin hadisənin əhəmiyyətini belə açıqlayır: “Məlum olduğu üzrə bu vaxta qədər Azərbaycan olduğu kimi Türkiyə mühitində tanınmamışdır. Tanıtılmağa çalışılmışsa da o da müxtəlif qayələrlə vəqə olduğundan yalan, yanlış fikir verilmişdir. Əmin Abidin bu əsəri Azərbaycan mədəniyyəti üçün ehtiva etdiyi qiymət belə dursun, Azəriləri (Azərbaycanlılar- müəllif) darülfünün kimi yüksək bir müəsisəyə tanıtdırması cəhətindən dı böyük əhəmiyyəti caizdir” [Şamil, 2001: s. 70-82].

Sövet rejimi ali və orta məktəblərdə müəllim və tələbələrin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” dərsləyinə olan ehtiyacını ödəmək üçün Firudin Bəy Köçərlinin 1925-1926 –cı illərdə iki çild, 4 kitab şəklində olan “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları”, İsmayıl Hikmətin iki cildə “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitablarını nəşr etdirmişdir. O dövrdəki Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kitabları əsasən təzkirə xarakteri daşdığından, Əmin Abid “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi”ni Avropa metodları ilə yazmaq üçün İstanbul Universitetinə oxumağa göndərilmişdir. Araşdırmaçı Əli Şamil məqalədə qeyd edir ki, Əmin Abid qoyulan tapşırığın öhdəsindən ləyaqət və vicdanla gəlmək üçün nəinki İstanbulun, Vyannanın, Budapeştin kitabxana və arxivlərində çalışmış, şəxsi kitabxanalardan istifadə etmiş, dövrün məşhur şərqşünasları ilə əlaqə saxlamış, həmçinin Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı məqalələrini “Sərvəti fünün”, “Türk yurdu” və s. dərgilərdə

çap etdirməklə öxucuların mühakiməsinə vermişdir. Əmin Abid bir çox çətinlik və məhrumiyyətlərə baxmayaraq Azərbaycan ədəbiyyatına dair yeni materiallar əldə etmişdir. Əli Şamil göstərir ki, “Maarif və mədəniyyət” dərgisi 1926-cı ildəki nəşrində [Abid, 1926: s. 17-22] onun “Azərbaycan ədəbiyyatında türkçənin təkamülü” məqaləsini aşağıdakı tanıtma ilə vermişdir: “İstanbul Darülfünunun Ədəbiyyat fakültəsini bitirməkdə olan vətəndaşımız Əmin Abidin bu birinci məqaləsini kamal mədəniyyətlə dərc edirik. Məqalədə ustadı olan möhtərəm professor Köprülüzadənin tələbəsi olaraq təsiri hiss edilməkdədir. Bununla bərabər Əmin Abid arkadışımızın bu əvvəlinci məqaləsi kəndisində Avropa elmi sistemi əldə edib mühakiməsini tamamilə elmi əsaslar üzərində qurmağa cəhd etməsi, söylədiyi fikirləri hər cür nəql şəkildən çıxararaq elmi tərzdə söyləməsi məqalə sahibi üçün qiymətli məziyyətdir” [Şamil, 2001: s. 70-82].

Əli Şamil Fuad Köprülüzadənin elmi və pedaqoji fəaliyyətini yüksək qiymətləndirən, əsərlərində dəfələrlə ona istinad edən Əmin Abidin müəllimi ilə mübahisədən çəkinmədiyini və elmi mübahisəni şəxsi münaqişəyə çevirmədiyini xüsusi vurğulamaqla yanaşı, Əmin Abidin səhvini səmimi etiraf etmək qabiliyyəti olduğunu da qeyd edir. 1929-cu ildə Əli Nazimlə kəskin münaqişəyə girsə də, bir neçə ildən sonra yaxın dosta çevrilmişlər. SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının bölüm başqanı olan Əli Nazim Akademiyanın ictimai elmlər şöbəsinin rəhbəri İ.İ. Maşşennikova Əmin Abidin Azərbaycan filialına elmi əməkdaş təsdiq edilməsini xahiş etmişdir [Şamil, 2001: s. 70-82].

Əli Şamil məqaləsində göstərir ki, İstanbul universiteti Əmin Abidə bilik, hərtərəfli dünyagörüş verməklə yanaşı, həyatında da dərin iz buraxdı. Belə ki, Əmin Abid onunla eyni fakültədə oxuyan Nafiə Təvfik Tanərlə ailə həyatı qurmuşdur. Ailəsi ilə vətənə dönüb pedaqoji texnikumda müəllim işləyən Əmin Abidin oradan uzaqlaşdırılmasının səbəbini folklorşünas Əli Şamil Azərbaycan Dövlət Siyasi İdarəsinin arxiv materiallarına istinad etməklə göstərir ki, bu onun "Gənc Azəri" gizli təşkilatındakı fəal iştirakı ilə izah olunmalıdır [Şamil, 2001: s. 76]. Azərbaycan Dövlət Siyasi İdarəsi millətçi-şovinizm təmayüllərinin kökündən kəsilməsi üçün təmizləmə siyasətini məktəblərdə türk ədəbiyyatı, ictimaiyyət, coğrafiya fənlərini tədris edən müəllimlərə tətbiq edilməsindən başlanılmasını zəruri sayırdı. Araşdırıcı Əli Şamil həmin məqalədə bildirir ki, Əmin Abidin "Heca vəzninin tarixi", "Dərəbəylik dövründə Azəri ədəbiyyatı", "Türk el ədəbiyyatına elmi bir baxış (Oğuznamə)", "Əşirət dövründəki Azərbaycan ədəbiyyatına dair vəsiqələr", "Türk xalqları ədəbiyyatında mani növü və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri" və b. araşdırmaları elmi əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, həmin araşdırmalarda o, ideoloji mübarizənin önündə gedən bir ziyalı kimi çıxış edir [Şamil, 2001: s. 78].

Əli Şamil qeyd edir ki, Əmin Abid Türkiyədə Gültəkin adlı mühacir Azərbaycan şairi kimi də tanınırdı. "Buzlı cəhənnəm" kitabının müəllifi kimi tanınan şairin şeirləri haqqında Əhməd Cəfəroğlu yazır: "Gültəkin şeirlərinin qüvvət və gücü deyə bilərəm ki, siyasi mətbuatımızdan daha çox rəğbət görə bilmişdi. ən yaxşı bəzi şeirləri bəstələnib İstanbul əhalisi arasında bu gün də tərənnüm edilməkdədir" [Şamil,

2001, s. 79]. Araşdırıcı Əli Şamil haqlı olaraq qeyd edir ki, Əmin Abidin Gültəkin imzalı şeirləri, A.İ.İldırımın, Yayıncılı Kərəmin, Sənanın və başqalarının əsərləri olmasaydı, Azərbaycan ədəbiyyatı ilə tanış olanlar elə bilərdilər ki, bu xalq XX əsrin 20-30-cu illərdə mədhiyyə demək, yaltaqlanmaq, tərənnüm ədəbiyyatı yaratmaqla məşğul olmuşdur [Şamil, 2001: s. 80].

Əmin Abid Azərbaycan türkcəsində yazan yazarın harada doğulduğunu və ya öldüyünü əsas götürməyərək Azərbaycan ədibi kimi araşdırır və onu bütün türk ədəbiyyatının bir parçası kimi incəliyin. Bu metod Rusiyanın türk xalqlarını bölmək siyasətinə uyğun gəlmirdi. Azərbaycan ədəbiyyatını ümumtürk ədəbiyyatının ayrılmaz parçası kimi araşdıranlar pantürküst, miliyyətçi, Sovetlər birliyini parçalayanlar kimi repressiya, təqiblərə, cinayət məsuliyyətlərinə məruz qaldılar. Bu yasaq 1991-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyə qovuşduqdan sonra götürüldü, onun əsərlərini araşdırmaq fürsəti yarandı [Şamil, 2012, sayı 60: 169-181].

Əli Şamilin Qırğızıstanda nəşr edilmiş "Qutadğu bilig" in Azərbaycanda tanıtılması və Avropa üsulları ilə araşdırılmasında Əmin Abidin rolu" adlı tezisində qeyd edir ki, Əmin Abid 1927-ci ildə tamamladığı "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi" əsərində, "Heca vəzninin tarixi", "Türk xalqları ədəbiyyatında mani növü və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri" məqalələrində XI əsrdə yaşamış Yusif Xas Hacib Balasaqunlu və onun əsəri haqqında Azərbaycan oxucularına bilgi vermişdir. O, heca vəzninin tarixini araşdırarkən "Qutadğu bilig"dən çoxsaylı örnəklər verir [Şamil, 2018: s. 42].

Əli Şamil Azərbaycanda “Divanü lüğat-it-türk”ün öyrənilməsi və təbliğində Əmin Abidin rolunu xüsusi vurğulayır. XX əsrin 20-30-cu illərində İstanbul universitetini bitirib vətənə dönmən Ə.Abid Bakı və Tiflisdə nəşr etdirdiyi ayrı-ayrı məqalələrində “Divanü lüğat-it-türk”dən söz açır və ondan qaynaq kimi yararlanır. Ə.Abid Kaşğarlı Mahmudun “Divanü lüğatit-türk” ensiklopediyasına nəzər salaraq ilk heca nümunələrini Orxon abidələri və “Divanü lüğat-it-türk”də qorunub saxlanmış atalar sözlərində araşdırır [Şamil, 2008: s.79-86].

Araşdırmaçı Əli Şamilin 8-10 oktyabr 2008-ci ildə Aksaray universitetində keçirilmiş I Uluslararası Yunus Əmrə simpoziumunda “Əmin Abid Yunus Əmrə haqqında” özəti nəşr olunmuşdur [Şamil, 2009: s.12] Tədqiqatçı Əli Şamil Əmin Abidin Yunus Əmrə haqqında dəyərli fikirlər söylədiyini vurğulayır. Əmin Abidin Yunus Əmrə yaradıcılığını Avropa metodları ilə incələməsi XX əsrin 20-ci illərindən başlayır. Onun “Heca vəzninin tarixi” adlı məqaləsində Yunus Əmrə şeirlərinə geniş yer ayrılmışdır. Heca vəzninin formalaşmasında təsəvvüf şairi Yunus Əmrə və zaviyələrinin böyük rol oynadığını vurğulayan Əmin Abid araşdırmasında şairin beş, altı, yeddi, səkkiz, on, on bir, on iki, on dörd, on altı hecalı şeirlərindən örnəklər vermişdir [Abid, 1927, sayı 3: s.50-55; sayı 4: s. 58-61; sayı 6-7: s. 45-62]. Əmin Abid bu şeirləri Orxon-Yenisey abidələri, “Divanü lüğat-it-türk”dəki şeirlərlə, həmçinin Şah ismayıl Xətayi, Aşıq Kərəm, Qaracaoğlan, Gövhər, Dərdli, Koroğlu, Aşıq Ömər, Məhtumqulunun şeirləri ilə müqayisə edir. Yunus Əmrə şeir və fikirlərinin geniş

ərəzilərə yayılması dilimizin, ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin sərhəd tanımamasının göstəricisidir.

Araşdırmaçı alim Əli Şamil haqlı olaraq belə bir qənaətə gəlir ki, 70 il boyunca Sovetlər birliyi əsarətdə saxladığı xalqları kökündən qoparmaq istəsə də, Yunus Əmrənin şeirləri bu yasaqlardan güclü çıxaraq insanların qəlbində özünə əbədi yuva qurmuşdur. Yunus Əmrəni türk ədəbiyyatının bir örnəyi kimi tanılmağa çəhd edilsə də, onun şeirlərini Azərbaycan oxucusu da onu ən azı Türkiyə oxucusu qədər anlayır və sevir. Əli Şamilin qeyd etdiyi kimi XX əsrin 30-cu illərində Yunus Əmrəni Azərbaycan və ya Osmanlı şairi olduğunu düşünən yoxdur.

Əmin Abid məqaləsində göstərir ki, heca vəzni Yunus Əmrə və çağdaşları sayəsində ədəbiyyatımıza gəlmişdir. Kərəmin hecasını Xətayi hecasından qüvvətli sayan Əmin Abid Kərəmi Şərqi oğuz türkcəsinin heca sahəsində yetişdirdiyi Füzulisi adlandırır. Əmin Abid 1929-cu ildə yazdığı “Molla Qasım və Yunus İmrə” məqaləsində Yunus Əmrəni Türk ədəbiyyatının böyük sufi şairi olduğunu bildirir. Əmin Abid Salman Mümtazdan iki il öncə yazdığı məqaləsində Yunus Əmrə haqqında geniş məlumat verməsə də, Molla Qasımın Yunus Əmrənin müasiri olmadığını ortaya qoyur. Heca vəzni məhz Yunus Əmrə və müasirləri sayəsində yeni bir dövrə qədəm qoydu. Yunus Əmrəyə qədər zəif və cılız olan heca vəzni onun şeirlərində yeni bir həyat əldə edir. [Şamil, 2014: s. 259-276].

2016-cı ildə Əli Şamil prof. Bədirxan Əhmədov ilə birlikdə Əmin Abidin tələbə ikən yazdığı “Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi” kitabını geniş ön sözlə birlikdə nəşr

edirlər [Abid, 2016]. Qeyd etməliyik ki, Əmin Abidin 120 illik yubileyinin 2018-ci ildə Folklor institutunda təntənəli şəkildə keçirilməsinin təşkilatçılarından biri məhz Əli Şamil olmuşdur.

Türk dünyasının repressiya qurbanı olmuş ziyalılarının tanıtılmasında Əli Şamilin rolu

Əli Şamilin Türk dünyasının görkəmli ziyalılarının tanıtılmasında, repressiya qurbanlarının acı taleyinə işıq salınmasında xidmətləri əvəzsizdir. Əli Şamil 2010-cü ildə türk dilində nəşr etdirdiyi "Türk halklarının istiklal savaşı Halid Seid" in iki yönü" məqaləsində göstərir ki, özlərini vətənə və millətinə qurban verən kəslər bəzən doğmalarına, ailə üzvlərinə belə etmək istədiklərini anladada bilməmələrinin səbəbi qurduqları təşkilatın yaşaması, məslək silahdaşlarının qorunması ilə birbaşa bağlı idi. Özünü vətəni və millətin azadlığı yolunda qurban verənlərdən biri olan Xalid Səid Xocayevin qələmindən çıxan hər bir məqaləsi, yazısı, sosial fəaliyyəti onun Türk xalqlarının istiqlal savaşı olduğunu sübut edir. 1937-38-ci illərdə həbs olunan, güllələnən, türmələrə, sürgünlərə göndərilən insanlarla bağlı əfv fərmanı elan olunsa da, onların yazdıqlarının çap olunması, oxunması yasaq sayılırdı. XX əsrin 20-30-cu illərdə olduğu kimi, 70-80-ci illərdə də millətsevər, vətənevər insanlar Sovet rejiminin qorxusu altında olduqlarından, məmur və xüsusi xidmət orqanlarının diqqətindən uzaq qalmaq üçün öz keçmişlərini yanlış yazırdılar [Şamil, 2010, № 1(2): s. 96-109].

Müəllif həmin məqalədə göstərir ki, AXC-nin icazəsi ilə Gəncəyə gəlmiş Nuru paşa, siyasi işlər üzrə müşaviri Əhməd bəy Ağaoğlunun rəhbərliyi altında Qafqaz İslam ordusu qurulur. Əli Şamilin fikrincə, Türküstan və Tatarıstanda əsarətdə olan türklərə və müsəlmanlara yardıma gələcək bu ordunun tərkibində Səid Xocayev də olmuşdur. Hərbi güclə əsarətdə olan türkləri xilas etməyin uğursuzluğa uğradığını görən bir çox ziyalılar kimi, Səid Xocayev də elm və təhsil yolunu tutur.

1924-cü ildə Səmərqənddən Bakıya gələn tələbələrə rəhbər təyin edilsə, çox keçmədən “dinləyicilər arasında anti-bolşevik və milliyəçi təbliğatı apardığından ” həmin vəzifədən uzaqlaşdırılır. Onun Bakının Balaxanı qəsəbəsində, Qusardakı pedaqoji kurslarda çalışmağa getməsi müsavətçilərin çoxunun həbs edilməsi ilə eyni vaxta təsadüf edir. O, işlədiyi təhsil müəssisələrində tələbələrin milli şüurunu oyatmaq məqsədilə türkçülük təbliğatı aparmışdır. Birinci türkoloji qurultaya şəxsi dəvət alan Səid Xocayev qurultayın gündəliyində olan məsələlərin müzakirəsində aktiv iştirak edir. Xalid Səidin çıxışını stenoqrafçı tərəfindən qeydə alınmamasının səbəbi onun özbək dilində danışması olmuşdur. Ümumiyyətlə, türk dillərində olan çıxışlar qeydə alınmamışdır [Şamil, 2010, № 1(2): s. 96-109].

Sovet Rusiyasının xalqları öz keçmişindən, mədəniyyətindən ayıraraq yürütdüyü ruslaşdırma siyasətinə bəziləri həmin siyasətin məqsədini anlamadan ona xidmət edirdilərsə, bəziləri isə ona qarşı durmanın imkansızlığını gördükləri üçün millət və xalqının xeyrinə faydalanmağa çalışırdı. Proletar beynəlmiləlçiliyi ideologiyası altında türkçülüüyü yayan

lara pantürküst damğası vurulduğı və təqib olunma, həbslərə atıldığı bir zamanda Xalid Səid Xocayev “Türk dillərinin tarixi qramatikkası”, “Türküstan tarixinin qısa xülasəsi”, “Türk ədəbiyyatı nəzəriyyəsi”, “Cığatay ədəbiyyatından tədqiqlər” və s. əsərləri ərsəyə gətirir. Onun 14 elmi əsərin müəllifi olduğunu qeyd edən Bəkir Çobanzadə Türk dilinin sintaksisi ilə bağlı sonuncu əsərinə xüsusi diqqət yetirmək lazım olduğunu vurğulayır.

Xalid Səid Xocayev “Divanü Luğat-it-türk” abidəsinin tərcüməsinə 1935-ci ildə başlamış, 1937-ci ilin aprel ayında bitirib çapa hazırlasa da, həbs edildiyindən əsərin tərcüməsi nəşr olunmur. Dövrünün bir çox görkəmli alimləri, o cümlədən Ə.Sultanlı və başqaları onu bütün gücünü və enerjisini Azərbaycan dilinin inkişafına sərf etmiş, işinə vicdanla yanaşan bir tədqiqatçı kimi xarakterizə edirlər. Araşdırıcı Əli Şamil müəyyənləşdirmişdir ki, Xalid Səidin şəxsi işi ilə maraqlanan ilk şəxs qızı Memmedova Beyca (Behicə) Xalid Seidova olmuşdur [Şamil, 2010, № 1(2): s. 96-109].

Əli Şamilin 2017-ci ildə nəşr etdirdiyi məqalələrdən biri əlifba islahatçısı, folklorşünas, pedaqoq, dövlət qurucusu Ahmet Baytursunovun faciəvi həyatına həsr olunmuşdur. Ahmet Baytursunov bolşeviklərin Qazaxıstan və Türküstan işğalına yardımçı olmasına, maarif və elm sahəsindəki böyük xidmətlərinə, qazax-qırğızlar üçün əlifba, fonetika, sintaksis, etimoloji sözlük və s. yazmasına baxmayaraq repressiyaya məruz qalır.

Ahmet Baytursunov müstəmləkəçilərin nəzarəti altında olan təhsil ocaqlarında tərbiyə alsada, ömrünü xalqların xoşbəxt gələcəyi üçün mübarizəyə həsr etmişdir. Müstəmləkə al-

tında olan xalqların övladları öz xalqlarını, vətənlərini azad görmək, müstəqil dövlət qurmaq üçün yollar axtarırdılar. Rusiyada millətçilik düşüncəsinin başlamasıyla rus ziyalıları, Rusiyadakı müsəlman millətlərini ruslaşdırma, rus mədəniyyəti içərisində əritmək istəyirdilər, bunun isə yeganə yolunu onların xristianlaşdırılmasında görürdülər.

Araşdırıcı Əli Şamil məqaləsində qeyd edir ki, 1876-cı il qanununa görə qazax məktəblərində rus dilində dərs keçilən siniflərin açılması və mədrəsdə dərs deyən müəllimlərin rus dilində yazıb oxumağı bacarması, rus hökumət məktəblərinin proqramı ilə tanış olması məcburi idi. Rus dövlətinin rus-qazax məktəblərinin təhsil səviyyəsini yüksəltmək üçün verdiyi qanun və göstərişlərinin arxasında xalqı əski əlifbaslıdan uzaqlaşdırmaq, öz tarixini, keçmişlərini unutturmaq dururdu [Şamil, 2017: s. 240-285].

Əli Şamil türk xalqlarının ədəbiyyatı və folklorunun araşdırıcısı kimi

Əli Şamilin yaradıcılığının əsas istiqamətlərindən biri türk xalqlarının keçmişini, ədəbiyyatını, folklorunu təbliğ etmək, onları tanıtmadır. Əli Şamilin 2001-ci ildə nəşr etdirdiyi “Quzey Kıbrıs” kitabı Ağ dənizdə yerləşən ada dövlət - Quzey Kıbrısı tanıtmaya istəyi ilə yazılmış səyahət oçerkidir. Kitabda adanın tarixi, son on illərdəki siyasi durumla yanaşı xatirələr də öz əksini tapır. Kitabda həmçinin Makedoniya və Bolqarıstandakı türklərin vəziyyətindən, türk əsgərinin Koreya savaşındakı iştirakından, Avropa, Amerikada yaşayan türklərin soydaşları ilə əlaqəsindən, həmçinin türkoloq-

ların yaradıcılığından söhbət açılır. Kıbrısı Qarabağa bənzərdən Əli Şamil kitabda həmçinin, Quzey Kıbrıs türklərinin müstəqillik davasının öndəri, prezident R. Denkaşla görüşündən, Doğu Akdeniz universiteti ilə tanışlıqdan, İsmayıl Bozkurtla tanışlıqdan və s.- dən ətraflı söhbət açır. Bu kitabı nəşr etdirməklə müəllif türk dünyasının ən böyük problemlərindən biri Kıbrısla bağlı ilk dəfə ətraflı şəkildə məlumat verir [Şamil, 2001]. Əli Şamil 2012-ci ildə Simferopolda nəşr etdirdiyi “Qırım sevgisi” kitabında Sover işğalçı rejimi tərəfindən deportasiyaya məruz qalmış Qırım türklərinin başına gələn dəhşətli fəlakətlərdən danışır [Şamil, 2012]

Əli Şamil “Albaniya və Azərbaycandakı albanlar” kitabında Adriatik dənizin sahilindəki Albaniya dövləti ilə Qafqaz Albaniyasını 1100 illik bir tarix ayırdığını vurğulayır. Müəllif göstərir ki, adları oxşar olan bu ölkələrdəki insanlar soyca bir-birinə bağlı olmasalar da, görünüş və davranış baxımından yaxınlıqları hiss olunur. Albaniyanın Azərbaycan ilə siyasi, iqtisadi əlaqəsi zəif olsa da, Azərbaycanda albanlar yaşamış və ölkənin ictimai-siyasi həyatına izlərini qoymuşlar. Kitabda Azərbaycanda yaşamış Əhməd Bedi Triniç, Nafiə Abid (Tanur), İsmayıl Farka haqqında bəhs edən məqalələr də yer almışdır [Şamil, 2021: s.76-184; 202-245; 256-276].

Əli Şamil “Qaşqaylar və onların folkloru” əsərində İrənin cənubunda yaşayan Qaşqay xalqının dil və ləhcələri, folkloru, adət-ənənələri haqqında ətraflı məlumat verir. Kitabda Qaşqay elinə səfərlərlə bağlı yazılar, qaşqayların Azərbaycan ilə bağlılığından bəhs edən məqalələr, folklor nümunələri yer almışdır. Türk xalqlarının problemlərini işıqlandıran, mədəniyyətinə böyük sevgi ilə yanaşan Əli Şamil kitaba

Ərsalan Mirzəyinin “Biz türkək, biz qaşqayiyək” şeiri ilə başlayır [Şamil, 2020: s. 3]. Kitabda Sədi və Hafizlə bağlı bilmədiyimiz məsələlərə aydınlıq gətirməklə yanaşı, Azərbaycanın ilk böyük folklorçusu Baba Kuhi Bakuvi, Qaşqay elxanları İsmayıl xan Şövlətüddövlə, Xosrov xan İsmayıl xan oğlu, Şirazda türk dilində yazıb-yaratmış şairlər, qaşqay toyu, mahnı və oyunları, musiqi məslisləri və s. haqqında danışılır. [Şamil, 2020: s. 38-59; 77-89; 103-112]. Kitabda həmçinin Qaşqay elindən toplanmış atalar sözləri, bayatılar (asanaklar), mərasim nəğmələri, lətifə və nağıllar, “Qərrib-Şahsənəm” dastanından, “Koroğlu” dastanından şeir nümunələri, həmçinin Mirzə Mezun, Yusifəli bəy, Xosrov bəy Qərəqanlı, Məhəmməd İbrahim, Qul Oruc, Nemətullah bəy Rəhimli, Hüseynəli bəy Bayat və başqalarının yaradıcılığından seçmə şeir nümunələri öz əksini tapır. Yorulmaz araşdırmaçı Əli Şamil həmçinin kitabda qaşqayları tanıdan insanlar- Məmmədəli Müsəddiq, Tağı İbrahimov, Rəcəb Albayraq və başqalarının gördükləri işləri yetəruncə dəyərləndirir [Şamil, 2020: s.165-260].

Bütün mənəli ömrünü türklüyə-Türk birliyinə həsr edən Əli Şamilin 2011-ci ildə nəşr etdirdiyi “Uyğur, qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı” kitabına Azərbaycanda az öyrənilmiş uyğur, qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı haqqında məqalələr daxil edilmişdir. Həmin məqalələrdə bu xalqların acı tarixi, azsaylı xaları bir-birindən uzaqlaşdırmaq, bir-birinə düşmən etmək üçün dünya döblətlərinin apardığı siyasətdən, həmçinin ədəbi prosesə təsir edən amillərdən söhbət açılır. Müəllif kitabı 1920-ci illərdə Bakıda yaşamış, vahid Türk-tatar dövləti qurmaq istədiklərinə görə 1937-38-ci illərdə Sovet totalitar rejimi

tərəfindən şəhid edilən kırımlı Bəkir Çobanzadəyə, özbək Xəlilid Səid Xocayevə, tatar Əziz Ubaydullinə, azərbaycanlı Əmin Abidə və onların məsləkdaşlarına ithaf etdiyini bildirir [Şamil, 2011]. Prof. H. İsmayılov kitabın “Azsaylı xalqlara böyük məhəbbət” adlı məqaləsində araşdırıcılıq işinin məsuliyyətli bir iş olmaqla yanaşı, araşdırıcıdan obyektiv, bilikli, həm də sənətinin aşıqı olmasını tələb etdiyini vurğulayır. Müəllif gələcək üçün əhəmiyyət daşıyan dəyərli əsərləri ürəyində həmin mövzuya sonsuz sevgisi olan araşdırıcıların yarada bildiyini qeyd edir [İsmayılov, 2011: s. 5-10].

Müəllif haqlı olaraq belə bir qənaətə gəlir ki, türk qövminin birləşməsinə böyük təhlükə kimi görmüş dünya güclərinin hər zaman onu parçalamaq, ayırmaq siyasətini görən İsmayıl Qaspıralı, Yusif Akçura, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu və s. kimi vənərvər ziyalılar hələ keçən əsrin əvvəllərində türk xalqlarının birləşməsinin vacibliyini vurğulamış, bu amal uğrunda mübarizə aparmışlar. Araşdırmaçının da qeyd etdiyi kimi, “Türk qövminin keçdiyi tarixi yol olduqca çətin-enişli, yoxuşlu olmuşdur. Dəfələrlə bıçaqlanmış, parçalanmış, sürgünlərin qurbanı olmuş, doğma torpaqlarından didərgin düşmüş, sürgün edilmişdir. Sovet imperiyası türk xalqları arasına uzun zaman bitməyəcək düşünlmüş şəkildə nifaqlar salmışdır. Sovetlərin “beynəlmiləçilik, qardaşlıq” adı altında ruslaşdırma siyasəti yeridilməsinə baxmayaraq, Şimali Qafqazda yaşayan türk xalqları öz dillərini, mədəniyyətlərini, folklorunu qoruyub saxlamışlar” [İsmayılov, 2011: s. 5-10].

Prof. H.İsmayılov qeyd edir ki, Əli Şamilin türk dünyasına – onun tarixinə, folkloruna, ədəbiyyatına, mədəniyyə-

tinə və incəsənətinə olan aşinalığını, sonsuz məhəbbətini bildiyimizdən bu əsərin mahiyyətini görə bilirik. Bütün ömrünü türklüyə - Türk birliyinə həsr edən araşdırıcı azsaylı türk xalqlarının folklorundan yazmaqla bir daha ictimaiyyətin diqqətini onlara – unudulmuş azsaylı türk xalqlarına, onların mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, folkloruna yönəltmək istəmişdir. Kitabı oxuduqca, bu gün böyük xalqlar içərisində əridilməyə və türklük kimliyi unutmağa məcbur edilən qardaşlarımıza dəstək, dayaq olmanın nə qədər vacib olduğu nəticəsinə gəlirik.

Şimali Qafqazda yaşayan, yazılı ədəbiyyatları olan noqoyların, qumuqların, qaraçay-malkarların, hazırda Ukrayna və Moldova dövlətlərində yaşayan qaqauzların, Çində qalan uyğurların ədəbiyyat tarixi, folkloru haqqında yazılan bu əsər Azərbaycanda ilk dəfə sistemli və ətraflı şəkildə araşdırılaraq kitab halına salınmışdır. Fikrimizcə, bu xalqların ədəbiyyatı, tarixi, folkloru, mədəniyyəti ilə maraqlanan hər bir oxucunun stolostü kitabına çevrilən dəyərli tədqiqat müəllifin araşdırma dairəsinin böyüklüyündən xəbər verir. Yazılan məqalələrdə maraqlı və səmi bilgilər öz əksini tapdığından yazılar həm oxunaqlı, həm də məlumat xarakterlidir. Kitabda qaqauz, uyğur, Şimali Qafqaz ürkələrinin folkloru və ədəbiyyatı ilə yanaşı, həm də onların Azərbaycanla əlaqəsinə diqqət yetirilir. Prof. H.İsmayılov “Azsaylı xalqlara böyük məhəbbət” məqaləsinin sonunda bidirir ki, bir başlanğıc olan bu kitabdən sonra Şimali Qafqaz, qaqauz və uyğur xalqlarının ədəbiyyatına, folkloruna. Incəsənətinə maraqlı və diqqət artacaq [İsmayılov, 2011, s. 10].

Əli Şamil kitabın “Böyük ədəbiyyatın cavan şaxələri” məqaləsində prof.Vaqif Sultanlının sifarişi, təkidi və tapşırığı ilə Quzey Qafqaz türklərinin, qaqauzların, uyğurların ədəbiyyatı, folkloru, tarixi, mədəniyyəti haqqında yazdığı məqalələri mövzusunə görə toplayıb çap etdirdiyini bildirir. O, kitabda çap olunan məqalələrin bir çoxunun Azərbaycandan kənarında jurnal və toplularda nəşr olunduğunu da qeyd etməyi unutmur [Şamil. Böyük ədəbiyyatın cavan şaxələri, 2011, s. 11-24].

Araşdırmaçı Əli Şamil 2014-cü ildə nəşr etdirdiyi “Colan Türkmənləri (folklor və etnoqrafiya örnəkləri)” adlı kitabında Suriyanın Colan bölgəsində yaşayan soydaşlarımızın – türkmənlərin taleyindən, onların tarixindən və adət ənənələrindən bəhs edir. Müəllif həmçinin örnəklər əsasında həmin dilin söz varlığı ilə Azərbaycan dilini müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirir. Müəllif Suriya türkmənlərinin sayı, yaşadıqları bölgələr, toplu yaşadıqları yerlərin adları ilə də oxucunu tanış edir [Şamil, 2014: s. 12-82]. Kitabda Colan türkmənlərinin ata sözləri və deyimləri, bayatı-maniləri, toy mərasimi və onun mərhələləri, oyunlar, xalq inancları, yeməklə bağlı örnəklər və s. “Mətnlər” adlanan II bölümdə verilmişdir [Şamil, 2014: s. 88-114]. Türk mədəniyyətinin gözəl bilicisi Əli Şamil türk oğlu kimi türkmən folklor materiallarını toplamaq, dialekt və şivələrini, adət-ənənələrini hərtərəfli öyrənmək üçün imkan, şərait olduğu halda, elmi ekspedisiyaların təşkil edilməməsindən təəssüflənir. “Colan türkməncəsində işlənmiş əski sözlərdən seçmələr” hissəsinə toxunan müəllif haqlı olaraq belə bir nəticəyə gəlir ki, bu bölümdəki mətnlər Colan

türkmanları ilə Azərbaycan türklərinin dillərində, adət ənənələrində nə qədər yaxınlıq olduğunu açıq-aşkar ortaya qoymaqladır [Şamil, 2014: s. 115-140]. Müəllif kitab üzərində işləyərkən qəzet və internet saytlarında Muxtar Türkmənoğlu, Dəniz Türkmənoğlu imzası ilə Suriya türkmanları haqqında məqalələr yazan, “Azadlıq” radiosunun Türkmən dilindəki verilişlərində çıxışlar edən dr. Muhtar Fateh Muhammedlə tanış olması, sıx əlaqə saxlaması və məsləhətləşdiyini də göstərir.

“Koroğlu” dastanının Əli Kamali arxivindəki variantlarının nəşrində Əli Şamilin rolu

Əli Şamil qeyd edir ki, “Koroğlu” dastanının ilk dəfə çapa hazırlanmış Əli Kamali variantı geniş oxucu kütləsi üçün deyil, folklorşünaslar, dil tarixçiləri, etnoqraflar və s üçün nəzərdə tutulmuşdur. Əli Kamalinin arxivindən alınmış bu mətnlər ilk baxışda qüsurlu görünsə də, nəşir söyləyici və həvəskar toplayıcıların yazıya aldıkları mətnləri və həmin mətnləri çapa hazırlayanların etdikləri düzəlişləri olduğu kimi saxlamağa çalışmışdır.

İranda yaşayan soydaşlarımız arasında folklor söyləyicilərinin sayı bizimlə müqayisədə çoxdur. Lakin İranda milli dildə təhsil qadağan olunduğundan folklorumuzu elmi əsaslarla toplayıb nəşr edəcək kadrlarımız yoxdur. Azərbaycan folklorunun toplanmasında əhəmiyyətli rol oynayan AMEA-nın Folklor İnstitutu İranda çap olunmuş və ya müəyyən səbəblərdən çap olunmamış folklor nümunələrini elmi əsaslarla yenidən çap etdirməyi qarşısına

məqsəd qoymuşdur. Mənalı ömrünün çoxunu folklorumuzun toplamasına həsr etmiş Əli Şamil, Əli Kamalının arxivindəki “Koroğlu” dastanını nəşr etdirməklə, dünya mədəniyyətinə əvəzsiz töhfə vermişdir.

“Koroğlu” dastanının Əli Kamali arxivindəki variantları” adlı “Ön sözü”ndə Əli Şamil qeyd edir ki, Əli Kamalının 100-ə yaxın qovluqlarının bir neçəsində “Koroğlu” dastanının əlyazmaları, çap üçün hazırladığı mətnlər, maqnitafon lentinə yazılmış kasetlər vardı. Əli Kamali ilə söhbət edərkən qovluqlardakı materialların bəzilərinin sürətini çıxarıb mənə verdi ki, Azərbaycanın mətbuatında çap etdirdim və ya məqalələrindən istifadə edim [Şamil, 2009: s. 13-30]. Əli Şamil ona verilmiş materialları çap etdirməyə səy göstərməməsinin səbəbini Əli Kamalının zəhmətinin bəhrəsi olan bu araşdırmanı onun özünün çap etdirməsi istəyi ilə izah edir. Əli Kamalının 1996-cı ildə qəflətən ölümü bu istəyi yarımçıq qoyur. “Türklərin ədəbiyyatı və folkoru yoxdur” kimi dedi-qodular Əli Kamalini boya-başa çatdığı bölgənin ədəbi nümunələrini toplamağa təhrik etmişdir. O, Savə, Həmədan, Qəzvin, Xorasan, Şiraz və s. bölgələrdən XVII-XX əsrlərdə yaşamış şairlərin aşıqların heç yerdə çap olunmamış şeirlərini dastanlar, nağıllar, bayatılar, atalar sözləri və s. toplamağa başlamışdır.

Müəllif Əli Kamalının arxivində gördüyü “Koroğlu” dastanının materiallarını qruplaşdırır, mətnin ilk iki səhifə əlyazmasının pasport rolunu oynadığını vurğulayır. Müəllif bildirir ki, nəzmlə 14 misrada dastanın yazıya alınma səbəbi və şəraiti təsvir edilir. Nəzm bitdikdən sonra Əli Kamali yazır: “Ay dastanum oxuyan və talib olan din qar-

daşlarum. “Koroğlu” dastanı 12 məclisdir. Hər məclisi bir dastan, eşidilməli hekayətlər var. 11 dastanını yazmışam. On ikiminci cildi ta kənun yazılmamışdı. Bu tarixdən onu yazaram”. Katib özünü nəzm parçasında “tanıyullar məni, aləmdə cahan əncüməni”, nəslə isə İslam Əfşar Xələci kimi təqdim edir. Sonda “tarix 29, 8, 1354” (miladi 20 noyabr 1975-ci il) qeydini qoyub [Şamil, 2009: s.17].

Əli Şamil qeyd edir ki, İslam Əfşar bu dastanı heç bir aşığın bilmədiyini yazsa da, özünün yazdığı məclisdən “Desün Abbas bu sözləri yazana” və “Abbasın qəlbi, işığı” misraları açıq-aydın dastanı Aşiq Abbasın söylədiyini və hətta misralar arasında özünü də tanıtdığını göstərir. Araşdırmaçı belə bir qənaətə gəlir ki, Əfşar bu qolu Aşiq Abbasın ya özündən, ya da lentə yazdırdıqlarından yararlanaraq qələmə almışdır. Araşdırıcı “aləmdə cahan əncüməni” olan İslam Əfşar Xələcini tapa bilmədiyini təəssüf hissi ilə bildirir.

Əli Şamil peşəkar araşdırıcı kimi dastanda verilmiş xırda detallara belə fikr verir. Məsələn, dastanın bir sıra qolları, o cümlədən “Dastani - Koroğlu və Nigar xanım” əlyazması “Eşidənləri və ağaye-Kamalinin saluğuna” qeyd ilə bitir [Şamil, 2009: s. 19]. Buradan aydın olur ki, dastan Əli Kamalinin sifarişilə yazılmışdır. Müəllif əlyazmasında ki “Dastani-Koroğlu və Nigar xanım”, “Eyvazın durna gətirməyə getməsi”, “Koroğlunun Şilat səfəri” məclisləri tam, “Koroğlunu Sərdar paşa dastanını” isə yarımçıqdır. Nə vaxt, harada, kimdən toplanması və kimin yazıya alınmasına dair heç bir qeyd yoxdur. Araşdırmaçı bir sıra əlyazmalarda, o cümlədən, 43 səhifəlik “Eyvazın durna gə-

tirməgə getməsi”, 35 səhifəlik “Koroğlunun Eyvazı gətirmək dastanı”, 17 səhifəlik Koroğludan “Şeirlər” və s.-də tarixə və yazıya alanın adına, soyadına rast gəlmədiyini bildirir. Əli Şamil əlyazmaların Hüseyn Məmmədxani Güneyliyə məxsus olduğunu və 1990-95-ci illərdə Əli Kəmalinin tapşırığı ilə çap üçün hazırladığını müəyyənləşdirmişdir. Məsələn dərinəndən araşdıran Əli Şamil Hüseyn Məmmədxani Güneylidən dastanın əlyazmasının söyləyicisinin Aşıq Əliəkbər olduğunu və onun tərəfindən 1986-1988-ci ildə söyləndiyini dəqiqləşdirmişdir [Şamil, 2009: s.20]. Araşdırıcı qeyd edir ki, əlyazmadan köçürülmüş mətndəki pərakəndəliyi və anlaşılmazlığı gördükdə Aşıq Əliəkbər ustadının Aşıq Əbülqasım olduğunu və ondan XX əsrin 50-ci illərində 18 dastanı öyrəndiyini bildirir.

Folklorşünas Əli Şamil dastanın bütün qolları tədqiq edir, fərqli və oxşar cəhətləri müəyyənləşdirməyə çalışır. Araşdırıcı müəyyənləşdirmişdir ki, İranda “Koroğlu” dastanının bir neçə nəşri olsa da, Aşıq Əliəkbərin Qulamhüseyn Sədri Əfşarın 1347-ci ildə (miladi 1968) Tehrandə çap etdirdiyi kitab Hümət Əlizadənin Bakıda 1941-ci ildə nəşr olunmuş kitabı əsasında çapa hazırlanmışdır [Şamil, 2009: s. 21].

Müəllif Aşıq Əliəkbərin Koroğlunun İrana gəlmədiyini bir neçə dəfə vurğuladığını bildirir. Onun Ərzurum ətrafında yaşadığını və Osmanlıya səfər etdiyini söyləyir. Əli Şamil belə bir qənaətə gəlir ki, aşığın söylədiyi və əlyazmalardakı variantlarda rast gəlinən Türkmənistan, Türkmənsəhra, Təkə Türkman məlum bir coğrafi məkanı deyil, türkmənlərin yaşadığı yer anlamını ifadə etmişdir.

Müəllif bölgədə aşıqların əsasən “çoğur” çaldığını, “saz” sözünün musiqi aləti anlamında işlədildiyini və bölgənin aşıqlarının bizdə olduğu kimi sazın kökünü tez-tez dəyişmədiyini bildirir. Havaların əksəriyyəti Şur kökü üstündə oxunduğundan aşıqlar ritmi dəyişməklə effekt yaradır, bu səbəbdən dastandakı şeirlərin əksəriyyəti gəraylıdır.

Əli Şamil Kamali arxivindəki variantlarda Koroğlu, Giziroğlu Mustafa bəylə bağlı maraqlı bilgilər olduğunu bildirir. Belə ki, Təkə Türkman elindən olduğu söylənilən qəhrəman Mustafa bəy Qəcər kimi tanıldı. Koroğlu adı ilə tanınan Rövşən isə sadə bir ilxıçı deyil, əsilzadə bir nəslin Əli xan Xacə Mirzənin və Qeysəri-Rumun qızı Səlbi xanımın övladı olması haqqında fikirlər söylənilir [Şamil, 2009: s. 27]. Araşdırıcı dastanın əlyazmasını diqqətlə araşdırdıqdan sonra belə bir nəticəyə gəlir ki, qolların adlandırılması “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı boylarının adını xatırladır. Aşığın söylədiyi qolların heç birində Aşıq Cünun adı çəkilmir. Söyləyici dstanda Aşıq Cünunun adı olduğunu bir neçə dəfə söyləsə də, yaşadığı bölgədə yayılmış “Koroğlu” dastanlarında belə bir adam olmadığını bildirir. [Şamil, 2009: s. 24]

Araşdırıcı bildirir ki, istər Əliəkbərin söylədiyi, istərsə də əlyazmalardakı varianatlarda Yunus Əhməd, Qulu bəy kimi başqa variantlarında rast gəlmədiyimiz obrazlar vardır. Müəllif Koroğlu dəlilərinin bəzilərinin adının sonuna, məsələn, İsabalı, Eyvazbalı, Əhmədbalı və s. adların sonuna “balı” sözünün əlavə edilməsini bu sözün xüsusi bir anlam, məna daşması ilə izah edir [Şamil, 2009: s. 25].

Tədqiqatçı belə bir qənaətə gəlir ki, nəşri hazırlanmış variantda Koroğlu bahadır kimi insanlara sinfi münasibətə görə deyil, şəxsi münasibətə görə qiymət verir. Tədqiqatçı həmçinin aşığın söylədiyi “Koroğlunun durna səfəri payama çatır” qolunda bir gəraylıda verilmiş “topu tufənglər atıldı” misrasının Koroğlunun tufəngin icadı ilə döyüş meydanından çəkilməsi ənənəvi fikrinə uyğun gəlmədiyini bildirir [Şamil, 2009: s. 27].

Araşdırmaçı Əli Kamali arxivindən alınmış materialları çapa hazırlayakən üç fəslə ayırdığını, əski əlifbadan latın əlifbasına çevrilmiş əlyazmaları Elnarə Tofiqzının ortaq bir məxrəcə gətirdiyini, aşığın dastanı necə söyləməsi, mətnin necə yazıya alınması, dastanın çapa hazırlanmış nüsxələrində Azərbaycan dilinin şərq və cənub dialektlərinə məxsus xüsusiyyətlərin özünü göstərməsi haqqında ətraflı məlumat verir. Tədqiqatçı səmimi bir insan kimi “Koroğlu” dastanının Kamali arxivindən alınmış variantlarının çapa hazırlanmasında rolu olan, dəyərli məsələhətlər verən f.e.d. Əfzələddin Əsgərov, mərhum folklorşünas Elnarə Tofiqzını və başqa tədqiqatçıların, əməkdaşların adını dönə-dönə xatırlayır, təşəkkürünü bildirir.

Bütün mənalı ömrünü türk xalqlarının folklor və ədəbiyyatının, dəyərli şəxsiyyətlərinin üzə çıxarılmasına sərf etmiş Əli Şamili heç vaxt fəxri adlar və titullar maraqlandırmamışdır. İnanırıq ki, ömrünün 75-ci baharına qədəm qoymuş Əli Şamil bundan sonra da yorulmaz tədqiqatçı kimi türk xalqlarının folklor və ədəbiyyatının qaranlıq səhifələrinə işıq salmaqda davam edəcəkdir.

Nəticə. Əli Şamil vətəninin mistəqilliyi yolunda repressiyaya məruz qalmış Türk dünyasının bir çox görkəmli ziyalisını, o cümlədən azərbaycanlı Əmin Abidi, özbək Xalid Səid Xocayevi, kırımlı Bəkir Çobanzadəni, qazax Ahmet Baytursunovu və onların məsləkdaşlarını arxiv materialları əsasında araşdırmış, həqiqətləri ortaya qoymuş, onların acı taleyinə işıq salmış bir araşdırıcıdır..

Əli Şamilin yaradıcılığının əsas istiqamətlərindən biri türk xalqlarının keçmişini, ədəbiyyatını, folklorunu təbliğ etmək, onları tanıtmadır. Əli Şamil Güney azərbaycan türkləri, Kuzey Kıbrıs türkləri, Çolan türkmanları, Uyğur türkləri, Ahıska türkləri, kumıklar, qaqauzlar, Kırım tatarları, Noqay türkləri, Qaşqay türklərinin folkloru, ədəbiyyatı, etnoqrafiyası, faciəli taleləri, həmçinin türk dünyasının görkəmli adamlarına həsr olunmuş çoxsaylı araşdırmalar müəllifidir. Mənalı ömrünü folklorumuzun toplanmasına həsr etmiş araşdırıcı, Əli Kamalının arxivindəki “Koroğlu” dastanını nəşr etdirməklə, qorumaqla, dünya mədəniyyətinə xidmət etmişdir.

Azərbaycan və türk xalqlarının azadlıq mübarizəsi tarixi və ədəbiyyatının mahir bilicisi, Türk dünyasının “Ali Hocası” adlandırılan Əli Şamilin adı türk xalqlarının mədəniyyəti, ədəbiyyatı və folklorunun qovuşmasında bir körpü rolunu oynayır.

Ədəbiyyat

Abid Ə. Azəri ədəbiyyatında türkçənin təkamülü // “Maa-rif və mədəniyyət” dərgisi, 1926, № 2-3, - S. 17-22.

Abid Ə. Heca vəzninin tarixi // "Maarif işçisi " jurnalı, 1927, sayı 3 (23), - S. 50-55; sayı 4 (24), - S. 58-61; sayı 6-7 (26-27), - S. 45-62.

Abid Ə. (Əhmədov). Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi. - Bakı: Elm və təhsil, 2016, -240 s.

Əhmədli B. Bu yol sənin yolundur... / Türk dünyasının Əli Şamil hocası. Xatirələr. - Bakı: Köhlən" Nəşriyyatı, 2023. - S. 76-86

Əli Şamil (Əli Hüseyn oğlu Şamilov): Biblioqrafik göstərici. - Bakı: Elm və təhsil, 2019, - 172 s.

Əskər R. Yaxın keçmişimizə Əli Şamil baxışı // Əli Şamil (Əli Hüseyn oğlu Şamilov): Biblioqrafik göstərici. - Bakı: Elm və təhsil, 2019, - S.8-16.

Gültəkin - Əmin Abid. Buzlu cəhənnəm / Tərtib edən Şamil Ə. - Bakı: Günəş nəşriyyatı, 1999. – 96 s.

İsmayılov H. Azsaylı xalqlara böyük məhəbbət. / Şamil Ə. Uyğur, qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı. -Bakı: Nurlan, 2011, - s. 5-11

"Koroğlu" dastanı / Əli Kamalı arxivindəki variantlar. -Bakı: 2009,- 396 s.

Şamil Ə. Əmin Abidin Sovet dövrü publisistikasında ədəbiyyat məsələləri // S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinin tələbə və gənc alimlərinin konfransının tezisləri. -Bakı: ADU nəşriyyatı, 1972

Şamil Ə. Əmin Abidin Sovet dövrü yaradıcılığında türko-loji məsələləri // Novosibirsk Universiteti tələbələrinin eilmi konfransının tezisləri(filologiya seriyası). - Novosibirsk: Novosibirsk Universiteti nəşriyyatı, 1973

Şamil Ə. Əmin Abid bayatılarımız haqqında // “Elm və həyat” jurnalı, 1986, № 11, - s. 26-27.

Şamil Ə. Əmin Abidin “Ədəbiyyat tarixi” // “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1986, 12 dekabr, № 50 (2237), - S. 6

Şamil A. Azərbaycan edebiyatı tarixinin yeni metodla yazılmasında Emin Abidin rolu // “Bilig”, Kış 2012, sayı 60, s. 169-181.

Şamil A. Folklorçu Emin Abid // Milli folklor, 1999, Yıl: 11, sayı 43, - S. 75-82

Şamil A. Emin Abid “Kitabi-Dede Korkud” hakkında. // Milli folklor, 1997, № 38, - S. 46-51

Şamil A. Folklorçu Emin Abid // Milli folklor, 1999, Yıl: 11, sayı 42, - S. 70-77.

Şamil Ə. İstanbul Darülfünununun məzunu – Əmin Abid. // Filoloji araşdırmalar. XV kitab, - Bakı, 2001, - S. 70-82.

Şamil A. Azərbaycanda “Divanü lüğət-it-türk”ün ilk ögrenilmesi və çevrilməsi // Doğumunun 1000 Yılı dolayısıyla Uluslararası Kaşgarlı Mahmud sempozyumu (17-19.10.2008 , Rize) Bildiri metnleri. Rize Üniversitesi yayınları. - Rize, 2008, - S.79-86

Şamil A. Emin Abid Yunus Emre hakkında // I Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu bildiri kitabı (8-10 Ekim, 2008) Aksaray Üniversitesi yayınları, № 1, Aksaray, 2009, - S.12

Şamil A. “Qutadğu bilig”in Azərbaycanda tanıtılması və Avropa üsulları ilə araşdırılmasında Əmin Abidin rolu // Türk halklarının Türkçe ile yazılı eserleri uluslararası sempozyumu. 02-03 Ekim 2018/ Karakol / Kırgızistan, bildiri özetleri. – Karakol, 2018. – S. 42.

Şamil Ə. Əmin Abid Yunus Əmrə haqqında // Yunus Əmrə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında. - Bakı: Elm və təhsil, 2014, - S. 259-276

Şamil Ə.H. Quzey Kıbrıs. - Bakı: Azərbaycan ME nəşriyyatı, 2001, - 152 s.

Şamil Ə.H. Albaniya və Azərbaycandakı albanlar. - Bakı: Köhlən nəşriyyatı, 2021. - 276 s.

Şamil Ə. Qırım sevgisi / Şamil Ə. - Simferopol: QCI "Qırım devoquvped neşir" nəşriyyatı, 2012. – 200 s.

Şamil Ə. Qaşqaylar və onların folkloru. - Bakı : Elm və təhsil, 2020, - 264 s

Şamil A..Türk halklarının istiklal savaşı Halid Seid" in iki yönü // «Вестник тюркского мира» (Türk dünyası belletini, Herald of turkic world. // Министерство образования и науки Российской Федерации, Дагестанский государственный педагогический университет, международная гуманитарно-техническая академия. Международный научно-практический журнал, - Махачкала, 2010, № 1 (2), с. 96-109.

Şamil A. Əlifba islahatçısı, folklorçu, pedaqoq, dövlət qurucusu Ahmet Baytursunov / prof. Dr. Nuri Yüce Armağanı / editör prof. Dr. Ali Akar. – İstanbul: Günce yayımları, 2017, - S. 240-285.

Şamil Ə. Uyğur, qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı. - Bakı: Nurlan, 2011. - 412 s.

Şamil Ə. Böyük ədəbiyyatın cavan şaxələri / Uyğur, qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı. - Bakı: Nurlan, 2011, - S. 11-24

Şamil Ə. Colan Türkmanları (folklor və etnoqrafiya). - Bakı: Elm və Təhsil, 2014. - 144 s.

Şamil Ə. "Koroğlu" dastanının Əli Kamil arxivindəki variantları / "Koroğlu" dastanı / Əli Kamalı arxivindəki variantlar. Bakı: 2009, - S.13-30.

Uşaq ensiklopediyası (nədir? kimdir?). III cild / Tərtib edən Şamil Ə. - Bakı: Azərbaycan ensiklopediyası NPB, 1999. - 352 s.

Prof.dr. Sebahattin ŞİMŞİR
Balıkesir Üniversitesi,
Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Balıkesir, Türkiye

21. YÜZYILDA YAŞAYAN DEDE KORKUT: ALİ ŞAMİL

...Otuz iki kafir Sarı Donlu Selcan Hatun'un güzelliğinden vecde gelip ona kavuşma yollarını kesen üç canavarla ölüm kalım savaşına girmiş ve helak olmuştu. Başları kesilip kalenin burçlarına asılmıştı. Herhalde buna da değermiş.

Ali Şamil'i tanıdığımda daha 30'lu yaşlarıma yeni varmış idim. İlk intiba ve davranışları ile sıcak, kanlı çok hoş sohbet, bir o kadar da bakışları, seçtiği sözcükler ve davranışları ile sizi göz hapsine alan bir yaklaşımı var idi. Yukarıda Dede Korkut hikayelerinden verdiğim alıntı da, Ali Şamil'i en iyi anlatan cümleler olarak düşünülebilir. Zira, Folklor Enstitüsü'nün adeta bütün kızlarının koruyucusu olduğu gibi, kızlarda onun bilgisi olmadan herhangi bir çalışmaya sanki girmez bir havada olduklarını hep hissettirmek yanında, etrafında pervane olmaları da ayrı bir güzellik ve usta çırak münasebetlerinin en güzel örneği olarak zikredebilirim.

Özellikle Haziran 2001 de Bakü'de yaklaşık bir ay kadar kaldığım dönemde kendi beni ben de kendisini muhtemelen çok iyi tahlil etmiş, daha önceki görüşmelerimize

göre daha samimi olduğumuz ve ondan sonra da bu samimiyetin hiç eksilmeyeceği bir sürecin başlaması ile de dostluğumuz, bu güne kadar aratarak yükselen bir ivme kazanmıştır.

Böyle bir armağan kitap için davet mektubu geldiğinde adeta 30 yıla yaklaşan dolu dolu günleri tekrar yaşadım. Özellikle, böyle *Armağan* geleneğinin Azerbaycan'da da başlamasına vesile olacak olması taktire şayanın çok ötesinde bir girişim olmuştur. Benim kaleme alacağım bu yazı bilimsel bir çalışmadan ziyade bir dosta sunulacak olan, geçmişin benim gözümdeki tatlı anlarını hatırlamak yanında, tarihe mâl etme girişimi olarak da değerlendirilebilir.

İlk olarak, 2001 Haziran'ında aramızda olabilecek şüphe ve endişeleri tamamen kıracak olan bir kısa sohbettir. Hazar Denizi kenarında 6 - 7 kişi, -bir ikisi Türkiyeli diğerleri Azerbaycanlı olup, bunlardan birisi de Vagıf Sultanlı idi- dolaşırken biraz arkada kalıp, sen bunlardan değilsin dedi. Ben anlamamazlığa gelerek nasıl yani dedim. O açıklamaya başladı. Kimseyi kötülemiyorsun zata data gitmek istemiyorsun, kitap diyorsun, kütüphane diyorsun şeklince cümle kurunca, ben de buraya tezim için malzeme toplamaya geldim. Her zaman gelinmez sayılı gün, bulabildiklerimi alıp gitmeli o malzemeler ışığında en iyi şekilde tezimi bitirmeliyim dedim. O, bu cevabım karşılığında ela, ela diyerek memnuniyetini bildirmiş idi.

Yine o yılların Bakü'sünde henüz Hazar Denizi'nin kenarı bu kadar imar edilmemiş, heyula gibi alışveriş merkezi dikilmemiş, daha ziyade tozu-toprağı çok ama insan-

larının da bir o kadar çok samimi olduđu bu gezinti alanında, köhne bir çayhanenin tahta bir masasına oturduğumuz, ya da Ali Şamil'in ifadesi ile eyleştiğimiz bir zamanda, çaycıya çaya kekik koyasın, konak Türkiye'dendir, mürebbi de bol getiresin diyerek siparişi verdiğinde de, çay ile başlayan sohbette, Ali Şamil'i dinledikçe adeta büyüleniyor, ayaklı kütüphaneden en iyi şekilde istifade etmeye çalıştığım gibi, akşam da anlattıklarını hatırlayabildiğim kadarı ile not ediyordum. Bir başka gün de, Kızkalesi'nin yakınında idik. Yorulmuştuk da. Şairlerin toplandığı bir yere gidelim mi dedi. Ben de olur dedim. Yürüme mesafesinde bir çay bahçesine gittik. Orada genç şairlerle tanışmış, onların söyledikleri şiirleri uzunca bir süre dinlemiş idim. Hatta bazılarını defterime ilerde yayınlarım diye de yazmış idim. (Ancak, maalesef Türkiye'de 2010 sonrası yaşadığım sıkıntılı süreçte 2018 yılı 30 Ağustosunda tatilde olduğumuz bir dönemde evimizin yanması / yakılması sonucu bu defter gibi daha birçok hazinem yok oldu). Burada aklımda kalan o günlerde gençler arasında namı bir hayli yaygın olan yaşı bana yakın sayılabilecek bir genç en fazla rağbet gören kişi olup, hem kendisi hem de yanındakiler şiirlerini söylüyor idi. Bu kadar meşhur olunca gayri ihtiyarı şiir kitaplarınızı nerede bulabilirim dedim. Bu soruma şiir kitabım yok dedi. Niçin dedim. Verdiği cevap hala aklımdadır ve zaman zaman da kullanırım, *Şairin şiiri kitaba girince ölür* dedi. O gün daha birkaç saat bu şairleri dinleyerek akşamı orada etmiş idik.

Çoğu zaman sohbetlerimizde Türk Dünyasına yönelik projeler de konuşurduk. Hep düşüncemiz Türkiyeli

genç alimler ile Azerbaycanlıların kaynaşmasını, tanışmasını nasıl sağlarız sorusu üzerinde kafa yorardık. Yine böyle hem çay için hem de sohbet ederken, O, Folklor Enstitüsünde böyle bir konferans yapabiliriz dedi. Ve sohbet esnasında *Ortak Türk Geçmişinden Türk Geleceğine* başlıklı bir sempozyum yapabiliriz dedim. İsim diğer arkadaşların da ilgisini çekti ve biz bunu hayata geçirmek için kafa yormaya başladık. Türkiye'den dört kişi ile gelebilirmisin dedi. Gelirim dedim. Tek şart, Türkiye'den gelenler kendi yol masraflarını karşılayacaklardı. Olur dedim. Ve sözleştik. Duyurular yapıldı. Evet, ilk sempozyuma Türkiye'den benim dışımda iki arkadaş geliriz dedi. Üç olduk. Dört diye söz verdiğim için dördüncü kişi eşin olmak üzere gittik. Gerçi bu ilk toplantının metinleri basılmadı. Ama sonrasında nerede ise her yıl gerçekleştirerek ve kitaplaştırarak da o günün şartlarında önemli bir işi başarmış idik.

Ali Şamil, her yönü ile dört dörtlük bir insan olmak yanında müthiş bir organizasyon ve teşkilatçılık ruhuna da sahiptir. Folklor Enstitüsü bünyesinde gerçekleştirdiğimiz sempozyumlara zaman içinde Türk Dünyasının her bölgesinden birilerini davet ederek, bizlerin birbirleri ile tanışmasına da vesile olmuştur. Zaman içinde gençler yaşlarını aldığı gibi, içimizden bazıları da hakkın rahmetine ulaşmışlardır. Onları da rahmetle anmak yerinde olacaktır. Tabi, bu sempozyumların en büyük sıkıntısı imkanlar yeterli olmadığı için kalacak yer problemini çözmek konusunda olmuştur. Çoğu zaman şehre bir hayli uzak olmasına rağmen bu problem de Ali Şamil'in girişimciliği, insan-

larla münasebetleri ve tatlı sözleri ile bir botanik evi olan Merdekan bizim için mükemmel bir yer olmuştur.

Ali Şamil sadece Azerbaycan'da gerçekleştirdiğimiz Sempozyumlar için değil, 2004'ten itibaren dört yıl görev yaptığım Kazakistan'da da benzer bir sempozyum yapmam konusunda beni sürekli teşvik ederek, bunun gerçekleşmesi için de elinden geleni yaptığı gibi, 2007 yılında Almatı'da gerçekleştirdiğimiz *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Sempozyumu*'na bizzat gelmiştir. Burada da beni o kadar dost ile tanıştırmış idi ki, bunlar benim üç yıl içinde Kazakistan'da tanıdıklarımından çok daha fazla idi.

Ali Şamil, o yıllardaki tüm imkansızlıklarımıza bir çözüm bulma konusunda da mahir olma özelliğini hiç kaybetmemiştir. Yine böyle bir Folklor Enstitüsü Sempozyumu için Bakü'de toplandığımız bir günde Kuzey Kafkasyalı, Tataristanlı, İranlı, Türkiyeli ve Ukraynalı meslektaşlarımıza sempozyum öncesi evinde yaptırdığı Balkabağı içinde doldurulan et, kestane, üzüm, pirinç gibi ürünlerle donanmış müthiş yemeği eşi güzel insan Azize hanımın fedakarlığı ile yediğimiz ve aldığımız lezzet bugün hala damaklarımızdadır.

Tabi, maddi imkansızlıklar gibi zaman zaman sokakta da nahoş durumlarla karşılaştığımız olmuştur. Nitekim, Bakü istasyonuna giderken yolda beni ve yanımdaki iki Türkiyeli arkadaşımı polis çevirip, pasaport ve doküman kontrolü için durdurmuştu. Bu durumu gören Ali Şamil ve Vagıf Sultanlı derhal müdahale ederek, bunlar ilim adamıdır, terörist değil diyerek bizi 7 - 8 polisin arasında sa-

vunmaları ve polislerinden özür isteyiriz muallim diyerek yolu açmaları da ayrı bir güzelliiktir.

İnsani yönleri ile çok iyi tanıdığımı düşündüğüm Ali Şamil'in şüphesiz en büyük özelliği gençlere çalışma alanları ne olursa olsun yardımcı olmaya çalışmasıdır. Hiçbir zaman kapısını çalanları boş göndermediği gibi, kendisine gelen bir kitabı, dergiyi kime faydalı olucaksa o kişiye de ulaştırması ile dikkat çekmiştir.

Ali Şamil ile İçerişehir'de başlayıp, Hazarın kabağında filizlenen, Merdekan'da zirveye çıkan dostluğumuz, bazan Dağıstan'da bazan Almatı'da, Bişkek'te, Ankara'da, Köroğlu'nun Bolu'sunda kesiştiği gibi, birbirimizden uzak olduğumuz dönemlerde de kalbimizde atan Türk Dünyası'nın problemlerini çözmeye dair hayaller, idealler ve çoğu zaman gerçeklerle bulduğumuz çıkış yolları bizi ümitsizliğe, karamsarlığa ve kaybetme meyline hiç yönlendirmedi. Ancak, kalbimizde Tek devlet, tek millet olgusu yerine bütün Türklere hürriyet şiarı çok daha dolu olarak yer etti.

İnancımız ve hayallerimiz odur ki, hala değişik devletlerin egemenliği altında yaşayan bütün Türkler er ya da geç hürriyetlerine kavuşacaklardır. Zira, Ali Şamil'in bütün Türk Dünyasında yetiştirdiği talebeleri, dostluk eli uzatarak edindiği arkadaşlıkları bu hedefin birer neferi olarak çalışmaktadırlar.

Son söz olarak, Allah Ali Şamil'e eşi Azize Hanıma ve sevdikleri ile birlikte daha nice sağlıklı yıllar göstere sin. Ona ve sevdiklerine can sağlığı diliyorum.

Dos.dr. Sönməz ABBASLI

İstanbul, Türkiyə

ƏLİ ŞAMİLİN TANITDIĞI ALBANIYA VƏ ALBANLAR

Ömrünü-gününü elmi axtarışlara, türk xalqlarının tale yüklü məsələlərinin araşdırılmasına həsr edənlərdən biri də Əli Şamildir. "Türk xalqlarının tanınmış adamları", "Quzey Kıbrıs", "Uyğur, qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı", "Axısqalı Xəstə Hasan", "Colan türkmanları (folklor və etnoqrafiya örnəkləri)", "Qaşqaylar və onların folkloru" və s. əsərlərin müəllifi olan yorulmaz araşdırıcı "Albaniya və Azərbaycandakı albanlar" kitabı 53 illik axtarışların və müşahidələrin nəticəsidir desək, yanılmazdır. Hər şeydən əvvəl qeyd edək ki, 276 səhifəlik kitab "Köhlən" nəşriyyatında işıq üzü görüb. Sevindirici haldır ki, sözügedən nəşriyyat Sovet dövrünün ənənəvi kitab nəşrindən uzaqlaşmış, Avropa və Amerikada nəşr edilən kitablar kimi tərtibat verməyə çalışmış. Bu da olduqca təqdirəlayiqdir.

Kitabın elmi redaktoru professor Cəlal Qasimov əsərə yazdığı ön sözdə Əli Şamilin türk xalqlarının ədəbi-mədəni irsinin öyrənilməsi, tədqiqi, nəşri və tanınması istiqamətində gördüyü işləri bir institutun gördüyü işlərə bərabər hesab edir. O, tədqiqatçının bu kitabı yazarkən üç prinsipə ciddi əməl etdiyini diqqətə çatdırır. Professorun

qənaətlərinə görə, müəllif əsərində qələmə aldığı şəxsiyyətlər barədə ona qədər deyilmiş fikirlərə yer verir, özünün oxucuya nə verəcəyini aydınlaşdırır və özündən sonra gələcək tədqiqatçılara da nə qaldığını cavablandırır.

Olduqca sadə və anlaşıqlı bir dildə yazılmış kitabın "Tanıtma" bölümündə araşdırıcı Əli Şamil Albaniya ölkəsinin "Şipri", yəni "Qartallar diyarı" adlandırıldığını, "Albaniya" toponiminin "illiriya" sözündən formalaşaraq "olba"- "kənd" anlamını verdiyini diqqətə çatdırır. O, eyni zamanda, ölkə əhalisinin, əsasən, sünni və bəktəşilərə bölünən müsəlmanlardan təşkil olunduğunu, azlıqda qalan xristianların isə pravoslav və katolik inanlı olduqlarını nəzərə çatdırmaqla, tarixi ərazilərini itirmək hesabına olsa da, Albaniya ölkəsinin 1912-ci ildə müstəqillik qazandığını vurğulayır.

Əli Şamil sözügedən kitabında Albaniya haqqında bildiklərini və gördüklərini, eləcə də nə üçün bu ölkəyə getməyə can atdığını təfsilatı ilə qələmə alır. Məlum olur ki, araşdırıcı bu ölkə ilə tanışlığı yeniyetməliyindən, Azərbaycanada yaşamış Əhməd Triniç və Nafiə Abid (Əhməd Şükrü qızı) haqqında bilgisi tələbəlik illərindən olsa da, oraya getmək istəyi son illərdə, yəni Tiranada keçiriləcək simpoziuma dəvət məktubu ilə başlayıb.

O, Polşada nəşr edilən "Dissident sözlüyü" ensiklopediyası üçün məqalələr hazırlayarkən albaniyalı İsmail Farkanın ömür yolu ilə tanış olmuşdur. Müəllifin qeydinə görə, "DTK (KQB) ilə əməkdaşlıq etmək istəmədiyinə görə Albaniyanın Sovetlər Birliyindəki səfirliyinin referenti İsmail Farkanı qatarda vurub iflic etmiş, sonra da "şizofre-

nik" diaqnozu qoyularaq psixi xəstəxanaya "müalicəyə göndərmişlər". Müəllif hadisələrin Moskvada baş verməsinə baxmayaraq, onun 25 ildən çox Azərbaycandakı psixi xəstəxanalarda məcburi "müalicə" olunduğunu yazır.

Əli Şamilin bu diyara getmək istəyinin başında oranın hökumət yetkililəri ilə görüşüb onlardan nə üçün bu şəxsə sahib çıxmadıqlarını öyrənmək istəyi dayansa da, müəllif bu ölkəyə marağının hələ yeniyetməlik dövründə oxuduğu "Alban hekayələri"ndən başladığını xatırlayaraq yazır ki, hələ 8-9-cu sinifdə oxuduğum zaman Sovet mətbuatının Ənvər Xocanı kəskin tənqid atəşinə tutmasına onun marksizm-leninizm ideyalarından uzaqlaşdığı deyilməsinə üzülür, hər zaman, hər yerdə Ənvər Xocanın tərəfini tuturdu.

Əli Şamil universitet illərində Əmin Abidlə bağlı araşdırma apararkən onun milliyyətçə alban olan Nafie adlı bir qızla evləndiyini də öyrənərək, bu xanımın da ömür yolunu, tərcümeyi-halını araşdırmağa can atdığını dilə gətirir. O, tanıdığı üç alban haqqında müxtəlif yazılar yazıb Azərbaycan, Polşa və Albaniyada çap etdirsə də, bir şeyə nail olmadığına təəssüflənir və gələn simpozium dəvətinə 20 illik narahatlığına son qoyacaq bir imkan kimi baxır.

Kitabda müəllifin Tiranaya yolçuluğu, Tomor pirini ziyarəti, "Ənənə və müsirlik arasında: İmam Əli dünyası" mövzusunda simpoziumda iştirakı, İsmail Farkdan söz açması və çıxışı zamanı ona olan laqeydliyi açıq-aydın ifadə etməsi də yer alır.

Araşdırıcı Əli Şamil 2008-ci il mayın 20-24-də Konyada, Səlcuq Universitetində təşkil olunmuş konfransda albanıyalı Entela Muço ilə tanışlığından bəhs edərək, onun ömür yolundan bəzi səhifələri də təqdim edir. Məlum olur ki, Tirana Universitetində Ədəbiyyat fakültəsinin Tarix bölümündə oxuyan E.Muço təhsil illərində türk dilinə maraq göstərüb, fərqli kurslarda türkcə biliyini artırıb, Albaniya Təhsil Nazirliyinin təqaüdü ilə 1994-1995-ci illərdə Türkiyədə TÖMER-də oxuyub. Əli Şamil onun Albaniyada 13-20-ci yüzillərdə yazılmış Osmanlı sənədlərinin bilicisi kimi tanındığını, onun 450 hektarlıq torpaq sahəsinin sənədlərini hazırlayaraq notariusa təqdim etdiyini, var-dövlət hərislərinin fotosopla bu sənəd üzərində dəyişiklik etdiyini, məhkəmə zamanı yüksək vəzifəliyə canlarını qurtarsalar da, Entelanın çıxılmaz vəziyyətdə qaldığını qeyd edir. Araşdırıcı kitabında Entela Muçonun Azərbaycanla bağlılığına, simpoziumlara fəal qatılmasına, sonralar kitabxanalardan, arxivlərdən çox hökumət idarələrinə getdiyini, "Dostluk, Bilimsel ve Kültürel Arnavutluk-Azerbaycan Derneği"ni yaratmasından da bəhs edir. Müəllif Bakıda keçirilən Novruz bayramından kasıblığı ilə seçilən Tiranadakı Novruz bayramını da təsvir edir.

Əli Şamil əsərində Albaniyada dinə münasibəti də verir. Məlum olur ki, Tirana şəhərinin mərkəzi meydanlarından birində orta boylu bir bəktaş dədəsinə heykəl qoyulmuş, qırmızı kərpicdən tikilmiş bir bina isə Ənvər Xocanın hakimiyyəti illərində ölkədə yeganə namaz qılınan yer idi. O, Ramazan və Qurban bayramlarında ölkənin hər yerindən inanclı müsəlmanların buraya gələrək namaz qıl-

dığını və bu binanın indi də məscid kimi istifadə edildiyini yazır. Müəllif qeydlərində Osmanlı dövlətində məşhurlaşan albanların da adlarını çəkir və Damad Fərid Paşa, Mehmet Akif Ersoy, Şəmsəddin Sami, Naim Fraşeri, Namiq Kamal, Dr.İbrahim Temo, Hoca Hasan Tahsin kimi alban kökənli türk dünyasına xidmət etmiş insanların fəaliyyətlərinə qısa nəzər salır.

"Albaniya və Azərbaycandakı albanlar" kitabında müəllifin geniş yer verdiyi albanlardan biri də özünü arnavut kimi təqdim edən Əhməd Triniçdir. Əli Şamil onun sakit həyat tərzi sürən insan olmadığını, ictimai-siyasi həyatındakı fəallığı ucbatından 1930-cu illər repressiya burulğanına düşdüyünü qeyd edir. O, ziddiyyətli insan kimi qələmə aldığı Əhməd Triniç haqqında məlumatlar əldə etmək üçün Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin (keçmiş KQB-nin) arxivinə getdiyini, onun istintaq materialları ilə tanış olduğunu, sorğu-sualın haqqında bəhs edilən şəxsin ömür yolunu, xarakterini tam aydınlatmasa da, övladlarının atalarına bəraət verilməsini istədiklərini, Qulam Məmmədlinin isə Əhməd Rəcəb oğlu Triniçə bəraət verilməsini məqsədəuyğun saymadığını vurğulayır.

Əli Şamil vətənə xəyanətdə suçlanıb həbs edilən Əhməd Triniçin istintaqda casusluğunu və vətənə xəyanətini təsdiq edən ciddi bir dəlilin olmadığını da yazır. Müəllif onun uşaqlığı və gəncliyi, hərbi xidməti və əsirliyini, Bakıya gələnədək ölkənin icimai-siyasi durumunu, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ilə görüşünü, müsəlman hərbi məktəbində müəllim işləməsini, giritli Həsən Ruşeni Barkın onu nədən öldürmək istədiyini, onun ölümlə üzləşdiyini

Quba qəzasını, Əli bəy Zizikskinin onu nədən ölümdən qurtarmasını, "İttihad" partiyasının sədri Qarabəy Qarabəyovla görüşünü, Quba-Xaçmazın erməni-bolşevik quldurlarından təmizlənməsində rolunu və s. sadə dillə qələmə alır.

Əli Şamil tanış olduğu sənədlər əsasında belə bir fikrə gəlir ki, "Əhməd Triniç nə Türkiyənin casusu, nə də hansısa əksinqilabçı qrupun üzvü olub". Əhməd Triniç haqqında yazılan məqalə bir insanın ömür yolu timsalında Azərbaycanın 1915-1936-cı illər tarixinin qaranlıq səhifələrinə işiq salmaq baxımından olduqca diqqəti çəkəndir.

Azərbaycan tarixçilərinin adlarını və soyadlarını çəkib, onlarla insanın ömür yoluna dair sənədləri ortaya qoyur, yanlışlıqların nədən və haradan qaynaqlandığını sənədlərlə göstərir.

Repressiya qurbanlarına Sov İKP XX qurultayından sonra, yəni 1956-cı ildən bəraət verildiyi halda Əhməd Triniçə bəraətin Sovetlər Birliyi çökdükdən sonra verildiyini bildirir.

Əli Şamil sözügedən əsərində Əmin Abid və milliyətçə alban olan xanımı Nafiə Abidlə bağlı geniş axtarışlarını, eləcə də Əmin Abidin qohumlarının da sorağında olduğunu rəvan, axıcı dillə qələmə alır. Ümumiyyətlə, araşdırıcı Əmin Abid irsinə hələ universitet illərində böyük maraq göstərir. Əmin Abidin latın əlifbası ilə yazılmış, tapılması və oxunması asan olmayan "Əşirət dövründəki Azərbaycan ədəbiyyatına dair vəsiqələr" məqaləsi Əli Şamilin diqqətini necə çəkirsə, o, müəllif haqqında elə o vaxtlardan bilgi əldə etməyə çalışır.

Araşdırıcı sözügedən kitabında uzun axtarışlardan sonra Əmin Abidin qardaşı oğlu Hüseyn Nəcdətin yaşadığı ünvana gedişi və onun xanımı Valentina Pozdşeva ilə görüşündən, onların da təzyiqlərə məruz qalıb, Şəkiyə sürgün olmalarından, onların evindəki sənədlərin Azərbaycan Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivinə təhvil verilməsindən və orada Əmin Abidin adına fond yaradılmasından da geniş bəhs edir. O, Əmin Abid və xanımı ilə bağlı bəzi məlumatları isə "Azərbaycan Tibb jurnalı"nda tərcüməçi işləyən Əsgəri (və ya Əsgərov - Ə.Şamil) kimi tanınan şəxsdən aldığı vürğulayır. Araşdırıcı yazır ki, "İlk dəfə Əmin Abidin adının Zeynalabdin olduğunu ondan eşitdim". KQB arxivində işləyərkən bu faktın doğruluğunun şahidi olub. Oradan onu da öyrənib ki, Zeynalabdin Müttəllib oğlu Əhmədov İstanbula oxumağa gedəndən sonra orada Məhəmmədəmin Rəsulzadə ilə tez-tez görüşüb, onun rəhbərliyi ilə nəşr edilən "Yeni Kafkasya" jurnalının şöbə müdürü olub və M.Ə.Rəsulzadəyə hörmət əlaməti olaraq Əmin ləqəbini götürüb, ömrünün sonuna kimi də Əmin Abid kimi tanınıb, məqalələrini həmin imza ilə yazıb.

Daha sonra məlum olur ki, Əmin Abidin alban olan Nafie xanımla tanışlığı isə univesitetdə oxuyarkən baş tutmuş, Əmin Abid universiteti bitirib Bakıya dönəndə Nafie də təhsilini yarımçıq qoyub Bakıya gəlmiş, evdə dərzilik edib, qonum-qonşuya paltar tikmiş, yoldaşı həbs olunduqdan az sonra isə o da həbs edilmişdi.

Əli Şamil tənbellik etməyib 1930-cu illərdə Əmin Abidin yaşadığı evə? Qasım İsmayılov küçəsində italyan-

ka deyilən ikimərtəbəli bir binaya da üz tutub qapını döysə də, hədələyici bir cavabla qarşılaşır. Ona "Elə adam tanımırıq, bir daha bu qapını döymə!" - deyər əsəbi şəkildə cavab verirlər.

Sözügedən kitabda araşdırıcı İsmail Farkanın da taleyinə biganə qala bilmir. Moskvada Albaniya səfirliyinin əməkdaşı olan alban əsilli bu şəxsə Moskva-Odessa qatarında KQB əməkdaşlarının açdığı oyunları, xəstəxanaya onu Şəmsəddin Mehdi oğlu Mehdiyev kimi təqdim etdiklərini, həqiqəti demək istədikdə "şizofreniya" diaqnozu qoyub ömürlük müalicəyə göndərdiklərini təəssüf hissi ilə qələmə alır. Əli Şamil bu şəxsin sonrakı aqibətindən xəbər verərkən onun azərbaycanlı bir xanımla evləndiyini və altı övladının dünyaya gəldiyini, 83 yaşlı bu şəxsin imkanlı bir adamın villasında bağban işlədiyini də diqqətə çatdırır. Araşdırmaçı yazır ki, "Onu yaşadan iradəsinin möhkəmliyi, hüquqlarının bərpa olunacağına, vətəninə bir qəhrəman kimi dönəcəyinə bəslədiyi ümid idi".

XX yüzillikdə Azərbaycanda yaşamış və ölkənin ictimai-siyasi həyatında önəmli iz qoymuş alban əsilli Əhməd Bedi Triniç, Nafiə Abid və İsmail Farka haqqındakı Əli Şamilin məqalə-məruzələrinin, eləcə də yol qeydlərinin daxil olunduğu bu kitab həqiqətən də orijinallığı ilə seçilir. Müəllif onların ömür yoluna işıq tutmaqla alban əsilli həmvətənlərimizi daha yaxından tanımağımıza yardımçı olur. Tədqiqatçının gərgin əməyi sayəsində ortaya çıxan bu kitab gizlədilmiş gerçəklərin üzə çıxarılması baxımından da əvəzolunmaz mənbə hesab edilə bilər.

Kitabda Azərbaycan oxucusu için diqqətçəkən faktlardan biri də Tomor dağının zirvəsindəki pirdir. Bu piri xristianlar həzrət Məryəmin doğum kimi hər ilin avqustunda ziyarət edirlər. Ondan bir neçə gün sonra, yəni avqustun 23-25-də isə bəктаşilər ziyarətə gəlir. Müsəlmanlar həcc ziyarətini necə icra edirlərsə bəктаşilər də o cür edirlər. Bəктаşilər bu piri Abbasəli adlandırırlar. Bunun da səbəbi odur ki, bəктаşilərə görə Kərbala döyüşündə İmam Hüseyinin qardaşı həzrət Abbas Əli oğlu şəhid olmayıb, mələklər onu yaralı vəziyyətdə Albaniyaya gətiriblər. Sonralar o Tomor dağının zirvəsində özünə ev qurub orada yaşayıb. İslamı da oradan təbliğ edib. Evlənib və övladları olub.

Kitab sanki haqsızlığa, ədalətsizliyə, zülmə üsyan ruhu ilə yazılıb. Bu ruh onun yalnız "Albaniya və Azərbaycandakı albanlar" kitabında deyil, indiyədək nəşr etdirdiyi 25 kitabda və 500-dən çox elmi, publisistik məqaləsində də hakimdir. O, sanki özünə qarşı edilən təzyiqlərin ağrısını, acısını haqqında yazdığı insanların timsalında verir.

Dos.dr.Atif İSLAMZADƏ

AMEA Folklor İnstitutu

atif.islamzade@mail.ru

ƏLİ ŞAMİLİN BÜTÖV TÜRKÜSTAN İDEALI

Cəmiyyətdə şəxsiyyət amili təəssüf ki, hələ də sosioloji problem olaraq qalır. Bir şəxsiyyətin haqqında müzakirə gedərkən onun fərdi keyfiyyətləri gündəmə gəlir, cəmiyyət həyatında oynadığı rol bu baxımdan gölgəyə salınır. Təbiidir ki, hər bir insana müxtəlif prizmadan yanaşmaq mümkündür və onun birmənalı qəbul olunması da imkan xaricindədir. Ancaq meydana qoyduğu irsin faydalılıq əmsalı əsas götürülsə, o zaman onun gördüyü işlərin müsbət nəticələri də dəyərləndirilə bilər. Təbiidir ki, adekvat olaraq şəxsiyyət və sənət, şəxsiyyət və elm və s. bir-birini tamamladıqda bu daha geniş səviyyədə cəmiyyətin baxışlar sistemində yer tuta bilər. Xüsusilə humanitar sahələrdə bu kimi yanaşma tərzii vacib problem olaraq meydana çıxır. Biz, artıq 75-illiyini qeyd etdiyimiz Əli Şamil də bu aspektdə görə bilir. Bizim Ə.Şamil ilə tanışlığımız 2002-ci ildən başlayır. AMEA Folklor İnstitutunda (o zaman Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi-Mədəni Mərkəzi adlanırdı) elmi münasibət zəminində yaranan bu münasibətdən artıq 20-il keçir və biz Əli müəllimlə eyni səviyyədə qarşılıqlı ünsiyyətimizi davam etdiririk. Təbiidir ki, bunun bir neçə mühüm səbəbi vardır. Əli Şamilin həyata ba-

xıř v  insanlarla davranıř tərzini ařađıdaki kimi səciyyələndirmək olar:

1.  nsiyy t modeli;
2. Türklük davasında rolu;
3. Elmi-publisist fəaliyyəti.

Təbiidir ki, ilkin olaraq onun ünsiyyət modelini açıqlamaq ehtiyacı meydana çıxır. Əli řamil onu əhatə edən insanlara hər zaman yüksək etika n mayiř etdirir. B y kl  b y k, ki ikl  kiçik olur. Sadə və mehriban təbiəti, qarřısındaki insanları dəyərləndirməsi qarřılıqlı olaraq ona olan münasibətin yüksək həddini müəyyən edir. ř xi keyfiyyətləri onun qiymətini artırır, hər zaman diqqət mərkəzində olmasına gətirib çıxarır. Aydındır ki, bu kimi davranıř tərzi ona ictimai dəyər qatır v  qarřısına qoyduđu məqsədlərə yetiřm sində bu xarakterik x susiy tləri mühüm vasitə rolunda çıxıř edir. Təbiidir ki, onun ř xi keyfiyyətləri barədə çox bəhs a maq olar və qazandıqları məhz ř xi x susiy tl rinin bəhrəsidir. Lakin bu kontekstdə onu da qeyd etmək lazımdır ki,  li bəyin fərdiliyi f rdiliyində qalmır, ictimail řir, millil řir, məqsədyönlü ideoloji t may l   v rilir. Məhz bu t may l  li řamild   c istiqamətdə  z n  göstərir:

1. Türklük davasının vəzifə pilləsi;
2. Əli řamilin bu istiqamətdə baxıřlar sistemi;
3. Türklük davasının t bliđi yönümündə meydana çıxan əsərləri.

Əli řamili tanıdığımız ilk gündən onun milli d ř nc sinin, barıřmaz mövqeyinin, türklük ideyasını dařmasının řahidi olmuřuq. Əslində bizi yaxınlařdıran da bu kimi

ideoloji baxış sistemi olmuşdur. Əli müəllim türklük davasının yorulmaz nümayəndələrindən biridir. O, hər sözündə, danışığında, fəaliyyətində və meydana qoyduğu əsərlərdə demək olar ki, bu təmayülü nümayiş etdirir. Bu ideyanın reallaşmasında Əli müəllimin vəzifə yönümlərinə də qısa da olsa, ayrıca olaraq diqqət yetirmək lazımdır. Çünki ideyanın reallaşması üçün vasitələr strateji məqsədlərin həyata keçməsində mühüm rol oynayır. Təbiidir ki, müəyyən vəzifələr də bu kimi ideoloji xəttin daha effektiv olmasına geniş şərait yaradır. Ə.Şamilin bu istiqamətdə tutduğu mövqe türklük davasının və milli mövqeyinin aydın göstəricisidir. Ə.Şamil hələ Bakı Dövlət Universitetində oxuduğu illərdə (1968-1973) Jurnalistika fakültəsi Tələbə Elmi Cəmiyyətinin sədri, Universitet Tələbə Elmi Cəmiyyəti sədrinin müavini seçilmişdir. Daha sonrakı illərdə Xalq hərəkatının fəallarından olmuş, 1988-ci ildə AXC Naxçıvan Vilayət Təşkilatı məclisinin və idarə heyətinin üzvü seçilmişdir. Aydın görünür ki, Əli bəy xalq hərəkatının və milli azadlıq hərəkatının fəallarından olmuş, milli mücadilə davası aparmış və bu günə qədər də eyni istiqamətdə fəaliyyətini davam etdirməkdədir. Eyni zamanda bu milli davanın bağrından qopan türklük mücadiləsi də Əli müəllimin ideoloji düşüncə tərzini kimi hər zaman onun fəaliyyətinə işıq salmışdır.

Əli Şamil elmi fəaliyyətində də daima milli düşüncəsini, türklük mücadiləsini davam etdirmişdir. Türk mifologiyasını, tarixini, mədəniyyətini və folklorunu kontaminativ olaraq öyrənən AMEA Folklor İnstitutunun demək olar ki, yarandığı gündən Beynəlxalq Əlaqələr Şöbəsinin

müdiri seçilən Ə.Şamil dünyanın bir çox ölkələrində konfranslar, simpoziumlar təşkil etməklə elmi mühitin bu kimi sferada fəaliyyətinin aktivləşməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Təsadüfi deyil ki, Əli Şamil İnstitutun keçirdiyi yeddi "Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə" Beynəlxalq Folklor Konfransının, eləcə də 17-18 oktyabr 2009-cu ildə Türkiyənin Bolu şəhərində Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi (BAMER), Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, Özbəkistan Respublikası Fənlər Akademiyası Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun birgə keçirdiyi I. Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarih və Kültürü simpoziumunun, 1-3 Aralık 2011-ci ildə Quzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətinin Qazimağosa şəhərində AMEA Folklor İnstitutu ilə Doğu Akteniz Universitetinin təşkil etdiyi beynəlxalq sempozyumun, 18-21 aprel 2012-ci ildə AMEA Folklor İnstitutu, İ.Cavaxışvili adına Tbilisi Dövlət Universiteti, Türkiyənin Ərdahan Universiteti, Qafqaz Universitetlər Birliyi, Türk Dünyası Mühəndislər və Memarlar Birliyi və Valeh Hacılar Uluslararası Elmi-Mədəni Tədqiqat Fondu ilə birgə Gürcüstanın paytaxtı Tbilisi şəhərində keçirilən "Qafqaz xalqlarının folkloru və linqvokulturologiyası" adlı Beynəlxalq Elmi simpoziumunun təşəbbüsçülərindən və təşkilatçılardanndır.

Ə.Şamilin baxışlar sistemini aydın şəkildə təhlil etdikdə onun öncə Böyük Türküstan idealı daşdığıını görürük. Ola bilsin, kimin üçünsə xəyali anlayış olan bu qavrama Əli bəyin daxilən bağlılığını və inamını müşahidə etməmək olmur. Əlbəttə, bu yalnız Əli bəyə aid olan düşün-

cə tərzi deyil. Məhz Əli Şamil bu məktəbin, bu davanın aparıcı şəxslərindən biridir. Bu dava böyük türklük davasıdır ki, əsrlərlə yol gəlir. XX əsrin əvvəlində Azərbaycan Cümhuriyyətinin meydana çıxmasına səbəb olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə yoluna çevrilir, Rusiyanın işğalından sonra XX əsrin sonunda baş qaldıran xalq hərəkatı və milli mücadilə nəticəsində yenidən bərpa olunub Əbülfəz Elçibəy öndərliyində davam edir və bu yolun fəal iştirakçılarından biri olan Əli bəy bir an da yorulmadan bütün fəaliyyət spektri ilə milli-ideoloji məfkurəni özündə daşıyaraq, özündən sonrakı nəsillərə miras kimi ötürür. Milli inkişafda bütün varlığı ilə iştirak edən Əli Şamil bütün fəaliyyətində milli düşüncə tərzini həyata keçirir. Bu ideali həyata keçirmək üçün ən səmərəli yolun da elmi-publistik yol olduğunu yaxşı bilən Əli Şamil bu istiqamətdə də ciddi işlərə imza atmışdır. Bu baxımdan o, türklük davasını elmi-publisist fəaliyyətində də qabarıq olaraq səciyyələndirmişdir. Onun bu mövzuda yazdığı kitab və məqalələr bir ideyanın təzahürü olaraq qiymətləndirilə bilər. Yəni, Əli bəy ona görə türk mədəniyyətini araşdırmır ki, bu onun peşə yönümüdür. Xeyr! Bu elmi-publisist fəaliyyət sferası milli ideyanın tərkib hissəsi olaraq diqqət çəkir. Ə.Şamilin bu əsərlərindən türklük, türk mədəniyyəti, türk məişəti, Türk xalqlarının müxtəlif cəhətləri və s. ilə bağlı olan başlıca kitablarına nəzər yetirməklə fikir aydınlığını nümayiş etdirək:

“Türk xalqlarının tanınmış adamları” (1998), “Quzey Kıbrıs” (2001), “Uyğur, qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı” (2011), “Türkçülüyn qurbanları”

(2013), “Colan türkmanları” (2014), “Qaşqaylar və onların folkloru” (2020), “Albaniya və Azərbaycandakı albanlar” (2021), “Yol qeydlərim” (2021), “Parçalanmış Türküstanı gəzərkən” (2021) və b.

Göründüyü kimi, Əli Şamilin yalnız adında türk adı olan kitablarını sıraladıqda belə bu məfkurəni necə mübarək vəzifə olaraq daşdığını aydın görmüş oluruq. Halbuki tədqiqatçının bu istiqamətdə bəhs olunan digər kitabları, tərtib etdiyi kitablar, sayı səhifələrə yerləşərsə geniş həcm təşkil edəcək məqalələri, çıxışları, məruzələri, müsahibələri və s. bu istiqamətdə məqsədyönlü fəaliyyəti onun sözün həqiqi mənasında böyük türk idealı daşdığını və bu yolda daima türk millətinə, bütövləşən türk millətlərinin istiqbalına bağlılığını bir daha təsdiq edir. Eyni zamanda Əli bəy “Parçalanmış Türküstanı gəzərkən” ağırlı ritorik ifadəsində əslində “Bütöv Türküstanı gəzmək” idealını ortaya qoyur. Bir gün gələcək ki, bütün Türk ölkələri birləşib Türküstan və Turan olacaq. Əli bəy buna inanır və hər zaman öz türklüyü ilə fəxr edir, bu ideyanı daşıyır, özündən sonra gələnlərə örnək olur.

Əli Şamilin yalnız türklük məsələləri ilə bağlı olan əsərləri deyil, digər mövzuda olan elmi-publisistik irsi də çox genişdir. Ancaq bir yubiley yazısında bu istiqamətdə tədqiqat aparmaq imkan xaricindədir. Eyni zamanda biz, Əli bəyin milli-ideoloji baxışlar sisteminə toxunmaq ehtiyacından bu aspekti qabartmaq gərəkliliyi hiss etdik. Çünki Türklük idealı Əli Şamilin bütün həyat tərzini, bütün düşüncə qaynağıdır. Gələcəkdə tədqiqatçıların digər aspekt-

də də araşdırmalar aparacağı və bu milli dəyərdən istifadə edəcəyinə inanırıq.

Əli Şamilin yetmiş beş yaşı tamam olur. Biz sadəcə olaraq yaş təbriki də yaza bilərdik. Ancaq assosiativ olaraq Əli bəyin ömrünü Türk xalqlarının vəhdətində gördüyümüz üçün bu kontekst əsasında kiçik yazını təqdim etməyi münasib bildik. Çünki ömrü örnək olan insanların ideya və fəaliyyətini öyrənmək və öyrətmək borcdur. Uca Allahdan Əli müəllimə uzun və mənalı ömür diləyirəm.

Dr.Aynurə SƏFƏROVA
AMEA Folklor İnstitutu

PARÇALANMIŞ TÜRKÜSTANI GƏZİB TANIDIQ...

2021-ci il oktyabrın 15-də Bakıda keçirilən Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının 7-ci Zirvə toplantısında Türk Dövlətlər Birliyi adlı beynəlxalq bir təşkilat yaradıldı. Həmin günlərdə AMEA Folklor İnstitutunun direktoru, akademik Muxtar Kazımoğlunun (İmanov) layihə rəhbərliyi ilə "Elm və təhsil" nəşriyyatında "Parçalanmış Türküstanı gəzərkən" adlı kitab nəşr edildi. Kitabdakı məqalələr iyirmi bir il öncə yazılmağa başlansa da, yeni yaradılan təşkilatın ideyasına xidmət edir.

320 səhifəlik kitaba Əli Şamilin Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistanda keçirilən elmi toplantılara gedərkən qələmə aldığı yol qeydləri daxil edilmişdir. Simpozium və konfranslar haqqında yazılan məqalələr, adətən, toplantılar haqqında hesabatı xatırladır: toplantını kim açdı, kimlərin məruzə və çıxışları dinləndi, qapanış toplantısından sonra bədii hissədə kimlər çalib-oxudu, toplantıdan sonra haralara gəzinti təşkil edildi...

Kitaba daxil edilmiş məqalələr ənənəvi qəlibdən fərqlənir. Orada müəllifin yolboyu rastlaşdığı hadisələrdən, görüşdüyü insanlarla olan söhbətlərdən, şəhərlərin tarixi, gəzməli-görməli yerlərindən bəhs edən parçalar

elmi toplantılar haqqında verilən bilgiləri üstələyir. Lakin bu yazıları bütövlükdə səyahətnamə də adlandırmaq olmur. Çünki müəllif bəzən Türk dünyası aydınları ilə elmi polemika və müzakirələrə geniş yer ayırır. Bəzən də türksoylu xalqların tarixdə və günümüzdə yaşadığı gerçəkliklərdən, onların hazırkı qayğılarından, sıxıntılarından söz açmaqla oxucunu ümumtürk coğrafiyasında yaşayanların şanlı keçmişilə bağlı düşündürür, eləcə də onları gələcəyə, ümid dolu sabahlara - Türk Birliyini, Turanı qurmağa səsləyir.

Müəllif Türküstan deyərkən Xəzər dənizindən Çin səddinə kimi uzanan əraziləri, əsasən, türklərin yaşadığı bölgələri nəzərdə tutduğunu göstərir. O, parçalanmış Türk ellərinin tarixini öyrənməyin, Türk millətinin keçmişdəki və günümüzdəki mövqeyini müəyyənləşdirməyin vacibliyini göstərir. Türk birliyinin yaranması üçün gəncələrə hansı işləri görmək lazım olduğunu sətiraltı mesaj şəklində ötürür.

Bakı Dövlət Universitetinin professoru Vaqif Sultanlının kitaba yazdığı "Türküstan yaşantıları" adlı əhatəli ön sözdə müəllifin oxşar mövzuda yazdığı "Tanıdığım insanlar" (2000), "Dastanlaşmış ömürlər" (2001), "Quzey Kıbrıs" (2001), "Aşıq İsgəndər Ağbabalı" (2006), "Uyğur, Qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı" (2011), "Kırım sevgisi" (2012), "Axısqaalı Xəstə Hasan" (2012), "Türkçülüyn qurbanları" (2013), "Colan türkmanları" (2014), "Qaşqaylar və onların folkloru" (2020) kitabları haqqında da bilgi verilib.

Ümumiyyətlə, Əli Şamilin Türk dünyası ilə bağlı yazdığı hər bir kitab və məqalədə milli dəyərlərə bağlılığı, vətəndaş təəssübkeşliyi açıq-aydın görülür. O, ümumtürk coğrafiyasında gəzib gördüyü yerləri özünün doğulub böyüdüüyü Göyçə mahalı ilə müqayisə edir, həmin ərazilər arasında bənzər xüsusiyyətlərin olduğunu göstərir. Qırğızıstandakı Isık gölü ilə Göyçə gölü arasındakı bənzərliyi vurğulayan müəllif, gənclik illərinə dönür. Xatirələrinə hopub qalmış bölgənin təbii gözəlliyindən söz açır, 30 ildən artıq gedə bilmədiyi kəndlərini ürəkağrısı ilə yad edir. Doğma yer-yurd həsrətli, nisgilli bu parçalar oxucunu kövrəldir.

Kitabda Əli müəllim Türkmənistan Respublikası ilə türksoylu dövlətlər arasındakı mövcud viza rejiminin çətinliyindən, dövlətlərarası və şəhərlərarası birbaşa uçuşların olmamasından, təyyarə biletlərinin bahalığından, gediş-gəliş zamanı sərhədlərdə yaradılan bürokratik əngəllərdən, Türk xalqlarının ortaq ünsiyyət dili məsələsindən, ana dilinin müqəddəsliyi və ana dilli təhsilin vacibliyindən bəhs edir. Bu məsələləri ən kiçik detalına qədər təsvir edən müəllif, sanki türksoylu dövlətlər arasında canlı körpü olmağa cəhd edir, bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması yollarını arayır.

Müəllif, getdiyi şəhərlərdə Stalinin əmri ilə 1937-38-ci illərdə Azərbaycandan sürgün edilmiş, SSRİ-nin müxtəlif bölgələrinə səpələnmiş mənəvi sərvətlərimizin – aydınlığımızın həyatı, sonrakı taleyi ilə maraqlanır. Onların nəslindən yadigar qalanları arayır, axtarır, evlərində qonaq olur, orada azərbaycanlıların tikdirdiyi məscidlərə gedir,

soydaşlarımızın ailə arxivləri ilə, elmi yaradıcılıqları, əsərləri ilə bağlı dəyərli araşdırmalar aparır. Həmçinin, kütləvi sürgünə məruz qalmış Axıska türkləri və 40 ilədək axtarışını davam etdirdiyi Xəstə Hasan irsi ilə bağlı araşdırmasını davam etdirir.

Səfər zamanı Əli müəllim ötən əsrin başlarında Türk dünyasının tanınmış aydınlarından olmuş Xalid Səid Xocayevin doğulduğu kəndə, böyüdüüyü ata ocağına (Koşkurqan kəndinə) gedir, gözəl yazıçımız Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin bir zamanlar çalışdığı ali məktəbi (Xarəzm Pedaqoji İnstitutu), Əhməd Yəsəvi adına Uluslararası Türk-Qazax Universitetini, Əhməd Yəsəvi türbəsini ziyarət edir. Bütün bunlar Əli müəllimin milli təəssübkeşliyindən qaynaqlanır.

Türk dünyasının məşhur elm adamlarını - Tahir Kahharı, Gulam Karimini, Jumaboy Yusupovu, Törə Mirzəyevi, Bəxtiyar Kərimovu, Nəsrəddin Məhəmmədiyevi və digər onlarla ziyalını Əli müəllimin "Parçalanmış Türküstanı gəzərkən" kitabından qiyabi şəkildə tanımaq olur.

Müəllif, həmçinin, getdiyi şəhərlərdə qədim tarixi abidələrin - Almatı yaxınlığındakı "Qızıl geyimli şahzadə" kurqanının, Balasaqun xarabalıqları və Burana minarəsinin, Ata-Beyit memorial kompleksinin, Ruh Orda muzey kompleksinin və digər abidələrin təsvirini vermişdir. Oxucu həmin təəssüratları oxuduqca sanki o abidələri şəxsən özünün ziyarət etdiyini düşünür, bu abidələr və onların tarixiylə bağlı insanda müəyyən təəvvür yaranır.

Əli müəllimin getdiyi yerlərdə maraqlandığı işlərdən biri orada təhsil alan azərbaycanlı tələbələrlə görüş olub. O, getdiyi şəhərlərdə yeni nəslin nümayəndələri - tələbə gənclərimizlə, onların qayğıları ilə maraqlanıb, onlara mənəvi dəstək verib. Həmçinin, Türküstanda Azərbaycanın mədəniyyət elçisi sayılan Qulu Kəngərli ilə görüşlərindən, maraqlı söhbətlərindən, birgə getdiyi tədbirlərdən fraqmentləri qələmə alıb.

Türksoylu xalqların ortaq folklorunun və mədəniyyət abidələrinin qorunması üçün müxtəlif konfransların və elmi toplantıların təşkil edilməsində azərbaycanlı aydınlar əzmkarlıq göstərirlər. Bu məsələlər kitabda qabarıqlığı ilə deyil, sətirarası incə sözlərlə verilir. Necə deyərlər, ilk baxışda qısa və az yer tutan cümlələrdə Azərbaycanın Türkiyə ilə Türkünstan arasında bir körpü rolu oynadığı görünür.

Türkiyədə keçirilən elmi toplantılarda Türkünstan araşdırıcılarının, eləcə də Türkünstanda keçirilən toplantılarda türkiyəli araşdırıcıların iştirakçılarının səbəbkarı həmyerlilərimiz olduğunu oxuduqda sevinməmək olmur. Türkiyədəki ali təhsil ocaqlarının, elmi idarələrin vəsaiti, eləcə də orada işləyənlərin gəlirləri Azərbaycanla müqayisədə dəfələrlə çoxdur. Buna baxmayaraq, az gəlirli azərbaycanlı araşdırıcılar onlara rəhbərlikdən göstərişlər verilməsini, yol məsrəflərinin, kommunal xərclərinin ödənilməsini gözləmədən könüllərinin səsinə qulaq asaraq səfərə çıxır, birgə toplantılar keçirilməsini, kitabların nəşrinə, layihələrin reallaşmasına səbəb olurlar.

2009-cu ilin oktyabr ayında Türkiyənin Bolu şəhərində təşkil edilmiş "I Uluslararası Koroğlu, Bolu tarix və kulturu simpoziumu"nın baş tutması dediklərimizə nümunə ola bilər. Türkiyənin Bolu şəhərindəki Abant İzzet Baysal Universitetinin professoru Ali Yamanla, universitetin rektoru, professor Atilla Kılıçla görüşlər və müzakirələrdən sonra, Əli müəllim Türk aydınlarını bir araya gətirərək ortaq dəyərlərimizdən olan "Koroğlu"nın tədqiq edilməsinə vəsilə olub, Orta Asiyadan alim və professorların bu tədbirə gəlişi üçün xeyli çəba göstərüb. Bu zaman bəzi bürokratik əngəllərlə qarşılaşmasına rəğmən konfrans yüksək səviyyədə keçirilib.

Əli Şamil ömrünü mənsubu olduğu türk xalqlarının tarixini, etnoqrafiyasını, folklorunu araşdırmağa, tanınmış ədəbi şəxsiyyətlərini, onların yaradıcılığını tədqiq etməyə həsr etmiş aydınlarımızdandır. O, uzun müddətdir ki, AMEA Folklor İnstitutunun "Xarici ölkələrlə əlaqələr" şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışır. Üzərinə götürdüyü bu məsuliyyətli işin öhdəsindən uğurla gəlməyi bacaran Əli müəllim, daim türksoylu xalqların yaxınlaşması üçün, sahib olduqları ortaq kimliyin, ortaq mədəniyyətin bir tam şəkildə öyrənilməsi, tədqiqi və təbliği üçün can atmışdır.

Almatının 50-60 kilometrliyindəki İssıq vadisindəki "Qızıl geyimli gənc (Altun adam)" kurqanı yanında ucaldılmış xatirə abidəsi. Şəkildə soldan BDU-nun professoru Vaqif Sultanlı, AMEA Folklor İnstitutunun Beynəlxalq Əlaqələr şöbəsinin müdiri Əli Şamil, Türkiyə Qazi Universitetinin professoru Fatma Açıq və İsveçdəki Uppsala Universitetinin professoru Birsəl Karakoc.

"Parçalanmış Türküstanı gəzərkən" kitabını oxuduqca hiss edirsən ki, Türk xalqları soyca eyni olsalar da, onların yaxınlaşması, orta q məxrəcə gəlməsi heç də asan deyil. Çünki insanlar keçmişdən, uzun illər davam edən müstəmləkə siyasətinin təsirindən uzaqlaşma bilmirlər. Belə ki, uzun illər Qazaxıstanda, Qırğızıstanda, Özbəkistanda, Türkmənistanda yaşamış insanlar hələ də rus dilində danışmaları ilə qürurlanırlar. Bir-iki aya öyrənə biləcəkləri doğma dillərini öyrənmək istəmirlər, çox vaxt da ana dillərinə yuxarıdan aşağı baxırlar. Zamanın gedişini də düzgün dəyərləndirə bilmirlər. Yerli xalqların dillərinin dövlət dili olmasına rüslardan daha çox müqavimət göstərirlər. Dövlət dilini bilmədiklərinə görə işdən uzaqlaşdırılmalarını milli ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirirlər. Yaxud da qonaqlıqlarda, məclislərdə Stalinin, Qorbaçovun sağlığına badə qaldırmaları ilə qürurlanırlar.

Sovetlərin dağılmasından sonra müxtəlif yollarla qazandıqları pulları kef məclislərinə həvəslə xərclədikləri halda maarifçiliyə, dərnəklər yaratmağa, təşkilatlanmağa pul xərcləmək istəmirlər. Buna görə də sayları çox olsa da, təəssüf ki, ictimai-siyasi həyatda saylarına layiq yer tuta bilmirlər. Bilikləri, qabiliyyətləri olsa da, təşkilatlanmağa önəm vermədiklərindən aralarında deputatların, dövlət idarələrində işləyənlərin sayı olduqca azdır.

Bir adamı, hansısa vacib bir faktı bəzən illərlə, aylarla axtarırsan, onu tapa bilmirsən. Bəzən də heç axtarmadığın, gözləmədiyin halda maraqlı insanlarla qarşılaşırsan. Buna "bəxti gətirmək" deyirlər. Əli Şamilin yol qeydlərini oxuyanda onun da bəxti gətirmiş müəlliflərdən olduğunu

söylmək olar. Oxucu üçün maraqlı olacağını nəzərə alıb "Parçalanmış Türkünstanı gəzərkən" kitabından bir parçanı aşağıda veririk:

"Özbəklər Xivəni nisbətən yaxşı qoruyaraq açıq səma altında muzeyə çeviriblər. Əlvən kaşılarda bəzənmiş binalar göz oxşayır. Günümüzədək gəlib çatmış bu binaların hər birinin tarixindən bir kitab yazıla bilər. Bələdçiliyi Cumabay etsə də, ya vaxtın darlığından, ya da buraya çoxlu qonaqlar gətirdiyindən şəhər və binalar haqqında o qədər geniş bilgi verməyə çalışmır. Ədəbiyyatdan, gündəlik məsələlərdən, Azərbaycanın durumundan söhbət edə-edə gedirik. Arxadan gələn "Azərbaycanlı!" çağırışı ikimizi də geri döndərir. Divar dibindəki köhnə stollarda oturub söhbət edənlərdən ən yaşlısı ayağa qalxmağa çalışır. "Azərbaycanlı!" deyər arxadan bizi səsləyənin o olduğunu bilib yanına gedirik. Salamlaşdıqdan sonra bizə oturmağa yer göstərir, çay sifariş etmək istəyir. Biz çay içməyəcəyimizi bildirsək də, yanında otururuq. Məlum olur ki, Cumabayla bir-birini tanıyırlar.

Onun özbək və mənim Azərbaycan türkcəsində olan və heç bir tərcüməçiyə ehtiyac duymadığımız söhbətimiz yadında belə qalır:

–Məni tanıdınmı?

–Yox.

–Ola bilməz!

Yaddaşımı itiləşdirməyə çalışıram. Tanıdığım özbəkləri yada salıram. Heç birinə bənzədə bilmirəm. Onun sual dolu baxışlarından yaxa qurtarmaq üçün:

– Görünür, qocalıq öz işini görüb. Sizinlə harada tanış olduğumu xatırlaya bilmirəm, - deyərək vəziyyətdən çıxmağa çalışıram. O, yenə məni suala tutur

– Nəsimi filminə baxmısanmı?

– Baxmışam.

– Məni yenə tanımadın?

– Yox.

– Mən Nəsiminin cəlladiyam!..

Onun bu sözünə məndən çox Cumabay heyrətlənir. "Azərbaycanfilm"in 1973-cü ildə çəkdiyi Nəsimi filminə bir neçə dəfə baxsam da, onu xatırlaya bilmirəm. Hazırda Özbəkistan Fənlər Akademiyası Xivə tarixi filialında işləyən, tarix elmləri namizədi Şıxnəzər Mətrəsulov Nəsimi filminin Xivədə çəkilməsindən, Həsən Seyidbəylinin onu kino-da epizodik rol olsa da, Nəsiminin cəlladı rolunda çəkməsindən, dostluqlarından maraqla danışdı. Azərbaycandakı dost və tanışlarını xatırladıqca kövrəldi. Onun dost və tanışları arasında elm adamları da vardı, sənət adamları da, futbolçu da. Fərqli peşə adamları ilə onu bağlayan xətt Azərbaycan sevgisi idi. Həsən Seyidbəyli, veteran futbolçu Kazbek Tuayevi xatırlayanda kövrəldi də. Bir neçə tanış və dostunun halını xəbər alanda mən "Allahın rəhmətində qovuşub", "Dünyasını dəyişib", "Dünyadan köçüb" və s. deyəndə yazıq-yazıq və kədərlə üzümə baxaraq "Hamısı gedib, mən qalmışam?" deyə cavabsız bir sual verdi. Sualı mənəmi verirdi, ətrafındakılarımı, yoxsa özünəmi? Onu bilmək çox çətin idi.

Əlaqələrimizin zəiflədiyindən, gediş-gəlişin azaldığından gileyləndi. Özünün cib telefonu işlədə bilmədiyini

söylədi. Oğlanları Laçının və Nadirin cib telefonlarının nömrəsini verdi. Xahiş etdi ki, azərbaycanlılar gələndə ona zəng vursunlar, onlarla oturub söhbət etsin, ötən günləri xatırlasın".

Ürək yanğısı ilə yazılmış "Parçalanmış Türküstanı gəzərkən" kitabındakı yazılar bölgəni tam əhatə etmir. Müəllif Doğu Türküstanın, Güney Türküstanın, Quzey Türküstanın adlarını çəksə də, onlar haqqında oxucu fikrinə aydınlıq gətirəcək bilgilər vermir. Arzu edirik ki, müəllifin qələmindən, gələcək məqalə və kitablarından Türküstanı bütövlükdə əhatə edən dolğun yazılar oxuyaq.

Maral POLADOVA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

TÜRK XALQLARINA MƏHƏBBƏTİN TƏCƏSSÜMÜ

Əli Şamilin “Uyğur, Qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı” (Bakı–2011, Nurlan, 412 s.) kitabını vərəqlədikcə tələbəlik illərimizi (1968-73) xatırladım. İndiki BDU-nun jurnalistika fakültəsində oxuyurdum.

Zəhmətsevərliyi, mübahisələrdə inadkarlığı ilə seçilirdi. Yüksək təqaüdlə oxumasına baxmayaraq, gecələr də Sumqayıt Kimya Kombinatında fəhlə işləyirdi ki, maddi cəhətdən heç kimdən asılı olmasın. Tələbəlik illərində onun sözündə, hərəkətində haqsızlığa etiraz açıq şəkildə hiss olunurdu. Göyçə mahalının İnekdağ kəndində (İndiki Ermənistan Respublikası) doğulmuş Əli lap uşaq yaşlarından şahidi olduğu qeyri-səmimi münasibətlərə zamanında etirazını bildirmək imkanı olmadığından, aradan 40 ildən çox vaxt keçəndən sonra öz fikirlərini aşağıdakı sətirələrdə belə ifadə etmişdir:

“Rəsmi təbliğat bizə azərbaycanlı olduğumuzu öyrətdirdisə, rayon mərkəzinə çıxan kimi, ermənilərin vəzifəliləri də, vəzifəsizləri də rəsmi toplantılarda, küçədə-bacada bizə “türk” deyirdilər. Yaşadığımız Göyçə mahalını bir neçə rayona bölüb hərəsinə də ermənicə bir ad vermişdilər.

Ermənistanın hər yerində yazı-pozu işləri ermənicə olduğu halda, Azərbaycana gələndə başqa mənzərə gördük. Azərbaycanda rus dili hakim idi. Hamı rusca danışmağa çalışırdı. Bir sözlə, qəzetlərdə yazılanlarla, radio-televiziyada, rəsmi dairədə deyilənlərlə həyat həqiqətləri, gördüklərim uyğun gəlmirdi...”

Universiteti bitirdikdən sonra təyinatla Naxçıvanda ki “Şərq qapısı” qəzetinə işə göndərilən Əli Şamilov 1993-cü ilədək orada çalışmışdır.

Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizənin ön sıralarında olan Ə.Şamil Naxçıvandan Bakıya köçməli olur. Azərbaycan Milli Ensiklopediyasında işləməyə başlayır və qısa müddətdə elmi-ədəbi mühitə uyğunlaşır. Özünün qeyd etdiyi kimi, o vaxtlar Bakı Dövlət Universitetinin professoru Vaqif Sultanlı ondan xaricdə çap olunacaq “Azərbaycan” jurnalı üçün bir məqalə yazmağı xahiş edir və yazı çap olunur. Şifarişlə yazdığı məqalənin altından ilk dəfə həvəslə imza qoyan müəllif sonralar da Vaqif Sultanlının nəşiri olduğu jurnallara onun xahişilə bir neçə məqalə yazır və beləliklə də əməkdaşlıqları davam edir.

“Uyğur, Qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı” kitabının necə ərsəyə gəlməsi barədə Ə.Şamil yazır: “Vaqif Sultanlının sifarişi, təkidi ilə yazılmış məqalələr onu göstərir ki, sifarişlə yazmaq heç də həmişə qanıqaraçılıq, əsəbilik yaratmır. Buna görə də qərara aldım ki, həmin məqalələri mövzuya görə toplayıb kitab halında çap etdirim.”

“Qafqazın quzeyini Avropa üçün xalqlar muzeyi” adlandırılan araşdırıcı çox böyük olmayan bu ərazidə 50-yə yaxın xalq və etnik qrup yaşadığını və bəzi bölgələrdə hət-ta iki qonşu kəndin sakinlərinin bir-birlərini başa düşmə-diklərini təəssüflə vurğulayır. Halbuki yüz illər boyu bu xalqlar və etnik qruplar arasında ünsiyyət vasitəsi rolu-nu türk dili oynayıbdır.

Kitaba Ə.Şamilin Qafqazın quzeyində yaşayan, yazılı ədəbiyyatları olan noqayların, qumuqların, qaraçay mal-karların (balkar), keçmiş Bessarabiyada – bugünkü Ukray-na və Moldova respublikalarında yaşayan qaqauzla-rın, Çin Xalq Respublikasında qalan uyğurların ədəbiyyat tarixləri haqqında yazdığı məqalələr daxil edilmişdir. Hə-min məqalələrin çoxusu xarici ölkələrdə nəşr olunan jur-nallarda çap olunub.

Azərbaycanla bağlı hissələrin kitabda ön sıraya çə-kilməsini ədəbi əlaqələrimizin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətli hesab edən müəllif kitabın peşəkarlar- üçün nəzərdə tutulduğunu vurğulayır və bu səbəbdən də bir çox iqtibaslar və şeirlərin olduğu kimi saxlanıldığını qeyd edir.

Uyğur bayatlarından bir nümunə:

Aymıdu, aylarmıdu –
Aymıdır, aylarmıdır?
Ayğa bulut daldimıdu –
Aya bulud gəldimi?
Yar yıraktım kəlgüce –
Yar uzaqdan gəlıncə,

Akkan yıǵatım deryamidi –
Axan yaşım dəryamıdır?

Kitabda qeyd olunur ki, hazırda Qaqauzun quzeyində toplu halında yaşayan xalqlardan yeddisi – qara-çay malkarlar (balkar), noqaylar, qumuqlar, Kırım türkləri, türkmənlər (onların adını truxmenlər kimi də yazırlar-Ə.Ş.), eləcə də qreklər (Azərbaycanda urumlular, Gürcüstanda berzenlər adlandırılan toplum-Ə.Ş.) öz ailələrin-də türk dilinin müxtəlif dialektlərində danışırlar. Eyni soydan olan xalqlarda gedən ədəbi prosesləri öyrən-mək və sərt əngəllərə baxmayaraq, əlaqələrin necə davam etdiyini izləmək baxımından dəyərli mənbə sayılan bu kitabın ərsəyə gəlməsində ona yaxından köməklik göstərmiş insanlara müəllif öz minnətdarlığını bildirməklə yanaşı, onların adlarını da çəkməyi özünə borc sayıb. Bu baxımdan qaynaqların gətirilməsində ona yardımçı olmuş Qənimət Səfərov, bilginlərdən noqay Şagibat Su-yunova, Həmid Malkonduyev, Hasan Halkoç, malkarlar-dan Boris Tetuyev, Burxan Berberov, Ariuka Qelaye-va, qumuklardan şair Şeyit Xanım Alişeva, araşdırıcı İmperyat Xalipayeva, uyğurlardan jurnalist Rukiye Hacı, qaqauzlardan araşdırıcı-şair Todur Zanet və Tudora Arnat, özətləri ingilis dilinə tərcümə etmiş Türkey Arıfı-zı, rus dilinə tərcümə etmiş Afaq Ramazanova və Nalilə-Əbilova, Türkiyə türkcəsində yazılmış məqalələri Azərbaycan türkcəsinə çevirmiş Elmira Fikrət qızı müəllifin minnətdarlığı adlarını çəkdiyi insanlardır.

AMEA Folklor İnstitutu Elmi Şurasının qərarı- ilə çap olunmuş bu kitabın elmi redaktoru filologiya elm-ləri doktoru, professor Hüseyn İsmayılov, redaktoru, filologiya elmləri doktoru Ramiz Əskərdir.

“Bu kitabı 1920-ci illərdə Bakıda yaşamış, Va-hid Türk-Tatar Dövləti qurmaq istədiklərinə görə 1937-38-ci illərdə Sovet rejimi tərəfindən şəhid edilmiş kırımlı Bə-kir Çobanzadəyə, özbəkistanlı Xalid Səid Xocayevə, tatarıstanlı Əziz Ubaydullinə, azərbaycanlı Əmin Abi-də və onların məsləkdaşlarına ithaf edirəm!” – deyən yo-rulmaz araşdırıcı Əli Şamil tutduğu yolun dönməz yolçu-su kimi tədqiqatlarını uğurla davam etdirir.

Ensiklopediyada işləyərkən “Türk xalqlarının tanınmış adamları” qrupunun yaradılmasında fəal iştirak- edən və Ə.Tahirzadə ilə birlikdə həmin adda sözlük ha-zır layihə nəşr etdirən Ə.Şamilin bu mövzuda yazdığı mə-qalələrin bir qismi 2012-ci ildə çapdan çıxmış “Qırım sev-gisi” (Simferopol) kitabında toplanmışdır.

Ə.Şamilin “Axısqalı Xəstə Hasan” (Bakı–2012, 248 s.) kitabında hələ də ata-baba yurdlarına dönə bilməyən axısqalıların, bütövlükdə oğuz türklərinin böyük aşı-ğı Xəstə Hasanın ömür yolu, şeirləri fonunda bölgənin tarixinə, orada yaşamış soydaşlarımızın ağır-acıları-na da nəzər salınmışdır.

Sürgün olunmuş soydaşlarımızın taleyinə gənclik illərindən biganə qalmayan Əli Şamil Axısqa mühitini ətraflı öyrəndiyinə görə, onun bu sahədəki araşdırmaları 6 Beynəlxalq Konfransa hazırladığı məqalələrdə, həmçinin

10 elmi-publisistik və 5 elmi məqalədə öz dolğun ək-sini tapmış və 2 kitabın ərsəyə gəlməsinə imkan yaratmışdır.

Əli Şamilin “Tanıdığım insanlar”, – Birinci kitab, – Bakı–2000, “Dastanlaşmış ömürlər” – Bakı–2001, “Qu-zey Kıbrıs”, – Bakı–2000, “Burulğandan çıxmaq mümkündürmü”, – Bakı– 2001, “Aşiq İsgəndər Ağababalı” (Əzi-zə Şamillə birgə) – Bakı–2006 müəllif kitabları və 1938-ci -ildə güllələnmiş Əmin Abidin “Buzlu cəhənnəm” şe-ir toplusunun,-Bakı-1999, “Koroğlu dastanı (Əli Kamali-arxivindəki variantlar). –Bakı-2009 tərtib kitabları onun - illər uzununu çəkdiyi zəhmətin bəhrələridir.

Ümumiyyətlə, 10 müəllif kitabı, 6 tərtib kitabı çap olunmuş Ə.Şamilin 200-dən çox elmi məqaləsi keçmiş - SSRİ-nin türk xalqları və topluluqlar yaşayan respublikalarında, İran İslam Respublikasında, Kuzey Kıbrıs Türk Cümhuriyyətində, İsveçdə, Almaniyada, Albani-yada, Bosniyada, Polşada çap olunub. O, 20-yə yaxın öl-kədə keçirilən 80-dan çox beynəlxalq konfransda məruzə-lər edib.

1995-2000-ci illərdə Azərbaycan Radiosunda ayda bir dəfə türk xalqlarının həyatından bəhs edən “Qonaq el-dən gələr” proqramını hazırlamış Ə.Şamil, 2010-cu ildən – hər həftənin cümə axşamı günləri TRT “Türkiyənin səsi” Radiosunun və Azərbaycan İctimai Radiosunun birgə proqramı olan “Qorqud Ata”da “Türk dünyasının məşhurları” proqramını aparır və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunda Xarici Ölkələr-lə Əlaqələr bölməsinə rəhbərlik edir.

Altmış beş illik ömrünün 40 ildən çoxunu şərəfli bir işə sərf edən yorulmaz tədqiqatçı Əli Şamilə yeni-yeni uğurlar diləyirəm.

P.S.

Bu məqaləni hazırlayarkən 45 il öncə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universitetinin) jurnalistika fakültəsi və 612-ci qrupla bağlı günlərimizi xatırladım. İlk dərs günü milli mətbuatımızın banisi H.B.Zərdabinin məzarını ziyarət etdikdən sonra auditoriyada (o zaman jurnalistika fakültəsi indiki Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin binasında, yan tərəfdəki pilləkənlərin üstündəki otaqlarda yerləşirdi (M.P.) bir-birimizlə və həm də müəllimlərimizlə – Nurəddin Babayev, Nəsir İmanquliyev, Mir Cəlal Paşayev, Şirməmməd Hüseynov, Qulu Xəlilov, Fəmil Mehdi, Nüsrət Bağirov, Aydın Əbilov, Zinyət Əlizadə ilə tanış olduğumuz günləri yada saldım. Adını çəkdiyim müəllimlərimizdən indi yalnız bir nəfərin (Allah ona can sağlığı ver-sin), 612-ci qrupu bitirmiş 18 nəfərdən isə 12-sinin həyatda olduğunu fikirləşəndə, yadıma məşhur bir bayatının son misraları düşdü:

“Dünya bir pəncərədir, hər gələn baxar gedər”.

Qulu KƏNGƏRLİ

Yazıçı-jurnalist,
Daşkənd, Özbəkistan

MƏNİ YUXULARIMIN ŞƏHƏRİNƏ QOVUŞDURAN DOST

Təbriz və Səmərqənd uşaqlıq yuxularımın şəhəridir. Bu şəhərləri xatırlamaqda sözüümün canı var. Orta məktəb illərində nədənsə Təbriz və Səmərqənd haqqında daha çox tarixi kitab oxumuşam, bəlkə də elə ona görə yuxularımda daha çox bu şəhərləri seyr eləmişəm. Təbriz öz yerində, nədənsə elə düşünmüşəm ki, Səmərqənd də Azərbaycan şəhəridir. Böyüyəndən sonra görmüşəm ki, belə deyil və dünya şəhərləri içərisində Təbriz və Səmərqəndi daha çox görməyi arzulamışam. Çox sonralar Allah arzularımı yerinə yetirib, Səmərqəndi də, Təbrizi də görmək və gəzmək mənə qismət olub. Hətta Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyinin (AZƏRTAC) Orta Asiya ölkələri üzrə müxbiri kimi Allah mənə Səmərqənd şəhərində müxtəlif tədbirlərdə iştirak etməyi də nəşib edib. Təbrizə isə mənə dostum Əli Şamil aparıb.

2009-cu ilin söhbətidir, Əli Şamil Özbəkistana səfərə gəlmişdi. Bir neçə gün bir yerdə olduq, dostumuz, şair Tahir Qəhharla görüşdük, süfrə arxasında söhbətlərimiz saatlarla çəkdi.

Axşam isə evdə bir qismət çörək yeyəndən sonra söhbətimiz səhərəcən davam etdi, nə o yoruldu, nə mən. İrandan danışdı, oradakı soydaşlarımızı yada saldı, dostlarını xatırladı. Dedim Şamilov, dəfələrlə Təbrizdə olmusunuz, nolar bir dəfə məni də aparın, yuxularımın şəhərini görüm.

Dedi Azərbaycana məzuniyyətə gələndə gedək Təbrizə, bundan asan nə var ki...

Mənə Təbrizə getmək, oradakı soydaşlarımızla görüşmək yuxu kimi gəlirdi. Sovetin Təbriz, Ərdəbil, Zəncan və İrandakı digər şəhərlərimizlə bağlı qara-qorxusu canımdan çıxmamışdı, inanmırdım ki, nə vaxtsa bu şəhərlərə gedə bilərəm.

Şərtləşdiyimiz kimi də etdik. Mən Bakıya gedəndə Əli Şamillə Təbrizə yola düşdük.

...Naxçıvanda çap olunan “Şərq qapısı” qəzetinin əməkdaşı olmuş Əli Şamili nə vaxtdan tanıyıram, düzü yadımda deyil. Onu bilirəm ki, ermənilər Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək üçün mübarizəyə başlamışdılar, Xankəndində hər gün keçirilən mitinq xəbərləri gəlirdi. Ermənilər ya Dağlıq Qarabağın müstəqilliyini, ya da Ermənistana birləşdirilməsini tələb edirdilər.

Düşündüm ki, bu xəmir hələ çox su aparacaq, gedim Dərələyəzə-kəndimizə, atamı, qardaş-bacımı, qohumlarımı görüm. Odur ki, çalışdığım Azərbaycan radiosunda baş redaktorumuz Valid Sənaniyə yaxınlaşıb xahiş etdim ki, məni Naxçıvana ezamiyyətə göndərsin.

Soruşdu niyə məhz Naxçıvana, dedim evimizə getmək istiyirəm, Naxçıvandan Dərələyəzə, Sallı kəndinə tək-

minən iki saatlıq yoldu. Necə deyirlər həm ziyarət, həm ticarət.

Valid Sənani xeyirxah insan idi. Dedi: “Nolar, get, amma Naxçıvandan bir-iki material da gətir”. Beləcə qatlarla getdim Naxçıvana. Kültəpə, Şəkərabad, Zeynədin kəndlərində qohumlarım çoxuydu. Naxçıvan şəhərində çalışan tələbə yoldaşlarım Sadiq Gözəlov və Əli Həsənovdan başqa heç kimi tanımırdım. Sadiqlə də, Əli ilə də görüşdüm, mehmanxanada yer götürmək söhbəti ortaya çıxanda Əli dedi ki, mən evdə təkəm, bizdə qalacaqsan. Beləcə bir neçə gün Əli Həsənovun qonağı oldum, Naxçıvandan bir neçə material hazırladım.

Gərək ki, birinci gün axşam Əli Həsənov məni bir kafeyə apardı və orada digər bir Əli ilə, Əli Şamilovla (o vaxt hələ Şamilov idi) tanış oldum. Çox savadlı, səmimi, tanış olduğu adamlarla tez dil tapan, ünsiyyət yaradan istedadlı jurnalist Əli Şamilovla tanışlığımdan məmnun oldum. Yemək süfrəsi arxasında söhbətimiz bir neçə saat çəkdi. Dağı arana daşdıq, aranı dağa...Göyçəni Dərələyəzə, Dərələyəzi Göyçəyə qatdıq, bu məkanların aşığılarını andıq, Növrəs İmandan, Aşıq Ələsgərdən tutmuş Sallılı Aşıq Cəlili, müasir aşığılarımızı xatırladıq.

Naxçıvanda qaldığım bir neçə gün ərzində Əli Şamilovla dostlaşdım, o gün, bu gün artıq 40 ildən çoxdur ki, istər Bakıda, istərsə də Daşkənddə görüşlərimizdə yaradıcılıq söhbətləri bitib tükənmir. Əli Şamil vaxtaşırı Türkiyə, İran, Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və digər ölkələrdə səfərlərdə olur, tədbirlərdə türk dünyasının ədəbiyyatı,

mədəniyyəti, folkloru haqqında məruzələrlə çıxış edir, tanınmış şəxsiyyətləri haqqında məqalələr, kitablar yazır.

Bir də bizi qohumum, məşhur Aşıq Cəlillə bağlı tədqiqat aparmaq, onun irsini üzə çıxarmaq marağı birləşdirib.

Bir-birimizdən xəbərsiz o da, mən də təxminən eyni vaxtda Aşıq Cəlilin sorağına düşmüşük. Hər ikimiz Aşıq Cəlilin dəfn olunduğu Naxçıvanın Məmmədrzabəy Dizəsi kəndinə getmişik. Mən Məmmədrzabəy Dizəsi kəndinə gedəndə kənd ağsaqqallarını yığdıq, qəbri tapa bilmədilər. Onlar Aşıq Cəlilin adını da xatırlamırdılar, eləcə aşıq deyirdilər. Ağsaqqallar bildirdilər ki, Aşıq Cəlilin qəbrinə başdaşı yerinə bir dəmir parçası sancılmışdı, O dəmirdən bildirdik ki, bu, aşığın qəbridi.

1985-ci ildə Əli Şamilov kənddəki qəriblər məzarlığında olub, Azərbaycan Aşıqlar birliyinin, Naxçıvan Mədəniyyət Nazirliyinin və Obkomunun əməkdaşlarını da oraya aparıb. Qəbrin üstünün götürülməsinin layihəsini də memar Tofiq Mahmudova hazırladı. Əli Şamilov bu haqda 1985-ci ildə "Sovet Naxçıvanı" qəzetinin 15 dekabr nömrəsində məqalə də çap etdirib.

O vaxtkı görüşlərimizdə Əli Şamilov bunları demişdi: "Orada bir park saldırmağı nəzərdə tuturduq. Həmin vaxt Babək rayon Partiya komitəsində İdeoloji işlər üzrə katib işləyən Əzizə xanım da bu işə ciddi girişmişdi. 1988-ci ilin hadisələri işləri yarıda qoydu. Sonralar bildik ki, hansısa insafsız kənd rəhbəri qəbiristanlığın bir tərəfini ev tikmək üçün yerli camaata verib. O ərazidə torpaq alan kənd sakini aşığın baş daşı yerinə qoyulan dəmir parçasını

çıxarıb atıb və beləliklə qəbir itib. Mən növbəti dəfə həmin kənddə olanda qəbrin üzərindəki dəmir parçası çıxarılmışdı deyən qəbrin yerini müəyyənləşdirmək mümkün olmadı.”

Aşiq Cəlil ömrünün son illərini Kültəpə kəndində yaşayıb, orada da səfalət içində rəhmətə gedib. Bəs nədən aşiq Məmmədrzabəy Dizəsi kəndinin qəbiristanlığında dəfn olunub. Məsələ burasındadır ki, Kültəpədə ermənilər də yaşayıb. Dəhşət burasındadır ki, azərbaycanlıların əksəriyyət təşkil etdiyi Kültəpə kəndində o zaman erməni qəbiristanlığı olub, müsəlman qəbiristanlığı olmayıb. Ona görə də Kültəpədə rəhmətə gedən azərbaycanlılar Məmmədrzabəy Dizəsi kəndindəki qəriblər qəbiristanlığında dəfn olunub.

* * *

2010-cu ilin iyul ayında, məzuniyyətə getməyimin ikinci günü Əli Şamilə zəng vurdum. Hal-əhvaldan sonra dedim Bakıdayam, Təbrizə nə vaxt gedirik?

Cavab verdi ki, istəyirsənsə sabah yola çıxmaq. Dedim sabah işim var, o biri gün gedək. Düzü inanmırdım ki, Təbriz niskilinə son qoyulur, yuxularımın şəhərinə gedirik.

Bir gün sonra Əli Şamil yaşadığım evin qarşısından zəng elədi ki, çıx, binanın qarşısında filan rəngli maşında gözləyirəm.

Çantamı götürüb uşaqlarla sağollaşdım və aşağı düşdüm. Maşında Əli Şamilin xanımı Əzizə xanım da vardı. Birlikdə yola çıxdıq, Bakıdan Biləsüvara təxminən 200

kilometrdir. Söhbət edə-edə Biləsuvara çatdıq, gömrük, sərhəd məntəqələrində problem olmadı.

İran tərəfdə bizdə olduğu kimi çoxlu maşın sahibi müştəri axtarırdı. Bir Azərbaycan türkü ilə sövdələşib maşına oturdıq. 15-20 dəqiqə gözlədikdən sonra sürücü yaxınlaşıb dəgər maşınla gedəcəyimizi bildirdi. Bizi sərnəşin kimi digər maşının sürücüsünə "satdı". Ən nəhayət, yola çıxdıq. Əli Şamil sürücünü söhbətə turur, kimsən, hardansa, sənətin nədir...

Məlum oldu ki, farsın təsirinə düşən türklərdəndir. Dedi biz qədim əyyamda fars olmuşuq, sonra türkləşmişik. Əli Şamil onu "topa tutdu", fars şovinizminin əməllərindən danışdı. Biz Təbrizə çatanda adını unuttuğum sürücü "kəndinə" qayıtmışdı. Babalarının da, atalarının da türk olduğunu deyir və bununla fəxr etdiyini bildirirdi. Sevindim ki, farsın təsirinə düşən bir türk oğlu ən nəhayət ki, özünə qayıtdı. Bu, Əli Şamilin xidmətiydi təbii... Əslində birdimi, ikidimi onların sayı, Əli Şamil səfərlərində onlarca adamı beləcə özünə qaytarıb.

Bu da gözəl Təbriz, amma hələ də gözlərimə inanmıram ki, yuxularımın şəhərinə gəlmişik. Əlidən soruşuram, yəni biz Təbrizə gəlmişikmi, bəli dedi, bu da sənənin Təbrizinin...

Nəzərimi ilk cəlb edən insanların yaşıllıqlarda oturub söhbətləşməsi, istirahət etməsi oldu. Əzizə xanım marağımı görüb əlavə etdi ki, bəli, burada belədir. Yay aylarında əsasən axşamlar şəhər sakinləri xalça-palazlarını, xüsus qablarda yeməklərini də götürüb parklara üz tuturlar.

* * *

Bizi Əli Şamilin dostu Seyid Məhəmməd Çavuşian qarşıladi, evlərinə apardı, xanımı Səfiyyə xanım süfrə açdı. Səfiyyə xanım çox dadlı yeməklər bişirir, əsasən turşməzə yeməklərə üstünlük verirdi. Təbrizdə abqoralı yeməklər hələ də yaddan çıxmayıb, bizdə isə unudulmaq üzrədir bu təam.

Axşam xalça palazımızı və yeməklərimizi də götürüb yaxınlıqdakı parka getdik, sərin havada yeməyimizi yedik, çayımızı içdik, söhbət uzandı ta gecə saat 12-dək. Parkda eynən bizim kimi yemək yeyən kim, çay içən kim... Parkın dörd tərəfində isə süfrədən artıq qalanı atmaq üçün xüsusi plastmas qablar qoyulub. Hər kəs kibrit çöpünə qədər hər şeyi yığıdırıb həmin qablara tökür. Kaş ki, bizdə də belə olaydı...

Bir neçə gün burada qaldıq, sonra Əlinin dostu Hüseyn Rənraz bizi qonaq apardı. Onların ikimərtəbəli evi şəhərin mərkəzində, Daş evlər deyilən ərazidə idi. Uzunluğu 40, eni 30 metr olan bu mülk evini Hüseynin atası vaxtilə bir ermənidən alıb. Əli bəy və Əzizə xanım Hüseynin atası və anasını tanıyırdı, əvvəllər bir neçə dəfə bu evdə qonaq olmuşdular. Hüseyn bəyin xanımı Leyla xanım bir neçə gün bizi ləziz yeməklərinə qonaq etdi. Hüseyn Bakıda Neft və Kimya İnstitutunu bitirib, atasının işini davam etdirir. Şirkət yaradıb, şəhərdə və şəhər ətrafında sənaye üsulu ilə su quyuları qazır.

Səttarxanın nəvəsi, həkim Sami Sərdarimilli ilə tanışlıq da mənə xoş təssürat bağışladı. Onunla Təbrizi gəzdik. Şəhriyarın məqbərəsinə, Səttarxanın ev muzeyinə baxdıq,

Ərk qalasını, digər tarixi yerləri ziyarət etdik, axşam Saminin evində qonaq olduq.

Orada olduğumuz günlərdə Seyid Məhəmməd Hüseyini adlı digər soydaşımızın qaynanasının hüsr mərasimində iştirak etdik, bir gün sonra o bizi Təbrizdən təxminən 30-40 kilometr aralıda, Mərənd yolunun üstündəki Seyvan adlanan yerdəki bağlarına qonaq apardı. Bağa gedərkən balıq vətəgələrindən kabablıq balıq da aldıq və bağda balıq kababı da çəkdik.

Beləcə Əli Şamilin dost köməyi ilə yuxularımın şəhəri Təbrizi gördüm, insanlarını tanıdım, səfalı yerlərini, tarixi məkanlarını ziyarət etdim, yeməklərini daddım, qonaqpərvər insanlarına vuruldum. Elə bilirdim ki, Arazın bu tayndakı azərbaycanlılar qonaqpərvərdir, o taydakı soydaşlarımızın bizdən də qonaqpərvər olduqlarını gördüm. İki həftəlik Təbriz səyahəti beləcə başa çatdı, O taydan bu taya döndük, yenidən Təbrizə qayıtmaq ümidi ilə...Hə, bir də çox arzuladığım Kəndovanı görə bilmədim, Ərdəbilə də əlim çatmadı, Urmiya gölünü görmək də qismət olmadı. Bu da qalsın dostum Əli Şamillə növbəti səfərə. Allah bunu da qismət eləsin.

Проф. Бақытгүл ҚҰЛЖАНОВА
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазақстан Республикасы, Алматы

ТҮРКІНІ ТҮГЕНДЕГЕН ТҰЛҒА

*Али Шамильдің азаматтық
һәм зерттеушілік келбеті*

Кейбір өзендердің беті тыныш ғана, жайбарақат ағып жатқанымен, түбі шындығында буырқанып, түрлі иірімдермен тулап жататыны белгілі. Өмірде осындай терең өзендерге ұқсайтын адамдар болады. Қарапайым ғана ғұмыр кешкенімен, ішкі жан-дүниесі ізденістер мен ілімнің қайнар бұлағындай. Әзербайжан ғылымындағы жарқын есім, аса көрнекті, жоғары дарынды, фольклор, әдебиет және түркі халықтарының тарихы саласындағы еңбектерімен даңққа бөленген, көптеген кітаптар мен қолжазбалардың авторы, түркі халықтары көрнекті өкілдерінің танылуына қолынан келгеннің бәрін жасаған зиялы жан – менің пайымдауымдағы Али Шамиль – осындай жан. Али мұғаліммен таныстығымыз да түркі халықтарына ортақ ұйымдастырылған халықаралық конференцияның жұмысымен тұспа-тұс келді. Соңыра түрлі Халықаралық конференциялар мен симпозиумдарда сан мәрте жолымыз түйісті. Қарапайымдылығынан, ізеттілігінен бір айнығанын көрмедім. Ылғи жұмысбасты күйінде

көремін. Барлық уақытта жанына бір шоғыр адамдар жиналып, сұхбаттасып отырғаны. Әр жиында өзіме деген құрметінің белгісі ретінде түрлі ғылыми кітаптарды сыйлап отыратын. Мен де осы бір қарапайым жанның маған деген жылы ілтипатын қуана қабыл алатынмын. Қазір үйімдегі жеке кітапханамның сөрелерінде Али Шамиль муғалимнің бірнеше кітаптары бар.

Али Шамильдің ғұмырдерегіне көз жүгіртсек біздің кейіпкеріміздің студенттік кезеңнен-ақ қоғам өміріне белсене араласқанын байқаймыз.

1968-73 жылдар аралығында Әзербайжан Мемлекеттік университетінің журналистика факультетінде оқыған жылдарында университеттің өміріне атсалысып, студенттердің ғылыми конференцияларына белсене қатысып, факультет студенттерінің ғылыми қоғамының төрағасы болып сайланады. 1973 жылы Нахчыван МСР Жоғары Кеңесі Президумының, Нахчыван МССР Министрлер Кеңесінің және КП Нахчыван губерниялық комитетінің органы болып табылатын «Шығыс қақпасы» газетінде қызметке тағайындалды. «Шығыс қақпасынан» басталған һәм шығармашылық һәм азаматтық жолының тарихына көз жүгіртсек, өмірінің мәнін қызық пен қызметтен іздемей, керісінше, ұлтының, одан қалды түбі бір түркінің жыртығын жамап, жоғын түгендеуге арнағанын көреміз. Али Шамильдің кітаптары мен мақалаларына, ғылыми-публицистикалық еңбектеріне үңілгенімізде шығармашылығының басым бөлігінде Әзербайжан халқының

талайлы тағдыры, түркі халықтарының жақындығы мен бірлігі жолындағы күрес кезеңдері көрініс тапқанына көз жеткіземіз.

Студенттік жылдарында құпия қоғамдардың мүшесі, халықтық қозғалыс белсенділердің бірі болды. 1988 жылы Нахчвандағы құпия ұйымдарды біріктіруге белсене қатыса отырып, Нахчыван губерниялық ұйымы кеңесі мен Әзербайжан басқару кеңесінің мүшесі, Нахчывандағы халық қозғалысының маңызды жетекшілерінің бірі болуы, Али мұғалимнің бастамасымен, әрі ұйымдастыруымен «*Аргидаг*», «*Варлиг*», «*Гунай*» газеттерін шығара бастауы, 1992 жылы жергілікті билікке қарсы оппозициялық ұстанымы үшін қызметтен «қысқаруы» алымды жастың ұлттың рухани болашағы үшін атқарар жұмыстарының қаншалықты ауқымды, жауапты, мехнатты болатындығының хабаршысы еді. Қарапайым қазақы тәмсілмен айтсақ, «*Жар басында жантақты Жаннан кешкен нар жейдінің*» кебін кие жүріп Әзербайжан халқы үшін жасаған ұлы еңбегі ұлы нәтижелерге қол жеткізді. Тарих Нахчыванның Әзербайжан тәуелсіздігі жолындағы қозғаушы күш екенін дәлеледеді. Бұл жолда Али мұғалимнің еңбегінің ересен екені сөзсіз.

1993 жылы Әзербайжан астанасы Бакуге қоныс аударуы Али мұғалимнің өмір жолындағы жаңа бетбұрыс кезеңі болды. «*Шығыс қақпасынан*» басталған жол кейін Әзербайжанның, Түркияның белді радиоларында «*Түркі әлемінің танымал тұлғалары*», «*Қонақ үйден келеді*» бағдарламаларын дайындауға ұласты.

1993 жылдан бастап «Балалар энциклопедиясы» мен Өзербайжан энциклопедиясындағы «Түрік әлемінің танымал тұлғалары» тобын басқарып, 1998 жылдан Өзербайжан Ғылым академиясы Фольклор институтында ғылыми қызметкер, 2007 жылдан бастап шет елдермен байланыс тобының жетекшісі қызметін атқаруымен бірге Али Шамильдің ғылыми, қоғамдық қызметтері одан әрі тереңдей түсті. Аз ғана уақыт ішінде Али Шамиль Фольклор институтының түркі тілді халықтармен ғылыми қарым-қатынас орнату және нығайту үшін көп іс тындырғанынан түркі әлемі түгел хабардар. Дағыстан Мемлекеттік университетінде дәл осы Али мырзаның басшылығымен «Түркі әлемінің бюллетені» атты ғылыми журнал үш тілде тұрақты шығып таратылуда. Али Шамиль бастама-сымен бірқатар елдерде жоғары деңгейдегі халықаралық конференциялар ұйымдастырғаны, оған біздің де қатысқанымызды сүйсіне айта аламыз. «Ортақ түрік өткенінен-ортақ түрік болашағына», I Халқаралық Көроғлы, Болу тарихы мен мәдениеті», «Кавказ халықтарының мәдениеті мен лингвистикалық мәдениеті», «Алғашқы түркологиялық конференцияның 90 жылдығына арнап ұйымдастырылған түркітану конференциясы» т.б. халықаралық конференциялар мен симпозиумдардың басы-қасынан, әрине, Али Шамиль табылды. Жалпы, Али Шамиль «Су үзілсе де сүйек үзілмесін» деген қағиданы өмірлік ұстанымына айналдырған тұлға. Себебі, Али муғалимнің Бакуге қоныс аударғаннан соңғы жылдарда жасаған жұмыстары – осының дәлелі.

Әзербайжан университеттерінде оқитын қырым татарлары мен басқа да түркі мемлекеттерінен келген студенттердің мәселелерімен тыңғылықты түрде тұрақты айналыса бастады. Қым-қуыт ғылыми-шығармашылық жұмыстарынан қолын қалт еткізіп, студенттердің оқудағы, тұрмыстағы мәселелерін шешуімен қатар түрлі кездесулер ұйымдастырды, әр халықтың ұлттық мерекелері мен қасіретті тарихи күндерін ұмыт қалдырмай, атап өтуіне қолайлы жағдайлар туғызды, бұқаралық ақпарат құралдарында сол халықтардың мәселелерін күн тәртібіне қойдыра білді. Кәсіпкерлер мен компанияларға өтініш жасай отырып, студенттердің сол кезеңдегі түрлі экономикалық қиындықтардан қиналмай шығуына мүмкіндік жасап отыру, науқас студенттердің ем-домына көмектесетін меценаттарды тауып, олардың сауығуына қолайлы жағдайлар туғызу – кез келгеннің қолынан келе бермейтін, келсе де жасай бермейтін іс. Бұндай істі тек жүрегі «*мейірім*» деп соққан жан ғана жасаса керек. Отанынан ұзақта, ата-ана мейірімінен алыс жүрген студенттерді үйіне қонақ етіп, оларды түрлі тойлар мен туған күн кештеріне шақырып отырудағы мақсаты да шет елдік жастарды Әзербайжан халқының ұлттық дәстүрімен, құндылықтарымен жақынырақ таныстығын, университет бітірген соң байланыстың үзілмегенін қалауынан туған ізгі ниеттің ісі. Бір сөзбен айтқанда, Али муғалимнің үйі түбі бір түркі жастарының ыстық ұясына, жары Азиза ханым олардың қамқор анасына айнала білді.

Кез келген мықты еркектің артында мықты әйелдің тұратыны әмбе жұртқа аян. Азиза Шамиль ханым да Али муғалимге адал жар, мықты серік, сенімді жолдас бола білді. Сонау студенттік жылдардан басталған ұлы достықтың жібi күні бүгінге жалғасып, ширай түсті. Отбасындағы екі адамның тілегі мен мақсаты бір болғанда жасалған жұмыс та жемісті болмақ. Азиза ханым ғұмырлық жолдасының рухани демеушісі, игі бастамаларының дем берушісі болған жан. Али мен Азиза Шамильдердің бірлескен шығармашылығының жемісі ретінде «*Dissiden soragında*» мен «*Asik Iskander Agbabali*» кітаптары жарық көрді. Али муғалим мен Азиза ханым бір-бірін толықтырып тұрған тұлғалар.

Али Шамильдің соңғы қырық жылдағы ғылыми-публицистикалық шығармашылығының негізі – ұлттық мемлекеттігін жоғалтқан, ата мекенінен аластатылған, бірақ, туған отанын қайта қайтару жолындағы қасиетті күресте өзінің жарқын болашағынан бір сәтке де күдер үзбеген, қырым татар халқының қасиетті һәм қасиетті тарихы болды. Қырым тартарларының тарихы мен тағдырына деген қызығушылық, татар халқына деген сүйіспеншілік Али муғалимнің өмір белесінің бүкіл өн бойында өріліп отырады. Мектеп жылдарында А.С. Пушкиннің «*Бақшасарай фонтаны*» шығармасындағы Қырым хандығын билеушілердің романтикалық өмірі туралы танысқан кездің өзінде-ақ, Али мен оның замандастары ауыл ақсақалдарынан Қырым түбі бір, бір тілде сөйлейтін туыс

халықтардың мекені екендігінен хабардар болатын. Жоғары мектепте оқыған жылдары бұл халық туралы білімі тереңдей түсті. Ысмайыла Гаспралы, Бекир Чобанзаде, Асан Сабри Айвазов сынды қырым татар зиялыларының шығармашылық мұраларымен жақынырақ танысты. Жоғарыда аты аталған және басқа да қырым татар зиялыларының мүмкіндігі мен уақытын аямай Әзербайжан халқының жарқын болашағы үшін жұмыстанғаны Али Шамильдің осы бір ұлтқа деген құрметі мен махаббатын одан сайын арттыра түсті. Али Шамильдің талантты қаламының арқасында Әзербайжан қоғамы ұлтының жарқын болашағы үшін талай жауыздықтарды көрген қырым татарлары ұлттық көшбасшыларының тағдырымен жақынырақ танысу мүмкіндігіне ие болды. Али муғалим тек қырым татарларымен ғана тоқталмай, қарашай-балқарлар жайында да індетте зерттегенінен хабардар болдық. Өткен тарихқа үңілсек жалпы түркі жұртының басынан не бір тар жол тайғақ кешулер өтпеді? Түркі халықтары тағдырындағы қуғын-сүргін тақырыбы, айдынды ұлдары туралы жазбалары – оның ғылыми шығармашылығының маңызды бағыттарының біріне айналды. Жалпы бұл тақырыпта жазылған еңбектер баршылық болғанмен де, Али Шамиль – туысқан түркі жұртының жоғын түгендеген, өзінен бұрынғы түрікшілдердің жолын жалғастырушы тұлға ретінде орны ерекше. Али Шамиль ұстанған жол – Ысмайыла Гаспралы жолы, Әбілфайыз Елчибей жолы. Али муғалимнің өмір жолы мен шығарма-

шылығына зер сала отырып, ол кісінің назарынан түркі халқы мен жалпы адамзаттық мәселелелер еш уақытта тыс қалмағанын байқаймыз. Али муғалим бүкіл түркі әлемімен дос. Кез келген түркі мемлекетінде Али муғалимнің достарын кездестіре аламыз. Оларды бір идея, бір мақсат біріктірді. Қазіргі таңда ТҮРКСОЙ деп аталатын үлкен ұйым – түркі халықтарының мәдениеті мен өнерін дамытуға ықпал ететін халықаралық ұйым. Осындай ұйым болу керек екенін, осы ұйым жасап жатқан істері туралы Али Шамиль мырза бұдан 30-40 жыл бұрын айтқан. Оның мақсаты бүкіл түркі жұртын бір тілде сөйлету, бір мақсатқа жұмылдыру болатын. Бұл дегеніңіз – ғалымның тек ғылыми әлеуетін көрсетіп қана қоймай, азаматтық ұстанымының ақ жолынан еш уақытты айнымағанын көрсетеді.

Али муғалимді қазақ деген ұлы халқының үлкен досы ретінде қатты құрметтеймін. Қолыма «*Түрік-шілдік құрбандары*» атты кітабын алғанда тағдырлы қазақ халқының қиын жылдарында басын бәйгеге тіккен, халқының болашағы үшін игілікті іс жасаған ұлдары жайлы үлкен ізденіспен, ұлы махаббатпен жазылған еңбек екенін пайымдадым. Автор кітаптың алғы сөзінде «*Қазақстан жайлы алғашқы естігендерімді еміс-еміс есіме түсіремін. Өйткені, ол кезде өте кішкентай едім. ...Олардың сөздерінен қазақтардың бізбен түсінікті тілде сөйлесетінін, ислам дінін ұстанатынын білдім. Тек түсінбеген бір ғана нәрсем, қазақтың ұлан-байтақ даласы-*

ның неліктен қаңырап бос қалғаны, игерілмей «шикі топыраққа» айналғаны».

Автор бала кезде толғандырған мың сұраққа есе-йе келе жауап алғанын күйзеле отырып баяндайды. Өздерін дүние жүзіндегі қарапайым халық пен кедейлердің қорғаушысымыз деп жариялаған, ұлттар арасында теңдік орнатамыз деп уәде берген Кеңес өкіметінің қазақ деген «ешкімге соқтықпай тек жатқан елді» беттері шіміркепестен қырып салғанын, колхоз құрамыз деген желеумен малдарын тартып алып, мыңдаған қазақты аштан қырғанын қынжыла баяндай келе, университет жылдарында қазақтардың қыпшақтардан тарайтынын, түріктердің бір тармағы екенін білдім дейді. Көптеген әзербайжандар сияқты өзінде де қазақтарға деген құрмет пен сүйіспеншілік болғанын үлкен сезіммен баяндайды. Тіпті 1986 жылы Кеңестік режимге қарсы бас көтерген қазақ жастарының көтерілісіне мазасызданып «...Бірақ мен ол жаққа барып, олардың қайғысын бөлісе алмадым» деп алаңдаушылық білдіреді.

Қолымыздағы кітапта автор халқының жарқын болашағына, мүддесіне, қазақ руханиятына жанын аямай еңбек еткен қазақтың айбынды ұлдарының өмір тарихын, күрескерлік жолын баяндаған. Бұл кітапқа енген материалдар автордың ұзақ жылғы тынымсыз еңбегінің қорытындылары десек болады. Автор еңбекті жарыққа шығарудағы мақсатын: «ТРТ мен Әзербайжан қоғамдық радиосының бірлесе дайындайтын «Қорқыт Ата» атты айдарында Сейфәддин мырзаның

тапсырмасы бойынша аптасына бір рет он үш-он төрт минуттық «Түркі әлемінің танымал тұлғалары» бағдарламасының жүргізушісі болдым. Бірақ Сейфәддин мырза хабарда Советтің үгіт-насихатымен белгілі болған адамдар емес, билеуші режим тарапынан жазаланған, ұлты үшін ұлы істер жасаған, халқы үшін құрбан болғандарды таныстыруды тапсырды. Осылайша мен түркі халықының ұлтшыл адамдары туралы мәліметтер жинап, тыңдарманға жеткізуге тырыстым. Отаршыл режимге қарсы күресте сол жолды ұстанған халықтардың тарихын білу арқылы оқырмандарымыздың Қазақстанға, қазаққа деген назарын аударуды мақсат еттім. Осы кітапқа енген мақалалар «Қорқыт Ата» айдарымен шыққан бағдарламалар мен жарияланған мақалалар негізінде дайындалды».

Кітапты парақтап отырып, оғыздың арда ұлының қазақ халқының отаршыл саясатқа деген күреске толы өмірін, нанымды, нақты тарихи деректермен дәйектеп, қызғылықты, мазмұнды етіп бергеніне куә болдық. Қазақтың соңғы ханы Кенесары ханнан басталған тарихи деректер Шоқан Уәлиханов, Әлихан Бөкейханов, ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатұлы, Мұстафа Шоқай, Санжар Аспандияров, Мағжан Жұмабаев, Тұрар Рысқұлов, Нәзір Төреқұлов, Осман батыр, ұйғыр ақыны Лутфулла Муталиптердің күреске толы өмірінен сыр шертеді. Олардың ұлттың шетін мәселелеріне мәселеге келгенде өмірлеріне қауіп төніп тұрса да ұлтын қорғап, кері шегінбегенін мақтаныш сезімде

баяндайды. Кітаптағы мәліметтерден автордың қазақтарға деген ерекше құрметін байқаймыз. Кітапқа енген ұлт зиялыларының шынай іс-әрекеттері бұрынғы жазылғандардың көлеңкесінде қалып қойғандығын, жарыққа шықпайтынын жеткізе отырып, бұл кітаптағы мәліметтерге аса бір сақтықпен, ұқыптылықпен, аса жауапкершілікпен қарағанын білдіреді.

Еңбекті екінші рет басқанда *«жеті өлшеп, бір кескенін»* байқаймыз. Бұрын-соңды кеткен қателерді, жанашырларының, оқырмандардың ескертудерін аса бір ілтипатпен қабылдап, жаңсақтықтар мен әріп қателерді аса ыждағаттылықпен өңдегенін оқырмандарына жеткізеді.

Али Шамиль қаламынан шыққан еңбектерді түрлі лақап аттармен жариялағанын білдік. *«Инемен құдық қазғандай»* мехнатты еңбектің нәтижесінде 20 дан аса кітап жазып, 12 кітапты құрастырушы ретінде, 22 кітапқа редакциялық жасап, 1500-ден аса мақалалар өмірге келтірген. Али муғалимнің ғылыми-зерттеушілік, азаматтық ғұмырнамасы – тағлымға толы тұлға. Мен таныған жиырма жылдың жүзінде сол баяғы сабырлы, сол баяғы қарапайым, сол баяғы ізденімпаз, сол баяғы дос көңіл қалпынан бір айнымапты. Жақын досының өз сөзін сөзбе-сөз келтіреск *«Али Шамиль – өте сабырлы адам, ол ешқашан асықпайды. Жақсы ма жаман ба? Жоқ, ол асықпайды, өйткені әдебиет пен ғылымды ат жарысы ретінде қарастырмайды. ... Ең бастысы, Али Шамильде*

кезедейсоқ кітаптар мен мазасыздық пен жеккөрініштілік тудыратын мақалалары жоқ».

Аузын ашса жүрегі көрінеді. Жанына жақындап кетсең жан-дүниесін ақтарып сала береді. Ішкі әлемі бай. Маған Али Шамильдің жүрегі ылғи да «түрік» деп соғып тұратындай көрінеді.

Қазіргі кезең «Көзіңді ашып-жұмғанша жылдам хабар алғызған» әлеуметтік желінің әлеуеті дамыған кезең. Дүниенің төрт бұрышында отырып, кімнің немен айналысып жүргенін оңай біле қоясың. Біз де Али мырзаның ылғи да бір жақсылықтардың, жаңалықтардың ортасында жүргенін көріп сүйсінеміз!

Үлкен жүректі абзал азамат, Әзербайжан халқының адал сүт емген ардасы, түркінің патриот ұлы Али Шамильдің бастамалары мен тың ойлары барлық уақытта құрмет пен қажеттілікке ие болып, маңыздылығы арта береді деп білеміз, сенеміз!

Биылғы жылғы демалысымызды Бакуде өткізгенде туысқан Әзербайжан халқының өзімізге деген ілтипаты мен құрметіне бек риза болғанымызды бізде сөз арасында, реті келгенде айтып кеткенді жөн көрдік. Тілі мен дәстүріне құрметтері мен сүйіспеншіліктері бір сәт те толастамайтын ұлы халықтың бекзат болмысына басымызды ие отырып, Али Шамильдей ұлтын шын сүйген ұлдары барда бұл халықтың болашағы жарқын екеніне кәміл сенеміз!

Биылғы жылы мерейлі 75 жылдық мерейтойын тойлағалы отырған біздің құрметті әріптесіміз, қадірменді досымыз, үлкен жүректі азамат *Али Гусейноғлы*

Шамиль мырзаға мықты денсаулық, отбасына бақыт, екі дүниесіне нығмет тілейміз!

Бақыт жұлдызын түркінің төбесіне жарқыратқан Тәңірімнен бүкіл түркі жұртына бірлік пен ынтымақтық, бейбіт өмір тілейміз! Су үзілсе де сүйек үзілмесін!

KİTABIN SƏHİFƏLƏRİNDƏ

Turan yolçusu (Ön söz) 3

Bədirxan Əhmədli

Əli Şamilin elmi yaradıcılığı çağdaş ədəbiyyatşünaslıq mərhələsinin faktı kimi..... 6

Ramiz Əskər

Türk dünyasına bələdçilik edən çağdaş məxəz 22

Almaz Həsənqızı

“Azərbaycan türklərinin ədəbiyyat tarixi”:
Əlyazmadan kitaba 31

Ülkər Nəbiyeva

“Koroğlu” dastanı: versiyaları,
variantları və nəşrləri 48

Vüsalə Musalı

Çağdaş Türk Edebiyatlarının öyrənilməmiş konuları
Ali Şamil'in araşdırmalarında 61

Səadət Kərimi

Azərbaycan xalqının sevimli ziyalısı – Əli Şamil 73

Enver Uzun

Türk Dünyasının aksakalı..... 90

Pərvanə Məmmədli

Türk xalqları sevdalısı 108

Sürəyya Sultanova

Yaşam tarixçəsi..... 118

Samirə Məmmədli

“Solovkidə gördüklərim”

Əli Şamilin təqdimində 130

Zehra Nur Betül Altun

Ali Şamil'in kitabları üzərinə açıqlamalı

bibliyografiya denemesi 144

Məhəmməd Məmmədli

Türk ədəbiyyatı və folklorunun

tanınmış araşdırıcısı..... 157

Sebahattin Şimşir

21. yüzyılda yaşayan Dede Korkut:

Ali Şamil 192

Sönməz Abbaslı

Əli Şamilin tanıtdığı Albaniya və albanlar 198

Atif İslamzadə

Əli Şamilin bütöv Türküstan idealı. 207

Aynurə Səfərova

Parçalanmış Türküstanı gəzib tanıdıq. 214

Maral Poladova

Türk xalqlarına məhəbbətin təcəssümü..... 224

Qulu Kəngərli

Məni yuxularımın şəhərinə qovuşduran dost 231

Бақытгүл Құлжанова

Türkini түgendegen tұлға..... 239

Turan sevdalısı
(Məqalələr toplusu)
Bakı: Azər nəşr, 2023

Naşir: Elnarə Abbasova
Texniki redaktor: Asim Səfərov
Dizayner: İradə Əhmədova
Operator: Həmidə Bağirova

Yığılmağa verilmiş 17.08.2023
Çapa imzalanmış 05.09.2023
Formatı 60x90; Şərti çap vərəqi 12,5
Sayı 500; Sifariş № 231
Qiyməti müqavilə ilə
Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı
Bakı-Mehdi Hüseyn küç. 61, dalan 2, ev 3
“Füyuzat” nəşriyyatında çap edilmişdir.
Ünvan: Bakı şəh., Z.Xəlilov küç., 26
Tel.: 055 850-98-69
e-mail: fuyuzat2020@gmail.com

ISBN 978-9952-8442-9-0

9 789952 844290